

A KUNOK
BÉL-HÁROM-KÚTI
MÁSKÉP
APÁTFALVI APÁTSÁGA.
ÉS
XIII SZÁZADI EGYHÁZÁNAK LEÍRÁSA.
IPOLYI ARNOLDTÓL.

ELŐSZÓL.

A kunok bél-három-kúti vagy mint újabban most neveztetik apátfalvi apátságának maig nagyobb részt eredeti alakjában fenmaradt XIII-ik századi egyháza, a román építészeti ízlés azon sajátos külön irányának, melyet a cisztercezi szerzet építészete alkotott; egyik kitűnő emléke, és hazánkban ezen építészeti iránynak jelenleg egyetlen fenmaradt példánya.

Mint ilyen unicum hazai középkori egyház építészetünknek kiváló becsű műemléke, melynek leírása a nemzeti műtörténet egyik lapját méltán igényelheti.

A kitűnő érdekű műemlék ismerete egyiránt utalt az apátság történetének vizsgálatára, mely a műleirást tájékoztatja. Az apátság összes történelme eddig — miután a monostor neve és holléte is még csak nem oly rég tájékozta magát a történetírás — mindössze is mintegy negyedréte lapot tölthetett be. Bővebb forrásait kutatva jutottam az apátság régi levéltárának fenmaradt számosabb okmányaira, melyek jelenleg az apátság javait birtokló egri érseki papnövelde levéltárában őriztetnek. Ezen okmányok annyi érdekes ismeretlen adatot tartalmaznak az apátság, a vidék s annak birtokviszonyai történetére nézve, hogy belőlök az apátság történetét ujonnan szöve, az okiratokat is mint eddig kiadatlanokat ide mellékelve közlendőknek tartottam.

A műemlék ábrái Benkő és Henszlmann urak felvételei és rajzai szerint készülvén, dr. Henszlmann ezen feltételek nyomán a templom építészeti arányairól ismeretes munkája „Theorie des Proportions appliquées dans l'Architecture“ alapján írta azon értekezését, melyet, külön ide mellékelve, neve alatt vesz az olvasó. Erre vonatkoznak szinte a képeken feljegyzett számok s mértékarányok.

I.

Borsod vármegye nyugati határain, hol Heves megyével érintkezik, a Bükkhegység és a Mátra végső kiágazásaikban egymásba folyva számos völgyet és fensíkot képeznek. Köztök a legkiesebbek: a Bán és az Eger völgye. E két völgyön, a mint hosszában majdnem egy vonalt képeznek, vezet át a vidék főútvonala a Sajó völgyéből a tájék főhelye Eger felé.

Felül a Bán völgye, Vadnán túl mintegy a Sajó völgyéből nyílik, s a Bán pataka által áztatva, a mint Bán-Horváton és Bán-Falván alúl mindinkább szűkül, az út a hegylejtők sűrű erdőségei s a kis folyam közt, zúgó hámorok és malmok mellett visz át rajta, míg Dédesen alúl Visnyónál és Szilvásnál a vidék mind inkább tágul.

De lejjebb Apátfalván és Monosbélien túl az Eger vize mentében a völgy csakhamar ismét összeszorúl. A magasabb bércek kiálló szirtoldalai mindinkább közelednek egymáshoz. Köztök a völgy fenekén alighogy a folyam s az itt-ott már sziklába vajt út átsikamlík. Egyszerre a völgyeszorost majdnem elzárva emelkedik egy kanyarulatnál a merészen kinyúló szirtormok egyikén a szarvaskői várrom, az egri hajdani püspökség várai egyike, a sziklacsúcson álló végső falómladékaival a vadregényes vidék egyik legmeglepőbb pontját képezve, a mint az erősen előszökő sziklát félkörben körülfutó folyam a vár alatt mintegy tágas öbölt képez, s átellenben a kis falucska házikói szétszórva fészkelnek a völgybe leereszkedő erdő ság árnyában. Míg másfelől a folyam s a hegyoldal szirtfala közt átvezető útszoros felett alkalmazott márvány emléklap felirata hirdeti a sziklába vajt út nagy alkotóját a „Te saxa loquuntur“-féle magyar szavakkal:

Mig e kőszáll áll
Dicsőíteni fogja nagy neved
Patriarcha Érsek
Pyrker János László
Ezen út létrehozásáért.

1840.

A kies völgy változó alakzatai így húzódnak még egy darabig, míg végre az út mellett két oldalt merészebben előszökő sziklanyílás közt, az úgynevezett Vaskapun át vezet ki a völgytorkolatból az útszoros Felnémet előtt Egerbe.

Ezen útvonalnak s a leírt két völgynek mintegy közepe táján, hol a Bán völgye végződve nyílik, s az egri vagy szarvaskői völgy kezdődik, terül el jelen történetünk színhelye: magas halmok által keresztül szelt hullámos fensík, mintegy rövid mérföldnyi szélességben és hosszúságban, külön emelkedett szintért képezve a két völgy között. Területén itt-ott néhány kisebb-nagyobb helység tűnik fel. Fent északnak, még majdnem a Bánvölgy torkolatában, Visnyó és Szilvás; míg lent délnek az Eger völgye felé Monos-Bél áll. Nyugatnak az egész tért mintegy elzáró magasabb kopár hegyvonal oldalában Mikófalva terül el; onnét idebb egy parton Sz.-Mártonnak magánosan álló temploma látszik; míg kelet-délnek a vidék központja, Apátfalva kis mező városka emelkedik ki, tekenyős völgyületéből két halmára felkapaszkodva.

Ez a hajdani Bél vidék, hol egykor a mai Sz.-Márton, Apátfalva és Monosbél helyén a három Bél helység: Fel-Bél, Közép-Bél és Al-Bél, a Bél nemzettség ős fészke állott.

Megette, közvetlen Apátfalva felett, kelet-éjszakkak, mintegy az egész tért elzárva, a Bükkhegyláncz egyik hatalmas hegyháta a Bélkő áll, meglepő alakzatával sajátos jellemet adva az egész vidéknek, a mint hasonlóan valamely óriás falhoz, a földszínéről majdnem egyenes függőleges vonalban meredeken emelkedik; oldalán sűrű falomb, bokrok és cserje közül kimeredő hófehér mészkő és szürke márványba átmenő sziklaképletei pyramidalis alakzataival; míg ormán fönt, mintegy hosszú hátgerinczben, egyenesen elvágott lapos tetőzettel látszik végződni.

Ezen hegy alatt, alig néhány száz lépésnyire Apátfalvától, a hegy tövéből fakadó dús forrás medenczék s vizárkok közt, ódon műalkata által feltűnő régi nagy egyház magányosan emelkedik, faragott piros és szürke négyyszögkövekből, díszesen és művészi-leg a XII. és XIII-dik századi úgynevezett transennál vagyis román átmeneti ízlésben alkotva. — S ezen történelmi és mű nevezetességű hely s emlék képezi leírásunk tárgyát.

* * *

Hogy történetével kezdjük: a hely és vidéknek már történeti multja kevés ugyan, de mégis érdekes néhány vonást kölcsönöz tárgyunknak.

Legrégibb multját, a történet előtti kort, nem jelezi ugyan itt sem egyéb, mint a vidékén itt-ott, s az is eddig nagyobbára csak véletlenül felmerült őskori tárgyak leletei.

De ezek is már élénken beszélnek őskoráról. Mert a Mátra s a Bükkhegység leereszkedéseinek egyes pontjai hazánkban épen egyik legdúsabb lelhelyét képezik azon őskori réz- vagy bronz- sőt arany-tárgyaknak és eszközöknek, melyek a régészetben és történelemben az úgynevezett réz-kort jelzik.

A Mátrában, innét csupán néhány mérföldnyi távolságban fekvő Kis-Terenye, Nógrádban, már mintegy ötven év óta nem csak úgy ismeretes, mint a legdúsabb lelhelye az őskori arany és bronz- sodronyoknak, tekercsek, karikák, boglárók a kelt és paelstab névvel jelelt őskori véső eszközök- s más ékszer tárgyaknak, valamint edényeknek és cserpeknek; de mint a fel nem dolgozott érczrögök, a feltalált agyag formák, a hamurétegek és tűzpadok mutatják, itt egyszersmind a Mátra hegység dús réztermelésének öntő- és koha műhelyei voltak. ¹⁾

S azóta is, hogy ezen első ismeretes felfedezések történtek, a Mátra és Bükk egyéb környékein is, Nógrád és Heves, Gömör és Borsodnak színhelyünkhöz közel fekvő vidékein, mint Lapujtón, Erdő-Kövesden, Füzes-Abonyban, Felső-Tárkányban, Bánfalván stb. újabban talált bronz-tárgyak, kezdve a kovácsolásra készített érczrudaktól egész a pajzs, kard és koronaszzerű fejdíszig, mint ezek saját gyűjteményemben is láthatók, mind arra mutatnak, hogy ezen vidék az őskorban a rézkori népek sűrűn lakott hazája volt. ²⁾

¹⁾ Ezen érdekes leletek már Jankovich, Fejérváry és leginkább id. Kubinyi Ferencz által gyűjtve, részben a nemzeti muzeumba jutottak. Újabb ismertetések szintén Kubinyitól megjelent: *Archaeologiai Közlemények*, kiadja a magy. tud. Akademia Archaeologiai bizottsága II. Magyarországon talált Kő- és Bronzkori régiségek. 81. lap.

²⁾ A nógrádi lapujtói újabb leletek leírva az *Archaeologiai Közlemények* előbb idézett II. 81. lapján. — Hevesből Erdő-Kövesdről a koronaféle fejdísz, melyben feltalálásakor még a koponyacsont befoglaltatott, az ismeretes kis trombita alakú függők, kupakszerű pikkelyek, bizonyára mindannyi díszei az előkelő halottnak, valamint kis kések és sarlóféle eszközök gyűjteményében foglaltatnak. — Füzes-Abonyból a kovácsolásra készült fenemlített bronz rudacskáktól kezdve egész a kard, lándzsa és pajzstörédekig majdnem minden neme a bronz-tárgyaknak szintén gyűjteményemben látható; mi hasonlóan arra mutat, hogy az utóbbi helyen is ezen tárgyak műhelye volt. A szomszédból Makláról terméсарanyból készült szív alakú ékességet, s Felső-Tárkányról egy pár lándzsát bírok. — Borsodban Bánfalván, közel

Voltak-e ezután ezen népségek a történelmi kétes nyomok és homályos adatok, vagy inkább csak feltevések által véleményezett ős Metanasta Jászok, Pannonok és Illirek, Quadok vagy Markomannok? — a mily kétséges ez, úgy kétségtelennek látszik, hogy ezen népek, hasonló műeszközeik leleteinél fogva, a régiségtan által élesebben és biztosabban jellemezve, mintsem a történelmi kétes adatok homályos nyomai és hypothesisai által, úgy tűnnek fel, mint azon európai ős népcsaládok ágai, melyeket Irland végső tengerfokától kezdve egész a Középtenger partjáig mindenütt fellelhető hasonló műeszközeiknél fogva, a mai történettudomány és régiségtan a Celta gyűjtő névvel, mint rézkori ős népségeket jelel. —

A történelem azonban biztosabb világot csak akkor derít hazánk ezen vidékére is, midőn honkereső ősaink mai székhelyeiket elfoglalva, az ország ezen részét is megszállották.

Mindjárt a honfoglalás elbeszélésében, oly élénken és körülményesen említi már az őshagyományt áthozó történeti feljegyzés Béla király névtelen jegyzőjénél e vidéknek megszállását, hogy a hely régibb történetének, valamint lakosai és birtokviszonyainak ismeretére nézve leírásunk kiinduló pontjául szolgálhat.

A mint ugyanis beszéli, hogy Árpád hadaival Szerencsről kiindulva a Sajón átkelt, táborát egész a Tiszáig és Emődig Borsodban a Bükk alatt kiterjesztve, úgy érdekesen tudósít, hogy a Bükkhegység éjszak-keleti leereszkedése alatt fekvő tér, a Tapolcza vagyis Hejő (Hő) és Sajó folyók közt, Miskolcz és Diósgyőr vidéke Böngér vezérnek, Bors vezér atyjának jutott megszállásul, hol Bors a róla nevezett Borsod várát építé. — Míg lejjebb a Bükkhegység kelet-déli aljában Nyárad vizétől kezdve azon hely, mely most úgymond Kácsnak neveztetik Acsád (Ousad) vezérnek, Őrs vezér (Ursu ur) atyjának jutott, hol Őrs vezér Örsvárát építé. Még tovább, mire a magyar had Eger vizén átkelve Színhalom mellett táborát ütött, s Ostoros vizétől Poroszlóig, innét a Tiszától Zagyváig s a Mátraig az egész földvonalat elfoglalta, a Máttra erdőségében nagy földrész Ed és Edemen vezéreknél jutott, hol azután unokájuk Pata várát építette, kinek nemzetségéből származott Aba Samuel király is. ¹⁾

Vidékünknek nemzetünk általi megszállása ezen rövid történetéből még őslakóira nézve is felmerül egy-két érdekes adat. A szláv hangzású és értelmű Miskolcz és Tapolcza helynevek ²⁾ arra mutatnak, hogy a környéket nemzetünk honfoglalásakor csakúgy szláv népek lakhatták, mint az ország nagy részét. — Míg másfelől a Geur, Győr helynév, mely a leírásunk színhelyének közelében fekvő mai Diósgyőrt jeleli, talán még régibb hun-avar vagy várkún telepek korába vezethet fel; ezen várkún rokon magyar

Apátfalvához, arany ékszerek és bronzok leletéről Kazinczy Gábor tudósítását bírom. A Bükkhegység túlsó oldala leereszkedése alatt elterülő Mohi pusztán legújabbán kisebb számban előjövő bronzok mellett, igen érdekes agyag edények gyakori leletei merültek fel. De már régebben, még a múlt században, közepében Miskolczon kiásott hamvvedrekről értesülünk Benkő: Topographia oppidi Miskolcz. Cassoviae 1782-2 lap: interdum agrestes reperiunt urnas sepulcrales et inter egestam humum effodiunt. — Az ide szögellő Gömör megyébeni újabb leletekről lásd szintén Archaeologiai Közlem, III. 179.

¹⁾ Anonymi Belae Regis Notarii de Gestis Hungarorum. (Endlicher kiad.) Cap. XXI.—II. Lásd a nevek magyarázása és alkalmazására nézve Szabó Károly fordítását is: Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. 42 lap.

²⁾ Szabó idézett fordítása jegyzetében 42. lap. A Tapuluca víz neve alatt azon meleg forrás és patak értendő, mely mellett a mai Tapolczai fürdő áll Borsod vármegyében. E helynév, valamint a hazánkban, kivált Felső-Magyarországon igen számos Tapolcza, Tapolcsány, Tepla, Teplitz, Teplicska mind a szlávoktól ered; teplo ugyanis szlávul hő, meleget jelent. Ezen Tapolcza alantabb Héjő, azaz hő nevet visel, mi nem egyéb mint az eredeti szláv név magyar fordítása.

népségeink sajátjai lévén a Győrnek, idegen írók által Rhing-nek, azaz Gyűrűnek nevezett köralakú földvárak vagy táborkerítések. Ámbár nemzetünk is úgy látszik, hasonló Várkún rokon elődeihez, ily földvárakat alkotott, s azokat hasonló Győrnek és Szolga-Győrnek nevezte, mint hazánk számos vidékein jelenleg már nagybárra elenyészett ily várakat és helyneveket okirataink még gyakran említenek. ¹⁾

De lakták légyen bár vidékünket hajdankorban a Kelták vagy más ősnépek, s a Húnok bejövetele óta magyar népségek, mint később a Várkúnok, ezek után pedig a Szlávok: — jóval érdekesebb helyünk történetére és mai lakosainak eredetére nézve, hazánknak nemzetünk általi elfoglalása elbeszélésében feltűnő azon nevezetes adat, hogy a borsodi és hevesi Bükk és Mátrahegység ezen vidékét Bunger és fia *Bors*, Ousad és fia *Örs*, Ed és Edemen (az *Aba* nemzetség ősei) vezérek szállották meg hadaikkal.

Ezen vezérek ugyanis a magyarok által Kievnél meghódított s velők egyesült kúnhadak egyes ágainak vezérei voltak ²⁾. A kúnok, mint a terjedt magyar népcsalád egyik ága, nemzetünk rokon népsége lévén, ezen egyik hada különféle költözködéseiben az oroszok és lengyelekkel szövetkezve s köztök megtelepedve, a *Palócz* (Polovci) nevet, mi vadászt vagy mezőn lakót jelent a szlávban, vette fel; s e nevet nálunk maig is a népies elnevezésben fentartotta, ³⁾ de a történet ismeri ime itt még, mint halljuk, kún eredeteket is. És míg a többi kún népágak, nevezetesen a későbbben, IV. Béla alatt bejöttek, külön kerületekben vagy vegyest az ország más részeiben letelepedve, nemzetünkben teljesen felolvadtak: addig épen itt a Mátra és Bükk vidékén, Heves és Borsodban, s egyes kiágazásaikban Nógrádon és Gömörön át egészen Hont határaitra kinyúlva, valamint Palócz nevöket, úgy némi népies külön jellegüket, sajátos tájszólásukban vagy csak nyelvejtésükben és egyes szokásaikban maig fentartották ⁴⁾. Leghívebben pedig épen talán itt, történetünk s leírásunk színhelyén, Apátfalván és környékén, melyet a magyar népisme maig is közönségesen a palóczság főhelyének tart. ⁵⁾

Ezen ős Kún-Palócz hely, melyen apátságunk állott, magyarázza már apátságunknak egyik régi elnevezését, melylyel Pázmány Péter régibb jegyzékekből a XVII-dik században egyházi összeírásában felhossa: *Abbatia de Beel Trium Fontium B. Mariae Virginis, alias Trium Fontium de Beel Cumanorum*; ⁶⁾ azaz a kúnok Béli Három Forrásáról nevezett Apátság.

És mint a honfoglalás óta a Kún-Palócz népség lakta és lakja maig közel ezer év óta a vidéket, úgy annak birtokosai is történetünk korában azon kún vezérek nemzetiségének ivadéakai voltak, kik azt az első foglalás alkalmával megszállásul nyerték.

Míg egy felől a hevesi Mátra alatti tér az Ed és Edemen kún vezérektől származó

¹⁾ Bartal: *Comment. ad Hist. Status Jurisque Publici Hung.* I. 101 és 131. hol mondja: *Geuru et Geur veterum — — nomen plurimis olim terreis per Hungariam Castellis commune, in vetustissimis literis perfrequens, vulgoque omni notissimum, longa aetas tantum non penitus obliteravit — — Nobis in vernaculo rotundum annulumque latinorum. Germanis Ring. Ne itaque credas cum Varchunis Rhingos quoque periisse; unius tibi memoriam in provincia Borsodiensi resuscitavimus, alter ad Arabonem fluvium armis Caroli M. eversus, sed per Hungaros reconcinnatus iterum nomine Geuru hodieque floret; tertius in provincia Pestiensis Ducatus nomine, quartus in Soproniensi, alii alibi nomine castrorum Zolgageur locis intra suum conclusis gyrum dominabantur.*

²⁾ Anonymus *Belae Reg. Not.* X.

³⁾ Magyar Történelmi Tár I. 1—68. Jerney: Palócz nemzet.

⁴⁾ Jerney Palócz nemzet i. h. 67.

⁵⁾ Így mondja Kubinyi, Vahot: Magyar és Erdélyország képekben IV. 86. Apátfal va leírásában: itt a főfészke a legtisztább jellegű tösgyökeres palóczságnak.

⁶⁾ Péterffy *Concilia Hung.* II. 275.

Aba nemzetség ivadékainak birtokában volt¹⁾, addig másfelől Borsodban a Bükk felső részén a Bors vezér ivadéka, a Bors nemzetség, mely ez időben már Miskolcztól, mint a környék főhelyétől, Miskolcz nemzetségnek is neveztetett, a hegyen túl s innen egész a Sajóig számos helységek ura volt.²⁾ Hasonlón alább a Bükk mindkét részén, és le egész a Tiszáig, ismét az Őrs vezértől származó Őrs nemzetség, mely akkor már szinte közönségesebben Darócz és Daróczi Tibolt nemzetségnek is neveztetett, birtokai főhelyétől és közelebbi ősei keresztnévétől, sokfelé elterjedve, számos helységeket birtokolt itt.³⁾

A vidék ezen főurai és dynastái mellett, külön említetnek még mint egyes kisebb területek és helységek birtokosai a *Bogácsi* és *Béli* nemesek⁴⁾, a *Sátaiak*, *Monyosiak*, *Ómányiak* stb.⁵⁾ kikről nem tudjuk bizonyosan, vajjon ama vezéri főcsaládok

¹⁾ Apátságunk keletkezése korában az *Aba* nemzetségből mint itteni, az egri püspökséggel határos birtokosok említetnek Kompold (kinek Gombaldus keresztnévétől vette az itt Kápolna tőszomszédságában fekvő Kompolt hegység nevét), s ennek fia Pál gróf, Debrői Machian mester, Gellért, Nagy-Leusták, Miklós gróf, Péter és György, mindannyian az *Aba* nemzetségből. Lásd Codex Diplomat. V. I. 154. 1271-diki okirata.

²⁾ Így jönnek elő a Bors Miskolcz nemzetség ivadékai a XIII-ik század elején (1234—1256. körül), mint a Bükk felső részében Miskolcz mellékének Mályinak és Csabának birtokosai: Mikouz, Füle mester, később prépost, Tamás gróf, Farkas pataki gróf, Marczel és Lőrincz, Farkas és fiai Chaba és Bolysey, Munguok és fiai Mihály és Jakab. Ezekkel Csaba felől határosan birtak Pál és fia János, Mortonus és fia Mortonus, Simon, Péter és fia Benedek, másik Simon és fia Samud; Tokajon Mály mellett (most kis Tokaj) Tokai Pousa és fiai Ponith, Kelemen és Jákó, Tokai Jakab és fiai Nagy László, Demeter és István. Ezek mellett neveztetnek még itt, mint családbeli birtokosok Pál és fia Ponith, Gyuzlay és fia Fábián, Miklós és fia Sándor, Masik Ponith és ennek hasonnevű fia. Lásd. Cod. Dipl. III. 2. 410. U. o. IV. 2. 404. és 519. — Tovább ugyanekkor (1234-ben) a Sajó mentében Sajó-Szent-Ivánt, Vadnát, Hirnochot (jelenleg Harnócz) és Karachan földjét Bors gróf bírta, Bors Domonkos bánnak fia, ki a Kőszeg melletti Bors Monostornak híres alapítója volt. (Cod. Dipl. IV. 1. 62. U. o. II. 300. és Fuxhoffer Czinár: Monasteriologia Hung. II. 104.) — Ugyanitt Sajó-Kazát ismét a Bors Miskolcz nemzetségből Kazai Balázs bírta (Cod. Dipl. IV. I. 62). És hasonlóan Velezd is Vadna és Bán-Horvát mellett a Bükk hegység észak-nyugati részén, hol Mercse felé az erdőségben némi várromok is mutatkoznak, a Bors család tulajdona volt (Fényes Geogr. Szótár IV. 288. és Balássy: Regestrum Decimarum Papalium 35.) Valamint ekkor még György Bors nemzetségbeli Bán is említetik. (Cod. Dipl. VII. 2. 290.) Ennyi az, a mit még egykorú néhány okmányunkban a Bors család itteni elágazása és birtokáról felemlítve találunk, alkalmilag csupán a mint ezek eladásáról vagy hagyományozásáról szólnak. De kétségtelenül a közben fekvő összes helységek is még ekkor e nemzetség birtokai voltak.

³⁾ Az Őrs nemzetség (Nobiles de genere Ursuur) ez időbeli ivadékai s itteni birtokosai közül ismeretesebb Mihály és fiai Jakab és Aladár (a Várdai ág őse Cod. Dipl. V. I. 156. U. o. VIII. 5. 78. Lásd Wagnert is Collect. Geneal. II. 71); Domonkos, ki Őrs-Várallját bírta fiával Jánossal és testvéreivel, Tybold s ennek hasonnevű fia, Pál és Vetkelyn, István, Márk, Imre, kikről, valamint később ismét számos gyermekeik és unokáikról halljuk, mint laktak és birtokoltak megosztzkodva Alkácson, másképp Daróczon, Fel és Közép-Kácson, mint a megszállás eredeti helyén s környékén, Geszthen, Nádasdon, Oszláron, Dorogmán, Bikken a Hejó mellett, Leányon, Mészalján, Sályon, Tisza-Örsön. (Cod. Dipl. VIII. 4. 398. u. o. IX. 1. 529. u. o. 6. 30 és 272. Schmitth Episcopi Agriens. I. 224.); valamint a Bikk hegységnek túlsó éjszak-nyugati oldalán is apátságunk birtokával határos Lénárd Daróczon. (Lásd alább az apátság levéltárában Fasc. A. Nro 4.) De ennyit is csupán a véletlenül fenmaradt vagy csak kiadott okiratokból tudunk az akkor még itt virágzott családról, s valószínű, hogy birtoka a felszámlált helységeknél még jóval több helyütt volt. —

⁴⁾ Fejér Cod. Diplomat. IV. 3. 33. Vallis Agriensis incipiendo a terra Nobilium de Béli. Apátságunk okmányai, melyeket lejjebb közlünk, számos egyént említenek e családból. Ezenkívül előjön Béli Kelemen és ennek fia Ilyés e családból, ki 1281-ben Mátyás gróftól, Roland bánnak fiától szolgáltatni nyert birtokát Boxa grófnak és testvéreinek Simon gróf fiainak, két száz markáért eladta s erről az egri káptalantól bizonyosságot vesz. Cod. Dipl. V. 3. 106. — A Bogácsi nemesek említetnek: Nobiles de Bogaczet. Cod. Dip. IV. 2. 18.

⁵⁾ Lásd a *Sátaiak*, *Ómányiak* s más e vidéki birtokosok neveit apátságunk lejjebb közlött okmányaiban.

mellett, külön nemesi családok ivadéakai voltak-e, vagy hogy az előbbiektől származva, később külön birtokaik e nevű helyeitől vették nevüket; miután így veszik fel később a Bors és Őrs nemzetségek ivadéakai is a Miskolcz, Kazai, Mályi, Csabai és Tokai; az utóbbiak pedig a Daróczi, Tibolt, Kisvárdai elnevezéseken felül leágazásaikban még azon helységek külön neveit is, melyekben laktak és bírtak.

A környék ezen birtokos és nemes családai közül ránk nézve legérdekesebb a *Béli* nemesek nemzetsége vagy családja, mely a helynek, hol apátságunk állott, régi, úgy látszik eredeti birtokosa volt s a vidék nevét viselte. Hogy a Béli nemesek kún eredetűek voltak, mint a vidéket kún népükkel megszállott Őrs és Bors vezérek nemzetségei, az valószínű, ámbar külön adatok nem említik.¹⁾ Történetünk korában a család számos ivadékaiban virágzott a Szent-Mártoni, Rátoldi, Monosbéli, Bóli, Felbéli, Bekölczei családtagokban. Ősei közt a család bánokat is említ²⁾. Lehet, hogy ezektől vette a Bél közelébeni Bánvölgy, Bánfalvával és Bán-Horváttal nevét: de ez nem bizonyos. A Bors és Őrs vezéri nemzetségekből, kik itt mindenfelé birtokoltak, szintén több bánt ismerünk. Bán-Horvát helységnek, mely hajdan Marót-Horvátnak is neveztetett, ezen nevei mondják, hogy horvát bán és talán Marót nevű horvát bán lehetett ura s alapítója³⁾.

Közben azután és mindjárt apátságunk közelében, még nevezetes királyi birtokok is voltak. Az itt a Bükkségnek mintegy közepén fekvő mai Diósgyőr, mely a honfoglalás alkalmával, mint láttuk, a Bors nemzetségnek jutott megszállásul, ekkor már, történetünk idejében, a borsodi királyi várbirtokhoz tartozott⁴⁾. Elvesztették-e azt a Borsok és a korona foglalta-e el, mint a többi vármegyék királyi várait? vagy talán azon Bors grófnak pártütése miatt, ki II. István király ellen, midőn az e vidéken Egerben tartózkodott — fellázadva, magát királynak akarta volna megválasztatni? ⁵⁾. Vagy hogy talán Bors Domonkos bán cserélte ki azon terjedelmes birtokokért, melyeket az ország más részeiben bírt? ⁶⁾. Bizonyosat nem tudunk mondani. Csak azt tudjuk, hogy a XIII. század-

¹⁾ Így mondja Fényes (Georg. Szótár I. 29), de a nélkül, hogy állítását bebizonyítaná: a kún vagy palóc eredetű Beél nemzetség első osztálykor nyerte Beél földét. Mit szinte Fuxhoffer Czinár Monasterol. II. 79. és Egyetemes Magy. Encyclopaedia III. 458. minden további bizonyíték nélkül után mond.

²⁾ A Béli nemesek ezen neveit lásd apátságunk alább közlött okmányaiban; hasonlóan báni méltóságot viselt ősük említését. IX. sz.

³⁾ A Bors nemzetség ezen időbeli ivadékeit a fenebbi jegyzetben elszámlálva, köztük említetik már Bors Domonkos és Bors György bán. — Az Őrs nemzetségből volna talán a Belus bán, ki mint Őrs nemzetségbéli Bukna fiának, Ugrának fia előjön 1147—57 testvérevel Siumurral és fiával Myskával (Cod. Diplom. VII. 1. 148. és U. o. 2. 285). De úgy látszik, hogy ezen Belus bán, Uros Szerb fejedelemnek fia, II. Béla király nejének testvére, később 1156. nádor. — Másképp ezen Bél bán nemzetségének további leszármaztatása is feltalálható a Regestrum de Várad 221. pontjában, hol Márton Mochou fia de genere Béli bani említették 1201—1235 körül. Ezzel egykorúlag ismerünk Márton Horvát bánt 1225-ből (Cod. Dipl. VII. 2. 286). A mai Bán Horvátnak régi Marót Horvát neve. (Így jön elő még ezen néven a szepesi kamarának az egri püspökség és apátságunk birtokairól készült 1698-diki jegyzékében, az egri érseki levéltárban.) E szerint szinte összevágthatna ezen Márton vagy Marót bán nevével. — Ha a feltevés áll, hogy amaz Bél bán de genere Őrs nemzetségünkéből (mely szinte rendesen Ursuur és Urs-nak iratik okmányainkban) származnék, és nem volna azonos a szerb Uros Belus fiával, úgy Béli nemeseink származása is az Őrs nemzetségből világos volna.

⁴⁾ Anonymus C. XXXI. mondja dedit ei (Arpad patri Borsu) castrum quod dicitur Geuru, et illud castrum Borsu cum suo castro, quod dicitur Borsod, unum fecit comitatum. De később az okiratok Győrt és Borsod várát egyiránt királyi birtoknak mondják. Így 1248. (Cod. Dipl. IV. 2. 17.) terra Noggeur (Nagy Győr) vocata castri nostri de Borsod. Hasonló 1261. Cod. Dipl. IV. 3. 35.

⁵⁾ Thuróczi Chronicon II. 68.

⁶⁾ Lásd ezen birtokait a Kőszeg melletti Bors-monostor alapításában említve Cod. Dipl. II. 300. U. o. IV. 1. 62. és Fuxhoffer Czinár: Monasteriologia Hung. II. 104.

ban még Diósgyőr Nagygyőr névvel jön elő, mint királyi birtok, és mellette Kisgyőr, mint az egri püspökségnek birtoka ¹⁾. Később, úgy látszik a XIV-dik század közepén, azonban Nagygyőr királyi várlaka a királyok kedvelt mulató helyévé lesz, diós kertjeivel, kiterjedt hegyes erdősége kies völgyeivel és vadász pagonyaival, melyek egész Upponyig, Dédesig, Visnyóig és Szilvásig terjedtek, hol apátságunkkal határos tőszomszéd helyeken ismét szilvás és megyes (mert a Szilvás helység mellett fekvő Visnyó helységnek neve a szláv visnye szerint megyet jelent) gyümölcsös kertek közt is Szilváson állott egy királyi várdá, s egy másik Dédesen, hol királyi vadászok laktak ²⁾.

Ekkor már a XIII-dik században a Bükkhegység két nevezetes monostorral is bírt. Tapolczán, Miskolcz mellett, a Bors nemzetségnek, s lejjebb Kácson az Órs nemzetségnek a benedeki szerzetesek számára alapított családi monostoraik állottak. ³⁾

Később a jövő század elején Pálosok zárdái is emelkednek Diósgyőrről és Dédes mellett, az erdőség közepett egy magaslaton a sz. léleki zárdá, hol maig fényes gót egyháza romjaiban becses műmaradványai feltűnnek. ⁴⁾

Alól délnek, mintegy az egész Bükkalját elzárva, az egri völgy környezi, az egri egyháznak, a püspökség és káptalannak sz. Istvántól adományozott birtoka; közepén Egerrel, a tíz vármegyére kihatott terjedelmes egyházmegyének s az ország akkori első püspökségének székhelyével, káptalanával, s annak számos monostoraival és szerzetes házaival, iskoláival és ispotályaival.

Ime, ez volt a vidéknek képe, hol az egri püspökség birtokával határos Bél vidékén a XIII. század elején a kúnok Béli Háromforrásánál a ciszterciek egy új apátsága felállítatott.

II.

A XIII-dik század elején Eger jeles püspökei során 1218. óta egy nagyra termett egyházi férfi, II. Kilit ült az egri főpásztori széken. Előbb az egri káptalan prépostja és királyi udvari korlátnok volt. Mint ilyen, ő fogalmazta II. András királynak a nemzet ősi szabadságait helyreállított híres arany bullája szövegét. Mint egri püspök, vallásos és jótékony intézetek, monostorok és ispotályok, azon korban a magasb szellemi élet és a jótékonyosság egyedüli intézetei, menhelyei alapításában kiváló tevékenységet tanusít. Ő

¹⁾ Lásd a fenebb idézett 1248 és 1261-diki okmányokat Cod. Dip. IV. 2. 17 és U. o. 3. 35.

²⁾ Diósgyőr e névvel mint királyaink mulató helye, okmányilag 1369 óta I. Lajos király korából ismeretes, ki itt gyakran, valamint Dédesen és Szilváson is tartózkodott, mint okmányai kelte tanusítja. — Lásd Diósgyőrré Cod. Dipl. IX. 336 és 341 sat. Összeállítva más okiratokból is Ráth Károly: A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei 74 és következő lapok. Ugyan ott Szilvás vagy Szilvás-váradra, mint akkor neveztetett, 75 és 82 (Cod. Dipl. IX. 4. 529 és u. o. 5. 568.) Így említik mint Apátságunkkal határos helységnek közös határát: Via quae ducit de Beel ad Szilvásvárad; máshelyt Regalis possessio Szilvás-Várad és Villa regalis. Apátságunk levéltárában 1387 okmány Fasc. A. Nro. 10. okmánytárában itt közölve. — Dédest említi Dees alatt Cod. Dipl. IX. 5. 483. Minek helyesen a Pannoni halmi könyvtár okirata szerint, mint Ráth f. i. munkájában 81 lap közli, Dédesnek kell lenni. Hogy itt királyi vár volt, mutatja I. Lajos okmánya Apátságunk levéltárában Fasc. A. No. 19 közölve itt Apátságunk okmánytárában. VIII. Sz. A váradi Regestrum szerint (Endlicher Monumenta Arpad. 723. a 330 pont) Upponyban és itt Dédesen bivalyok királyi vadászai (Venatores bubalorum de Villa Ypa — quod terra Deudas iuris eorum esset) voltak megtelepítve. Vára romjai egy hegyen maig látszanak. (Balásy Regest. Decimarum Papalium LXIII.)

³⁾ Fuxhoffer Czinár Monasteriologia I. 281 és 292. Abbatia SS. Petri et Pauli de Tapolcza és Abbatia SS. Petri et Pauli de Kaacs.

⁴⁾ Orosz Synopsis Annalium Ord. S. Pauli 375—7. ki a Diósgyőri és Sz. léleki monostorokat István Nádor Borsodi gróf által alapítottaknak 1304 és 1313. Az utóbbit ismét Dédes mellett külön választja s Póha Benedek által véli alapítottaknak. Lásd szinte Fuxhoffer Czinár Monasteriologia Hung. II. 224.

hozta be az első Magyarországra Egerbe 1228—1231. közt a szent ferencziek később annyira terjedt és virágzó szerzetét. Majd sz. Jakab ispotályát állította helyre, s új alapítását IX. Gergely pápa által megerősítette. Miután már előbb 1232-ben Eger mellett a béli három kútnál a cisztercieknek is apátságot állított.

A cisterciek, vagy mint nevöket helyesebben magyarítva, őket zirczieknek nevezhetjük¹⁾, akkor már régebben és számos monostorokban virágzottak hazánkban. Ámbár a keletkezéskor mindjárt gyorsan elterjedt szerzet jóval később jutott be hozzánk mint más országokba.

Ezen új szerzetes társulat, mely korának magasabb szellemi és műveltségi életére oly kiváló befolyást gyakorolt, a XI-dik század végén és a XII-dik elején Franciaországban a hanyatlásnak indult benedeki szerzet eredeti szabályainak szigorúbb helyreállításával a Cîteauxi völgyben, honnét nevét vette, keletkezve, változó kezdemények után, mire korának egyik legnagyobb lángelméje és legszentebb életű férfia sz. Bernát a szerzetbe lépett, oly gyors elterjedésnek örvendett, hogy a század vége felé kolostorai száma az ezeret haladta.

Magyarországban azonban, hol a nemzet térítése és polgárosítása által annyira érdemesült benedekiek sűrű terjedésnek örvendve, minden tért elfoglalva tarthattak, a zirczi új szerzet eleinte csak lassú léptekkel haladott, és csak a XII-dik század második felében kezdett mindinkább terjedni.

II. Béla király, mondják, meghatva sz. Bernátnak a boldogságos Szűzet dicsőítő magasztos hymnusai hallása által, írt volna a szentnek Clairvauxba, küldene szerzetei közül országába is. De ezen első szerzetesek az ország szélén Zágráb mellett alapított topulskói monostorban telepítettek meg.²⁾

Hazánkba először sajátlag a Bécs melletti sz. kereszt apátságából jöttek volna be az első zircziek 1142-ben a csikadóri monostorba.³⁾

De még később, mintegy III. Béla uralkodása alatt kezd csak, úgy látszik, a szerzet nálunk is honosulni. III. Béla király kiváló műveltségű s a kor magas eszméitől lelkesülő fejedelem volt, s a szigorú erkölcsű, lángbuzgalmú, magas tudományú szerzet különös kegyeltje lőn. Udvarát egy időn a franciaországi főanyamonostornak Cîteauxnak apátja is, Péter, a párisi apáttal, Vilmos perjellel és több társaival együtt meglátogatta. A király erre a szerzetet mindazon szabadalmakkal és kiváltságokkal felruházta, melyekkel Franciaországban bírt.⁴⁾ S most már egyre szaporodnak a zircziek házai honunkban is, egyenesen a francia anyaházakból is telepítve, úgy, hogy a XII-dik század vége felé s a XIII. század elején már mintegy 25 monostoruk fenállhatott, midőn béli monostorunk Kilit egri püspök által alapíttatott.

A hely, melyen az apátság alapíttatott, a Bükkhegységnek, mint láttuk, Bélkői orma alatt, minden tekintetben alkalmas lehetett. Itt, hol jelenleg már a hegyhátak is kopaszon, vagy csak törpe cserjéjől fedve merednek ki, akkor még sűrű erdőségek lepték el a magaslatokat és völgyeket.⁵⁾ A vadon kinézés, melyet a Bélkő sziklái a vidéknek köl-

¹⁾ A ciszterci névnek zirczivel magyarítására az analógiát a Zircz helynév szolgáltatja, mely nyilván nem más, mint Cisterciumnak magyarosítása. E szerint tehát a cistercinek régi magyarítása zirczi volna.

²⁾ Rosenthal Actio Ord. Cist. prolog. 1. — Heimb. Notitia Ab. Ord. Cist. S. Gotthardi 31. 150. — Primordia Ord. Cisterciensis. in Hung. Schemat. Ord. Cist. 1848. 1.

³⁾ Chronicon Ord. Cist. ad S. Crucem. 6.

⁴⁾ Schmitth Episc. Agriens. I. 95. Katona Hist. Crit. R. Hung. IV. 288. Fejér Cod. Dipl. II. 202. — Fuxhoffer Czinár Monasteriol. Hung. II. 71. köv. lap.

⁵⁾ Az apátság lejjebb közlött határjárásai okmányai ismételve említik itt Apátfalva körüli erdőségeket, hol azoknak jelenleg semmi nyoma.

csönöznek, akkor még jóval zordonabb volt. Sem Szarvaskőn nem állott még a püspöki vár ¹⁾, sem másfelől Szilvás, Visnyó és Diósgyőr felé nem léteztek még akkor a gyümölcsös kertek, a királyi várdák és Pálosok későbbi monostorai. A nagygyőri várbirtok rengeteg erdőségeiben csak itt-ott voltak úgy látszik egyes vadászállomások, mint Upponyban és Dédésen a vadbivalyok és bölények vadászainak tanyái ²⁾.

Ily elhagyott zordon vidékeket kerestek a zircziek, hol a magányban, távol a világ zajától, háboríthatlanul folytathatták emelkedésnek simádságnak szánt önmegtagadó szigorú éltöket, és másrészt munkálhatták, földmívelés alá fogták az addig műveletlenül hagyott vadon vidékeket ³⁾.

A hely megválasztásában azonban még más fontosabb tényezők és körülmények is fenforoghattak. Az egri egyház, melynek terjedt területén akkor a zirczieknek csupán Pásztón a Mátrában volt háza, itt Eger közelében is bírni óhajthatta az egyháznak ezen új vitézlő fiait, akkor, midőn épen szinte a sz. ferenczieket is Egerben megtelepítette volt. —

Ez időtájt a magyar egyház ugyanis még nevezetesen a hittérítésekkel is el volt foglalva. Az akkor még folyást előnyomuló és hazánkba vándorló magyar rokon népágak pogány nemzetségei, mint a bessenyők és kúnok, s az általok beszívárgó vagy újra feltámadt és elhatalmazó pogányság, úgylátszik, különösen az egri megye területén is új térítéseket tett szükségessé. IX. Gergely pápa 1236-ban II. Kilit egri püspökhöz intézett levelében az egri megyét is, mint olyat jelöli ki, a hol még pogányok laknak ⁴⁾.

Már 1228-ban történt, hogy egy, Erdély határán megállapodott kún csapat vezére fiát 12 kún kíséretében küldötte Róbert esztergomi érsekhez, midőn ez épen a keresztes haddal a szent földre indulóban volt, kérvén, adná fel hadának a keresztség szent-ségét. És a pápának az érseket fel kellett menteni a keresztes hadjárattól, hogy a kúnok megtérítését eszközölhesse ⁵⁾. Hasonlón menti fel később is 1231-ben nemcsak az érseket, de az egri és győri püspököket is, mivel, úgymond, otthon most az egyháznak hasznosabb szolgálatot tehetnek ⁶⁾.

Mert valóban a kereszténységre nézve itthon is mind újabb veszélyek merültek

¹⁾ Csak az 1248 okmányban (Cod. Dipl. N. 2. 19.) kapja Lambert egri püspök az engedélyt: castrum aedificandi vel in Tizenkü (Tüzkő?) vel in Kerekü (Kerekkő), melyek egyike lehetett a mai Szarvaskő; miután 1332-ben már a vár állott, Püspökvára név alatt: Subcastrum Episcopi, Püspökvár-alja lévén már neve a mai Szarvaskő helységnek. L. Regest. Decimarum Papalium Balassy i. h.

²⁾ Lásd erről a fentebb idézett adatokat.

³⁾ Hurter Geschichte P. Innocenz IV. köt. Cistercienser 116. lap (2. kiad.) mondja e szerint: Ihre Klöster legten sie an Stellen an, wo entweder die Natur am schwersten zu zähmen schien, oder menschlicher Fleiss bisher noch am wenigsten gethan hat. Lásd a földmívelésre nézve a sz. benedeki és zirczi szabályokat és rendelkezéseket Martene Commentarius in regulam S. Benedicti. (Paris. 1690) 617 s köv. lap. és Holsten Codex Regularum Monasticarum (August. Vindel. 1759.) II. köt. Statuta Ordinis Cisterc. 427.

⁴⁾ Vobis — írja Gergely pápa, értve különösen az egri püspököt is, kihez levele külön megnevezésével szinte intézve volt — in quorum dioecesisibus degunt pagani. Először közölve a levél Schmitth Episcopi Agriensis I. 146.

⁵⁾ Magnum Chronicon Belgicum Pistoriusnál Scriptores rerum Germ. III. 242, s ezután Katona-nál Hist. Crit. V. 508. Magister Robertus Archiepiscopus Strigoniensis cui cruce signato et in procinctu itineris constituto, occurrit filius principis de Cumania, et ait „domine baptisa me cum duodecim istis et pater meus veniet ad te ultra silvas in tali loco cum duobus millibus virorum, qui omnes desiderant de manu tua baptisari. — Quo facto abiit archiepiscopus ultra silvas in occursum patris illius, et ibi baptisati sunt Deo dante quindecim millia.“ L. Katona i. h. a pápa levelét is erről.

⁶⁾ A pápa levele Schmitth Epis. Agriensis I. 143. Katona V. 589.

fel. Akkor történt, hogy a hazánkban már régebben beköltözött rokon Bessenyők közt is, kik folyvást szilárdul ragaszkodtak, úgylátszik félpogány, félmohamedán hitükhöz, a mint hatalomban növekedtek, úgy a köztök lakó keresztény alattvalóik és szolgálók közt is mind gyakoribb elesések a hittől és kitérések fordultak elő. A püspökök panaszára Gergely pápa Jakab prenestei bibornokot küldötte, mint követet II. Andráshoz, hogy a kitéréseknek és csábításoknak elejét vegye. A pápa követe a királytól kieszközölte, hogy minden esztendőben hitvizsgálat tartassék a Bessenyők közt, a keresztény lakosoknak a hittől elpártolástól való megóvására. Ezen hitvizsgálók és térítők munkája azonban oly hosszas volt s oly nehézségekkel járhatott a kitérés veszedelmében lévő keresztények nagy száma miatt, hogy majdnem folytonosan tartott több megyékben, s ezek közt nevezetesen az egri megye területén is; mint Gergely pápának még 1236-ban Kilit egri püspökhöz intézett leveléből látjuk. ¹⁾

És lehet, hogy talán épen itt is apátságunk környékén a régi szokásaihoz és hagyományaihoz erősebben ragaszkodó s nyelvejtésében maig eredetiségét fentartott kún-palóc népség közt is a pogányság még lappangott, vagy csak a pogány Bessenyő és Kún hadak által újra beszívárogya és felszítva gyakoroltatott egyes nyilatkozataiban és babonás szokásokban, melyek gyakorlata az ily elzárt vadon vidékeken, mint a Bélkő környéke, hová a kereszténységgel a polgárisodás is nehezebben hathatott be, legtovább tarthatták fen magukat. Maig a Bélkő alatt Áldozókő és Hamuhegy helynevek jönnek elő ²⁾, figyelemztetve, hogy itt a bélkői szirtorom alatti három forrás közt hajdan talán nevezetes pogány áldozó hely lehetett, melyet a nép az új hit felvétele után is még ezerenként kegyelettel látogathatott, s forrásai vizének, melyekben fürödve bajaiban orvoslást lelt, csodás erőt tulajdoníthatott; mint tulajdonít maig, miután e helyen monostor épült, és templomába s megszentelt kútforrásaihoz ezerenként jár bucsút a környék népe. ³⁾

¹⁾ Katona V. 591. Schmitth I. 146.

²⁾ Magyar- és Erdélyország képekben. IV. 89. Az apátfalvi határ helynevei közt közölve. Erre vonatkozólag mondhatja ugyanott a leírás (86. lap), hogy „midőn hőseink e hazát hódítólag elfoglalák, a Bélkő természeti helyzeténél és gazdag forrásainál fogva hihetőleg egyik főbb áldozó helyök, s akkori neve talán Bálvány vagy Bálkő.” Mihez helyesen adja hozzá, hogy „ez azonban csak valószínű gyanítgatás.” Szükségtelen itt azért a Bálvány és Baál istenre gondolni, hol a Bél név magában kifejezi értelmét, mit a Bakonybél név is, az illető erdőség, hegység belseje, közepe sat. eléggé magyarázna.

³⁾ A három forrást illetőleg jól tájékozhat Szvorényi f. i. helyen (87) közölt következő leírása. „A három forrásról, melyektől az apátság czimének részét kölcsönözi, különböző hagyományos vélemények jutottak korunkra. Vannak, kik a három forrás alatt azokat értik, melyek a Bélkő aljában s az apátsági templomnak egészen közelében maig léteznek, malmokat hajtó gazdag vizet adnak, s melyek egyikét (képe a templomával ott látható), Nagyasszony ünnepén, a templom bucsunapján, évenként megszoktak szentelni. Ezen alacsony köfállal és fákkal környezett főforrásnak gyógyerőt is tulajdonítanak és vize soha sem szokott befagyni. Mások ismét egyiknek ugyanezen főforrást, másiknak az éjszak felé, jó félórányi távolságra eső középbércz nevű hegy alatti forrást veszik föl, mely mai napig a Barátok kútjának mondatik; harmadikul pedig a templomtól délfelé egy óranegyednyire eső Rocskakút nevű forrást vallják. Sőt vannak, kik a három forrás egyikét a templom melletti főforrásban, másikat a szilvási szomszédos völgyek forrásában, harmadikát pedig a monosbéli (szomszéd helységi) gazdag forrásban keresik, mely regényes völgyzugban eredvén, vizeséssel jut le a nevezett völgyi falucskába, s azt adják egyszersmind e véleményükhöz: mikép a nevezett három helység (Szilvás, Apátfalva, Monosbél) mind a monostor birtokainak kiegészítő részét tették volna (Szilvástra nézve az okiratok ellenmondanak s részben Monosbéltre nézve is.) Különösen Monosbélről (mely annyi mint Malmosbél s hol most is 9 malom áll), az a hagyomány él, hogy az a beeli monostorhoz tartozott majorság (villa) volt legyen. Mindezek azonban csak az ingatag hagyományok változataiban élnek fön, míg mi épen nem találjuk okát: miért kelljen a három czimes forrást egymástól távol eső helyeken keresnünk, mikor azok az apátsági templom töviben maiglan teljes számmal föllelhetők, s mint most, úgy hajdan is gazdag vizet szolgáltatnak, miután az alattuk terülő széles mai Tófenéknek, mely a szerzetesek halastava volt, csak is azok adhaták a nagyobb mennyiségű szükséges vizet.” Mire megczáfolja azon véleményt, hogy az Apát külön Monosbélen lakott volna.

Monostorunk itteni megalapítására azonban még közelebbi alkalmat szolgáltatott a következő esemény.

A zirczi szerzet pilisi monostorában és a pásztóiban, mely a pilisiből származott, többféle rendetlenségek merültek fel ezen időtájt, melyek a szerzet szigorú figyelménél fogva fényítést vontak magok után. A vizsgálat alkalmával a gazdag monostor pénzbírsággal kiváltva magát vélt eleget tenni kihágásaiért. A pénzbeli váltságot el is fogadta az aceyi apát, kire a vizsgálat bízva volt ¹⁾; miután a pilisi monostor a burgundiai aceyi monostorból telepített meg, s ennél fogva a szerzet szabályai szerint az anyaház apátja gyakorolta felette a főbb hatóságot.

Tudnunk kell ugyanis a zirczi szerzet azon sajátos intézményét, hogy minden apátsága alá volt vetve azon anyaház apátságának, a melyből származott. Újabb apátság csak úgy keletkezhett, ha az más létező monostor tizenhárom egyéne által megtelepített. Ezen anyaháznak apátja azután az újház felett mintegy felsőbb joghatóságot gyakorolt, s azért atya-apátnak, pater abbasnak neveztetett; kötelessége volt az új apátságot időről időre vizsgálni s ügyelni kellett a fegyelem fentartására.

E szerint az egész szerzetben sajátos családi leágazási rendszer keletkezett. Cistercium (Citeaux) volt a törzház, melyből az egész szerzet származott; apátja az egész szerzet főapátja volt. Az első négy apátság, mely Cistereből származott, úgymint Firmitas (La Ferté), Pontiniacum (Pontigni), Claravallis (Clairvaux) és Morimundum (Morimond), volt a törzház négy főága, mely négy vonalból származott a többi ház, mintegy a négy ágnak hajtásai. Így a felhozott esetben, Pásztó származott a pilisi apátságból, a pilisi a Burgundbani aceyitől, az aceyi a champagnei Trium Fontium (Tres Fontaines) apátságtól, ez pedig a Claravallisból, azaz az első négy főház egyikéből. Ezen származás szerint a pásztói apátság felett a pilisi apát gyakorolta közvetlen az atyaapát, pater abbas főhatóságát; a pilisi felett az aceyi, s közvetve mindnyája felett a trium fontiumi és claravallisi eredeti törzs anyaházai apátjai.

Így történt, hogy midőn az aceyi apátok a pilisi monostor vizsgálatában eljárva hivatali visszaélést követtek el, azzal vádoltatva, hogy a pilisi apátság által megvesztegetni engedték magokat ²⁾ a szerzet káptalana 1232-ben újabb vizsgálatot rendelt mind az aceyi, mind a pilisi apát ellen, kiküldvén erre a trium fontiumi és claravallisi apátokat ³⁾, kik, mint láttuk, a leágazás szerint monostoraink törzházainak apátjai, s közvetve atyaapátok, pater abbasok voltak. A vizsgálat következtében mind az aceyi, mind a pilisi apát leköszönt méltóságáról. De a szerzet káptalana ezzel meg nem elégedett. Mind a kettőt bűnhődésül a claravallisi monostorba küldötte, az apátra bízva, hogy őket belátása szerint monostorában tartsa vagy más házba küldje. Mindenütt bár hová küldetnek a házban az áldozó pap szerzetesek közt egy esztendeig utolsó helyen legyenek. Soha Magyarországra

¹⁾ Martene et Durand Thesaurus Anecdotorum IV. 1355. Statuta Capit. Gener. Ord. Cist. Statuta omni 1232. — — Domus de Pelis in Hungaria in visitationibus factis in ipsa suos saepe redemit excessus per pecuniam; statuitur, ut pater abbas ita se habeat — — in visitatione eiusdem domus ne ipse depositionem incurrat ex hac causa, et domus ipsius ius maternitatis quod habet in illa domo amittat.

²⁾ U. ott 1357. lap. Statutum anni 1233. a vizsgálat után mondja: Quia vero probabile aut probatum, quod tam aliqui abbates, quam aliquae personae de Aceio per extorsiones quas fecerunt, in illa domo (t. i. Pilis) eum in muneribus iudicantes, etc.

³⁾ Így vélem értendőnek U. ott 1355 lap az 1232-dik évi Statutum 13 pontja szavait: Quia de excessibus illius domus (Pelisi) multa enormia audivimus (a szerzet szigorú figyelménél fogva ily nagy vétéseknek tartattak a szerzet szabályaitól és fegyelmetől kisebb eltérések is, mint a statumokból látni, mint bűnhődnek azért is, ha a háló termeket fűteni merik stb.) iniungitur visitoribus Claraevallis et Trium-fontium, quod inquirant et corrigant in domo de Pelisio et domo de Pazto tam in capitibus quam in membris. A mint hogy a következő évi statutum a claravallisi apátot bizza meg a büntetés végrehajtásával

vissza ne térhessenek és többé apátságra elő nem mozdíthatók. A claravalli és az aceyi új apát egyszersmind a pilisi ház megfenyítésével és reformálásával megbízott. A monostorból a haszontalan egyének elbocsátása és helyökbe alkalmasabbak behozatala elrendeltetett. Ennek végrehajtásával a claravallisi és aceyi apátok megbízatván, az utóbbinak mint atya-apátnak főbb hatósága alá helyeztetett újra a monostor azon intéssel, hogy elődje hibáitól őrizzék, nehogy ellenkező esetben monostora a pilisi monostor feletti anyaházi jogától megfosztassék.¹⁾

Midőn így a claravalli és trium fontiumi apátok 1232-ben Pilisen és Pásztón az egri megyében, néhány órányira Egertől és Bél vidékétől, ottani monostorukat vizsgálva, fenyítve s újra szervezve eljárnak, s e mellett egyszerre azt halljuk, hogy ugyan csak 1232-ben Kilit püspök a Pásztótól alig néhány mérföldnyi távolságra fekvő Bélen egy új zirczi monostort alapít, mely a pilisi monostor szerzeteseivel telepített meg²⁾ — nyilván több mint valószínű, hogy ezen új monostornak alapítására az elbeszélte események s a szerzet főházai apátjainak jelenléte befolyással volt.

Egerben vagy a pásztói és pilisi monostorokban találkozhatott Kilit püspök a claravallisi, trium fontiumi és aceyi ott időző apátokkal. Ezek ajánlhatták neki az új zirczi ház alapítását, vagy csak az iránti szándékában megerősíték, s a kivitelben és létesítésében kezére járhattak. Ők szemelhettek ki azon pilisi szerzeteseket, kikkel az új monostor megtelepítették, megtekintették talán a Pásztóhoz közel fekvő helyet, hol az új háznak felállítatnia kellett. Így nyerhette nevét is a jelenlévő trium fontiumi apáttól a dús források mellett megtelepített monostor, hogy hasonlóan Trium fontiumnak, három-kuti apátságnak neveztetett, miután másképp is egyenes vonalban, mint láttuk, a pilisi és aceyi monostoron át a trium fontium apátságából ágazott le.

Mindezekhez úgy látszik még egy további körülmény is járult.

Ugyanakkor midőn 1232-ben a béli apátság alapítása történt, érkezett Magyarországba a piacenzai, papiai származású Jakab bibornok és prenestei püspök, mint a pápa követe³⁾, hogy azon bajokat meggátolja és sérelmeket orvosolja, melyeket II. András királynak annyira változékony, majd erélytelen gyenge, majd erőszakosan jogsértő kormánya egyrészt az ország s egyház szabadságán ejtett, másrészt az elhatalmazott pogány Bessenyő-Ismaeliták befolyása által terjedő hitetlenség okozott.

Jakab bibornok egyike volt a római udvar azon kitűnő ügyviselt diplomatáinak, kiknek erélyes fellépte nagy befolyással volt az akkori eseményekre. Általa létesült a császár s Olaszország közt hosszas viszályok után kötött béke;⁴⁾ s Magyarországon is minden irányban intézkedve, nagy sikerrel járt el. Még azon évben András az egyház s az ország szabadságait az arany bulla újabb kiadásával megerősítette.⁵⁾ Majd az egyház ügyeit rendezte, letartóztatott javait visszatérítette, a hitetlenek befolyásának és hatalmának korlát vettetett,⁶⁾ a hittől elcsúszások meggátolására évenkénti hitvizsgálat, inquisitio rendeltetett;⁷⁾ s a király mindennek megtartására kormánya férfiaival együtt esküvel volt kénytelen magát lekötöztetni a pápa követének⁸⁾

¹⁾ U. o. Martene Thesaurus Anecd. IV. 1357. és utánna Katona Hist. Crit. V. 679.

²⁾ Lásd a béli monostor alapításáról szóló adatokat mindjárt lejjebb, hol annak alapításáról tüzetesen szólnak.

³⁾ Ezen évben találkozunk vele először Magyarországon, mint a hozzá intézett pápai levelek mutatják L. Fejér Cod. Dipl. III. 2. 303. és köv. Katona Hist. V. 604.

⁴⁾ Lásd Jakab bibornok jellemzését Sartori Cistercium bistertium 343.

⁵⁾ Katonánál V. 634. ezen évre, 1232-re tétetik az arany bulla újabb kiadása. Ellenben Fejér Cod. Dipl. III. 2. 261. És Endlicher Monum. Arpad. 433. lap szerint 1231-re teendő volna.

⁶⁾ Lásd az okmányokat Fejérnél Cod. Dipl. III. 2. 303—315. és 319.

⁷⁾ Schmitth Episcopi Agriens. I. 146.

⁸⁾ Fejér Dipl. III. 2. 319.

E közt mellékesen értesülünk, hogy ugyanakkor újabb zirczi monostorok is alapítottak hazánkban ¹⁾, úgymint: a posegai Vallis honesta című és béli monostorunk, és hogy a nagy tevékenységű bibornok egy harmadiknak is, a Bors monostori zirczi zárdának, újabb adományozásában személyesen is részt véve, jelen van az okmány kiadásánál ²⁾, ezenfelül ugyan ő a bácsi megyében egy kórházat alapít a zirczi szerzetesek felügyelete alatt. ³⁾

Tudnunk kell ehhez, hogy Jakab bibornok maga is sajátlag zirczi szerzetes volt. Mint ravennai főesperes lépett a claravallisi monostorban a zirczi szerzetbe, majd a római Ad Tres Fontes monostor apátja lett. Csak 1231-kén neveztetett prenesti püspöknek és bibornoknak ⁴⁾ és a következő évben már magyarországi küldetésében volt.

Midőn azért halljuk, hogy ezen évben Magyarországon egyszerre ismét két zirczi monostor keletkezett, a béli-három-kúti Eger mellett és a Vallis Honestá, (Tisztes völgyi?) Pozsegában, a következő évben pedig éppen Jakab bibornok közbejöttével és jelenlétében egy harmadik a Bors monostori adományoztatik; valamint ugyanazon időtájban a zirczi szerzet felügyelete alá helyezett ispotály is Bácsban általa alapítottatik, fel kell tennünk, hogy Jakab bibornoknak szerzete ezen új házai megalapításában is nem kis része lehetett.

Ugyanakkor találkoznia kellett Magyarországon szerzete törzsházai a claravallisi, (mely házban maga is mint szerzetes lakott) és trium fontiumi monostorok apátjaival; kik mint láttuk éppen ekkor rendezték a pilisi és pásztói házak ügyeit, s valószínűleg a béli monostor, valamint Vallis Honestá új apátságok alapítására befolytak. Annál inkább, mert ezen utóbbi apátság a bakonyi monostorból telepítetett, mely szinte a claravallisi apátságból származott. ⁵⁾ Közvetve tehát a claravallisi apát joghatósága alatt állott, valamint a pilisinek s ebből telepített bél-három-kúti monostornak is az aceyi és trium fontiumi monostorokból ágazása szerint szinte Claravallis volt törzs anyaháza.

Szintúgy szorosabb viszonyban lehetett Jakab bibornok Kilit egri püspökkel is. A beregi gyűlésen, hol András király és kormányja férfiainak esküjét Jakab képviselője Cognoscens esztergomi kanonok fogadta, a veszprémi püspökön kívül az ország többi püspökei közül csak Kilit egri püspök volt jelen, ki mint a király egykori korlátnok és udvari embere nyilván mint közvetítő járt el. ⁶⁾ Jakab pápai követnek gyakran kellett vele találkoznia s értekeznie az alatt, midőn Kilit éppen a béli apátságot alapítá; mi valószínűvé teszi, hogy Jakab bibornoknak, mint még a múlt évben a római Ad Tres Fontes (tehát szinte három-kúti) zirczi apátnak befolyása lehetett a béli-három-kúti apátság alapítására éppen úgy, mint befolyása volt akkor a Bors monostori zirczi apátságnak újabb adományozására, melynél személyesen jelen volt, és mint maga is a zircziek gondviselése alatt Bácsban kórházat alapított. Csak hogy még ezen utóbbi körülményeket a szerencsésebben megmaradt okmányok fentartották; addig monostorunk alapítólevele szerencsétlenül elenyészvén, alapítása körülményeit csupán az egykorú történeti eseményekből lehetett sejtenünk.

¹⁾ Katona Hist. V. 627. Pázmán alább közlendő adata szerint Béli monostorunk, Timon és Kerchulich szerint, a posegai Vallis Honestá című a veszprémi vagy pécsi megyében. Lásd Fuxhoffer Czinár Monasteriol. II. 118.

²⁾ Katona i. h. V. 677.

³⁾ Fuxhoffer Czinár Monasteriologia II. 118.

⁴⁾ Sartori Cistercium bistertium. Hist. Ord. Cisterc. 343. Téved azért a Magyar Encyclopaed. III. 456. az apátfalvi apátság leírásában midőn béli-három-kúti monostorunk apátjává teszi Jakab bibornokot, ő a római trium fontium s nem magyarországi e nevű monostorunk apátja volt 1231-ig, tehát előbb mintsem apátságunk alapított.

⁵⁾ Fuxhoffer, Czinár Monasteriol. II. 118.

⁶⁾ Fejér Cod. Dipl. III. 2. 319.

De elveszett bár monostorunk alapító levele, későbbi okmányai és egyéb feljegyzések fentartották még alapításának esztendejét és helyét s alapítója nevét.

Pázmány Péter az 1629-ben Nagyszombatban tartott zsinat iratai kiadásához összeállítván régibb jegyzékekből és okmányokból az ország egykori monostorainak névsorát, a zirczi apátságok közt monostorunkat is előhozva mondja, hogy a Nagyboldogasszonyról nevezett béli-három-kúti apátság, vagy máskép a Kúnok béli-három-kúti apátsága az egri megyében 1232-ben alapítottatott. ¹⁾

Más okmányok ezenfelül említik még monostorunknak II. Kilit egri püspök által történt azon adományoztatását, mely által a monostor sajátlag megalapítottatott. Telegdi Csanád egri püspök 1330-ban megerősítvén II. Kilit püspök adományát, ²⁾ előszámlálja ugyanis azon birtokok neveit, melyekkel Kilit a monostort adományozta. Ezek, úgymond, a monostor helye minden hozzá tartozandóival és a monostor előtt levő helység, (mai Apátfalva) mely akkor már, Telegdi Csanád püspök idejében 1330-ban, tehát a monostor alapítása után mintegy 100 év múlva, az Apát falvájának neveztetett. ³⁾ Eredeti neve azonban a helynek, mint fenebb láttuk s még alább elő fog kerülni, sajátlag Bél volt. A többi birtok neve az okmány szerint: Királd, Dochond, Ostoros, Pázmán, Medsa, Magy, Kis-Dukány, Ornolth, Vellin, Chen falvák és Velin mellett a Tiszánál három halastó. ⁴⁾ Ezzel együtt Kilit mindezen helységek dézsmáit és adóját az apátságnak adományozta, azon dézsmákkal és tartozásokkal együtt, melyek az egri püspökséget s egyházát illették. ⁵⁾

Az utóbb említett adományt, mely szerint a mondott helységekben az egri egyház és püspökséget illető dézsmákkal is adományoztatott a monostor, már előbb 1239-ben IX. Gergely pápa és utánna 1253-ban utódja IV. Incze pápa is megerősítvén, egyiránt említik, hogy az apátság Kilit egri püspök által káptalan megegyezésével adományoztatott. —

Nem nevezik bár ezen okmányok Kilitet a monostor alapítójának, csupán az általa tett adományzást említve, miután bennök sajátlag csak adományzása megerősítéséről van szó; nem lehet mégis aziránt kételkednünk, hogy ezen adományzás itt egyértelmű a monostor alapításával. Mert Telegdi Csanád okmánya szerint Kilit adományozta a monostornak magát azon helyet is, melyen állott, az előtte lévő faluval együtt. Ezen hely, mint láttuk s mint az alább felhozandó okiratok még tanúsítják, előbb Bélnek neveztetett s a béli nemeseknek az egri püspökség jószágaival határos birtoka volt. Kilit püspök tehát a

¹⁾ Péterffy Concilia Hung. II. 275. De Beél Trium Fontium B. Mariae Virginis Assumptae (alias Trium Fontium de Beél Cumanorum) Agriensis Dioecesis fundata 1232.

²⁾ Lásd ezen okiratot az apátság itt közlött okmánytárában II. szám alatt.

³⁾ Az előbb idézett okiratban: Villam ante Monasterium, quae vulgariter Villa Abbatis nuncupatur, locum eiusdem monasterii, cum omnibus suis pertinentiis.

⁴⁾ *Királd* maig is e névvel ismeretes helység s az apátság birtoka. *Dochond*, talán Dukány. de alább is Kis-Dukány elő jön, máskép Dochond helynév itt most ismeretlen. *Ostoros* jelenleg is e név alatt ismeretes falu Eger mellett, s az apátság mai birtokához is tartozik. *Pazman*, a mai Pázmándi pusztá lehetne Kerecsend mellett Hevesben, jelenleg az egri érsekség birtoka. *Medsa*, talán Mező, Kis-Mező, Csokva mellett, maig az apátság birtoka. *Magy*, talán Mogyorós helység Apátfalva mellett. *Kis-Dukány*, *Ornolth* valószínűleg a mai Arnóth nevű helység Borsod megye ezen vidékén. *Horváth* jelenleg Bán-Horváth, az apátság birtoka. *Merchey*, jelenleg is Mercse itt az előbb említett Királd mellett. *Velyn* nehezen az itt Királd és Mercse melletti mai Velezd, miután lejjebb ismételve említi az okirat, hogy ezen hely három halastóval a Tiszánál állott. *Chokva* a mai Csokva Kis-Mező mellett, *Chen*, talán a mai csehi Apátfalva mellett, vagy egy régibb elpusztult Csene helység, melyet az okiratok itt e tájt említenek, mint alább még elő jön.

⁵⁾ U. ott az előbb idézett okirat szerint: item decimas villarum praedictarum et omnium possessionum in praescripto episcopatu nostro, ecclesiae praedictae pertinentium et tributa.

helyet a Béli nemesektől vagy megvette, vagy hogy azt más módon, csere útján-e vagy ajándékkép megszerezhetette. Az utóbbira mutathatna, azon később, történetünk fonalán felmerülő körülmény, hogy a Béli nemesek, a Béli család az apátság feletti kegyuri jogot igényelték, melynek egyidőben úgylátszik csakugyan tetteleg birtokában is voltak, mint alább adataink szólnak. ¹⁾

Az apátságnak Kilit püspök által adományozott többi helységek fekvése is arra mutathat, hogy azokat Kilit püspök részint az egri püspökség és káptalan javaiból, melyekhez tartoztak és részben tartoznak maiglan, adományozta; részint úgylátszik a vidék birtokosaitól, talán a Bors családtól s a Béliektől szerezhette meg az apátságnak; míg egyet-mást királyi adományban is nyerhetett meg számára.

Kilit püspök adományozása tehát, mint azt az okiratok említik, egyértelmű az alapítással. E szerint Kilit püspök méltán az apátság alapítójának tekinthető. A mennyire azután ezen alapítványt az egri káptalan is helyben hagyta és megerősítette, ²⁾ mint olyat, mely részben az egri egyház javaival adományoztatott, sőt azt a káptalan is saját birtokaival nevelte, ³⁾ s egyháza dézsmái egyrésze átengedésébe beleegyezett ⁴⁾, — helyesen vette észre a későbbi történetírás, hogy Kilit egri püspök káptalanával együtt volt a béli monostor alapítója. ⁵⁾

E mellett azután a Béli család is kegyuri jogot igényelhetett az apátságra, mint egy családja monostorára, a mennyire ősi birtoka helyén, sőt birtokából vett jószágokkal, bizonyára nem a család hozzájárulása nélkül, adományozva alapíttatott. ⁶⁾

Így alakult tehát s alapíttatott apátságunk 1232-ben II. Kilit egri püspök által s káptalana közbenjárásával, a Kún-Palócz népség által lakott s a Béli nemesek által bírt Bél nevű helyen, hol nem messze Egertől, Borsod és Hevesmegyék határán, az egri püspökség birtoka határos a béli nemesek földjével és hol maiglan a Bélkő hegyorom alatt, s a béli-három-kút folyásnál, Apátfalva és Monosbél mellett, az apátság műemlékszerű XIII. századi egyháza állott.

¹⁾ Lásd ezen okmányokat alább idézve.

²⁾ Telegdy fennebb idézett megerősítő okmánya is egyenesen mondja Kilit adományleveléről hogy az a káptalan által is megerősítve volt: *Privilegium a venerabili praedecessore nostro bonae memoriae super praemissis confectum et sui sigilli atque ecclesiae nostrae Agriensis capituli sigillatum nobis ostendit.*

³⁾ Mint nevezetesen a csokvai és kis-mezői birtokrész Ostoros stb. mutatja, melyek nyilván az egri káptalannak maig is itt létező birtokából hasítottak ki.

⁴⁾ Az egri egyház dézsmái átengedését megerősítő pápai okmányok egyenesen a káptalan beleegyezését kiemelik: *decimas — — de assensu capituli sui, monasterio vestro duxit concendendas.* Lásd ezen pápai okmányokat alább idézve.

⁵⁾ Így mondja Schmitth (*Episcopi Agriens. I. 144.*) *Cletus cum suo sacerdotum collegio abbatiae trium fontium sive Beelensis apud Agriam initium fecit ac ordini cisterciensium tradidit.*

⁶⁾ Erre volna alapítható Fényes (Magyarország Geogr. Szótára I. 29.) állítása is: „hogy Cletus egri püspök megvevén, úgymond, a cisterci rend számára a kún vagy palócz eredetű Beél nevezetűtől az első osztálykor nyert megszállási, az úgynevezett prima-occupatiót, Beélföldének egy részét.“ Állításának, mint rendesen, úgy itt sem idézi forrását. Részben azonban már állítása alapjául szolgálhatott Bél (*Notitia Hungariae Comit. Borsod. kéziratban maradt részleteiből, az esztergomi érseki könyvtár eredeti példányának 7. lapján*) véleménye: a *Cumanis religionem Christianam amplexis eam* (t. i. a monostort) *excitatum esse necesse est.* Ki ezt ismét csupán Pázmán f. közlött feljegyzésére hivatkozva mondja. Ezek és Fényes után írja Czinár is (*Monasteriologia Hung. II. 80.*), miután állítását semmi más adattal sem támogatja: *qui (Cletus) possessorium huius abbatiae a nobilibus de genere Beél, origine Cumanis, eius tunc Dominis emerat.* Fuxhoffer a *Monasteriologia Hung. első kiadója (II. 100.)* erről még csak azt tudja felhozni, mit Kaprinay (*Hungaria Diplomatica II. 269.*) Schaji János, akkor az egri collegiumban levő Jézus-társasági papnak leveléből idéz: *Abbatia de Beél, Ordinis Cisterciensium est in comitatu Borsodiensi bis*

III.

Az 1232-ben ekkép megalapított béli-három-kúti apátságnak egyik első teendője volt, hogy adományozott birtokaira nézve, a javakkal dúsabban ellátott más kitünőbb monostorok példája szerint, a pápának mint egyházfejének megerősítését kieszközölje.

A durva erőszak azon korában, midőn az egyház szellemi hatalma volt gyakran azon egyedüli eszköz, mely az erőszakoskodásoknak képes volt gátat vetni, az egyház fejének a római pápának tekintélye képezte a birtokjog azon teljét, mely különösen az egyházi birtok-adományzásoknál a nélkül is megkívántatott. Így történt, hogy az apátság Kilit egri püspöktől káptalana belegyezésével nyert azon dézsmák adományzásának, melyek birtokain az egri egyházat illették, megerősítéseért IX. Gergely pápához folyamodott; ki 1240-ben kiadott okmányával ezen dézsmák birtokában a monostort megerősítette.¹⁾

Ezen időtájban épülhetett már valószínűleg szinte nagybárra, az alapító Kilit püspök által, a monostor azon monumentalis alkatu s műízlésű egyháza, mely mint maig fenálló kitűnő hazai egyházi műemlékünk ezen leírásnak épen kiváló tárgyat képezi. Építészeti idoma, mint leírásában látni fogjuk, épen a hazánkban ezen korban divott építészeti műízlésre mutat.

mille passibus ab Agria in Aquilonem remota. Extat etiam nunc ecclesia horae ferme dimidio (?) ab Apatfalva seiuncta, Virginis beatae in coelos assumptae honoribus sacra, quam populus magno numero eo confluens institutis illo die supplicationibus, multa quot annis religione colit. Juxta hanc positum erat monasterium, cuius muri tricenos abhinc annos (ezer hétszáz hetvenegy előtt számítva), duas substructiones alti adhuc conspiciebantur. Ipse ego rudera vidi. Dicitur de Beel a loco cognomine, cuius nulla modo vestigia superant; habetur tamen eius memoria in diplomate Belae IV. Regis anno millesimo ducentesimo sexagesimo primo, quinto idus septembris edito, quod infra montem Beelkö dictum, qui e collegio nostro versus Felnémeth prospicientibus eleganter apparet, situm fuerit. Videntur cumani locum Beel olim insedissee, atque inde Abbatia de Beel cumanorum (ut habet Pazmanus) nomen accepisse. Trium fontium nuncupatur, quoniam dictum infra Beelkö montem tres fontes habentur, septis quondam monasterii inclusi. — A Schaji által itt idézett 1261-iki okirat ugyanaz, melyet már előbb felhoztam, s melyben IV. Béla az egri püspökség javait megerősítvén, mondatik (Cod. Dipl. N. 3. 35.): possessiones ecclesiae Agriensis episcopatus — — videlicet tota vallis Agriensis incipiendo a terra Nobilium de Beel. — Utaltam azonban már fentebb s utalok még alább felhozva apátságunk más okmányait, melyekből kiderül, hogy itt három Bél nevű helység állott, Bél vagy Felbél a mai Sz.-Márton, Bél vagy Középbél a mai Apátfalva, s Albél a mai Monosbél. — Mind a mellett a hely ismeretének hiánya miatt, nem csak az apátság helyére nézve kétségek merültek fel, de az nevezetesen a Bakonybéllel is összezavartatott. Így írja már a Historia Domus Agriensis Societatis Jesu ab A. 1687. usque 1738. (Kézirati ívrét két kötet az egri érseki levéltárban I. 7. lap), ezen Beelköi hegyről: Beel mons quondam divi Gerardi eremus; nyilván a Bakony-Béllel eltévesztve, hol sz. Gellért remete laka volt. Valószínűleg ezen vélemény után írja Bél Mátyás is (fentebb idézett Notitia Hung. kéziratban maradt Comit. Borsodiens részében), kinek a jezsuitákali szoros irodalmi viszonya másképp is ismeretes: Ibidem (t. i. in summae altitudinis cacumine montis Beelkö (hol, úgymond, személyesen fent volt) muri rudera conspeximus, quem fundamenta eremi D. Gerardi dicebant, qui credebant divum isthunc antistitem olim et heic mansionem delegisse. Hasonló tévedés a Bél név miatt Béla királyra fogni a monostor alapítását, mint Katona (Hist. Crit. Hung. V. 627.) minden alap nélkül, nyilván csupán a névhasonlatosság miatt mondja: Bela videtur auctor fuisse, quod nomen indicat, abbatae trium fontium, sive Beel; mely vélemény viszhangja úgy látszik a Magyar Encyclopaedia (III. 458.) leírásában azon állítás, hogy IV. Bélától neveztetett a hegy Bélahegynek vagy Bélakőnek, melyet Béla ellenségei elleni védelmére igen czélszerűnek talált (!?), s melynek aljában az apátság feküdt. — Még feleslegesebb túlzás, mint mondók. e helynevet a Bál pogány istenség nevével és bálványkövel magyarázni, mint Vahot teszi (Magyar- és Erdélyország képekben IV. 86). A bél szó itt nyilván csupán az erdőség, hegyiség belsejét jelenti, úgy mint például a Bakonybél névben.

¹⁾ Először kiadva Schmitth Episcopi Agrienses I. 151. Azután Fejér Cod. Dipl. IV. I. 189. és Theiner: Monumenta Hist. S. Hung. I. 174.

Maga a monostor épülete már előbb, nagyobbára, kétségtelenül az alapítás esztendejében készülhetett el. A zirczi szerzet egyik szabálya volt, hogy az új apátságok telepítésére megkívánt 13 szerzetesnek bevezetése alkalmával már a monostornak lényegesebb részei, úgymint a hálóterem, mely a földszint emelkedő káptalanház feletti első emeleten volt berendezve, készen legyenek. ¹⁾

Midőn 1241-ben a tatárjárás érte az országot e szerint már a monostor és egyháza valószínűleg legalább nagygyából fenállott. Vajjon érte-e azt a tatárpusztítás vagy sem, adatok hiányában semmi bizonyosat sem mondhatunk. Ámbár monostorunk eddigi rövid leirői más történeti adatok teljes hiányában rendesen azon feltevással élnek, hogy az országnak s Egernek a tatárok és törökök általi pusztítása alkalmával a pusztulást szinte el nem kerülhette. ²⁾ A történelmi bírálat azonban már helyesebb mértékre szállította le azon általános felfogást, hogy nevezetesen a tatárjárás által minden emlékeink és egyházaink elpusztultak; miután részint a fenlévő műemlékek, részint az elenyészettekről szóló adatok majdnem az ellenkezőt látszanak tanúsítani, hogy t. a tatárjárást a szilárd anyagból épült legtöbb műalkotmányunk túlélte; ez annak jele, hogy a tatárjárás sem műemlékeink nagyobb részét nem érte, sem azokat, melyeket ért egészen el nem pusztította. ³⁾ Kétségtelen, hogy ezek sorába tartozott a félreesőbb helyen fekvő béli monostor is, melynek a tatárjárás előtt épült egyháza maig is nagyobb részt eredeti ízlésében fenáll.

Ellenben elsodorta a tatárjárás vésze egy időre a monostor buzgó alapítóját, Kilit egri püspököt. — IV. Béla király kíséretében a tatárok elől a tengerpatra menekülve, miután hosszas távollét után 1243-ban visszatért Egerbe, nem sokára elhalt⁴⁾. Helyébe még azon évben Lambert a Hont-Páznánok Csalomjai ágából ⁵⁾ lett egri püspök. Az alatt kimúlt IX. Gergely pápa helyébe is IV. Incze pápa lépven az egyház kormányára, a béli apátság az új püspök s az új pápa alatt ujonnan folyamodott a birtokaitól az egri egyháznak járó dézsmák adományozása megerősítéseért. Mit IV. Incze pápától 1253-ban kiadott oklevelével megis nyert. ⁶⁾

Kitünő virágzásnak örvendhetett ekkor már monostorunk, mint azt azon kor

¹⁾ Martene Durand Thesaurus Anecd. IV. Statuta Cap. Ord. Cist. 1263. lap. Statuta A. 1189. c. 3. és Heider: Mittelalterliche Kunstdenkmale d. Oester. Kaiserstaates I. 7. 12.

²⁾ Így mondja Vahot (Magyar- és Erdélyország képekben IV. 86.): „úgy nem kerülhet ki a tatárromlás, mint szülőanyja az egri egyház és egyebek.“ De ez épen oly hibás, mint a mit előbb u. o. mond Fényes után (Geogr. szótár I. 29.), hogy IV. Béla 1261. kiadott oklevelében említést tesz az apátságról; vagy hogy Kilit annak alapítására IV. Béla engedélyét kinyerte. Mind erről nincs semmi okmányunk. Az idézett 1261. okmány, mint fentebb idéztem, csupán a béli nemeseknek az egri püspökkel határos birtokáról szól. —

³⁾ Lásd ezt bővebb példákkal kimutatva Ipolyi: Az egri régi székesegyház 29.

⁴⁾ Lásd Fejér Cod. Dipl. V. 1. 154. Cletus episcopus cum Bela rege maritimas fugae praesidio partes, Tartaris victoriam obtinentibus, attigisset et tribus annis (értsd harmadik esztendőre), cum eodem Bela rege residentiam exularem peregrisset; posthoc Tartaris recedentibus remeasset. Schmitth (Episcopi Agr. I. 158.) ellenkező véleménye ellenében, ki ezen okíratot még nem ismerte.

⁵⁾ Fejér Cod. Dipl. V. 3. 511.

⁶⁾ Fejér u. o. IV. 2. 177. — Theiner Monumenta I. 217. Ugyanez előjön az Akadémia által kiadott Magyar Történeti Emlékek okmánytári osztályában VI. 99. lap, hol Kaprinay k. i. gyűjt. után, nyilván tévesen, 1208-ra téve III-dik Inczének tulajdoníttatik. De tudjuk, hogy ekkor még a béli apátság nem létezett, s így ez IV. Incze 1253-diki okmánya. Hibásan mondja szintén ezen adományozásról a Magyar Encycl. (III. 456.) Apátfalvi apátság czikk írója, hogy az egri megye tizedeinek ötvened részét adományozta Kilit a monostornak. Kilit a pápai megerősítő okmányok szerint a monostor birtokaitól járó egyházi tizedet adományozta, mely az okmány szerint, az egri egyház tizedeinek ötvened részét felül nem haladta.

monumentalis műízlésében épült fényes egyháza tanusíthatja ;— midőn egyszerre romlás és pusztítás érte.

Az országot alighogy helyreállított IV. Béla alatt már, és nevezetesen halála után V. István és IV. László uralkodása korában mind nagyobb hatalomra emelkedő kúnhadak dúlták ismét ekkor hazánkat. Ezen párthadak úgylátszik a Bél vidékét is különösen elárasztották, felszítva talán az itteni régebben megtelepedett kún-palócz népséget is a felkelésre. Csak annyit tudunk azonban bizonyosan, hogy az 1289 előtti belzavarokban a béli monostort a királyi hadak, valamint az ország nagyjai és a nemesség hadai ismételve megszállották, feldúlták, kirabolták és leégették. ¹⁾

Az ez által okozott tetemes károk helyrehozására a béli monostor apátja szerzetes társaival IV. Lászlóhoz folyamodott az iránt, hogy a poroszlói tiszai vámon átvitt sókövek fuvarától vámadót, és pedig a rendes nagyobb szekerektől négy sókövet, a kisebb kocsiktól pedig két denárt a monostornak adományozzon. Ámbár pedig az utóbbi, úgylátszik 1289-diki országgyűlésen mindazon vámok eltöröltettek, melyek V. István halála óta törvényellenesen behozattak, mind a mellett mégis tekintve azon károkat, melyeket a béli monostor az ország hadai által szenvedett, a király a kért poroszlói sóvámot, úgymond az erről kiadott okirat, az ország rendének beleegyezésével elődei és saját lelke üdveért az apátságnak adományozta. ²⁾

IV. László és III. Endre halála után az Árpádház férfiága kimultával bekövetkezett trónkövetelési belzavarok idejében, de sőt még azután is I. Károly uralkodása alatt, sokáig mitsem hallunk apátságunkról. Először merül fel ismét neve 1330-ban, midőn a nagynevű és fényes monumentalis építészeti tevékenységéről, valamint bőkezű alapítványairól ismeretes Telegdi Csanád ült az egri főpásztori széken. A béli monostor akkori apátja Rikárd folyamodott volt Csanád püspökhöz, hogy a Kilit püspök által az apátságnak adott birtokok adományzását megerősítse. Mit Telegdi Csanád püspök 1330-ban kiadott megerősítő okmányával teljesített. Ezen már fentebb említett okmány az, melyből Kilit püspök azon adományzását ismerjük, melylyel sajátlag a béli-három-kúti monostort alapította. ³⁾ Rikárd apát, kit az okmány említ, egyszersmind az első bél-három-kúti apát, kinek nevét ismerjük ; ⁴⁾ mert az eddigi okiratok s adatok, melyek az apátságot s annak apátjait említik, az utóbbiak nevét rendesen elhallgatják.

A következő években értesülünk némileg az apátság vagyoni állásáról is, mely számos birtoka mellett sem volt, úgylátszik ez időtájt jövedelmező. Az 1332-ben hazánkba behozott azon pápai tized fizetéseknek, melyek az egyháziak birtokaira rovattak, összeírásában találjuk több éven át feljegyezve, hogy Rikárd (kit ezen feljegyzések nyilván hibásan Sikárd-nak is írnak) béli-három-kúti apát a monostor jövedelmeitől mikor mennyit fizetett a pápai tized fejében. A sorozatban először csak a tizedelés másod évében jön elő, hogy 1333-ban 40 és félgarast fizetett, melyet László esztergomi olvasó kanonok vett át. 1334-ben ismét 40 garast fizetett. A következő 1335-dik évre úgy látszik csak egy fizetési részlete van 20 garassal feljegyezve. ⁵⁾

¹⁾ Lásd az apátság levéltárában I. sz. a. okiratot: *Monasterium Virginis gloriose de Beel sive tribus fontibus — vastus, dampna, spolia, destructiones et combustiones — quas et quidem a baronibus et nobilibus regni et per nos iugiter ac immiserabiliter est perpressum.*

²⁾ Lásd az előbb idézett okiratot az apátság okmánytárában I. sz.

³⁾ Lásd az okiratot közölve itt az apátság okmánytárában II. sz. a.

⁴⁾ Már előbb figyelmeztettem arra, hogy az Egyetemes Magyar Encyclopaediáb. (III. 456.) Az apátfalvi apátság írója téved, midőn Jakab prenestei bibornokot írja a béli-három-kúti apátság első apátjának, holott az a római Trium Fontium monostor apátja volt.

⁵⁾ Balássy Registr. Decimarum Papalium (kiadva a Schematismus Adioeces. Agriens. 1863.

Ezen jövedelmi tizedadó mutatja, hogy az apátság több helységekből álló bőkezű adományoztatása mellett is, az akkori egri megyei szegényebb apátságok sorába tartozott, miután halljuk, hogy ugyanekkor a pásztói apátság 80 garast, a széplaki négy márkát, a mislei prépostság pedig hat markát fizetett a pápai tized fejében. ¹⁾

E mellett azon körülmény, hogy az apátság a tizedet László esztergomi olvasó kanonoknak fizette, nem pedig az egri megye részére kirendelt Vitus János Mester, Domonkos János Mester, Gaspari János és Duen János pápai tizedszedőknek, arra mutat: hogy az apátság ekkor már talán ki volt véve az egri egyházmegyei hatóság alól, s az esztergomi főmegyének volt alárendelve; miről később határozottabb adatok is szólnak. ²⁾ Mind a mellett, hogy a zirczi szerzet eleinte szigorúan tiltakozott az ily kiváltságok ellen, melyek a rendes egyházi hatóság alól a kitünőbb monastorokat felmentették, mégis később ellen nem állhatott a számos kegyek közt, a melyekkel épen az egyház főpásztorai részéről elárasttatott, ezen kiváltságnak sem, melylyel kitünőbb monastoraik majd kegyelemkép, majd hathatós pártfogolás és védelem érdekében részesíttettek. Nem tudjuk azonban ily kitünőbb állásánál fogva, vagy csak magasb védelem és pártfogolás szükségénél fogva jutott-e monastorunk ezen kiváltságához.

Ezen időtájt, mint ugyancsak ezen pápai tizedjegyzékből látjuk, bél-három-kúti monastorunk vidékén és birtokain mindenütt virágzó plebániái egyházak állottak, nagyob-bára oly helységekből is, melyek jelenleg csak fiók-egyházakkal bírnak, sőt több közülök most még templommal sem bír. Így plebániák voltak Szarvaskőn, Molnos-Bélen, Szilváson, Visnyón, Mikófalván, Szent-Mártonban, apátságunk tőszomszéd helységeiben, melyek egyikében sincs jelenleg plebánia. Hasonlón Dédesen, Bánhorváton, Upponyban, Ostoroson, Királdon, hol jelenleg csak a két első helyen találunk plebániát. ³⁾

Szinte ezen korból, 1340-ből, szülő töredékes feljegyzésnek, a monastorról s ahhoz tartozó birtokokról, némi nyoma maradt fen csupán; melynek azonban tartalmáról semmi bővebbet sem tudunk. ⁴⁾

Gyakrabban szólnak ez időtájt az apátság fenmaradt okmányai annak csokvai és kis-mezői birtokrészéről. — A monastor ezen kis birtoka, Borsodban, Lénárd-Darócz, Ómány és Csokva közt, beszögelve a Daróczi és Ómányi családok s az egri káptalan birtokai közé, mely utóbbiból a hegyes és vízárkos, bokrokkal és tövissel ellepett pusztá kis mezőség ⁵⁾ úgy látszik eredetileg kiszakított, ismételve többszörös peres határkérdésekre szolgáltatott okot. Már 1357 előtt tetemes idő óta húzódott egy ily határkérdési per az ország bíróságai előtt, midőn a mondott évben egyrészt a bél-három-kúti monastor ak-

és különnyomatban XL. lap): *Nota quod Dominus abbas Sykardus trium fontium pro decimis secundi anni (azaz 1333.) juratus solvit 40 grossos et medium et dixit solvisse domino Ladislao Lectori Strigoniensi pro eodem anno. U. ott LV. lap. Nota quod dominus Abbas de Beél ratione solutionis decimarum papalium tertii anni pro medietate suorum proventuum jur. Solvit 3. grossos. És LXXX. lap: Abbas de Behel solvit 40 gros. és XC. lap. Abbas de Behel solvit 20.*

¹⁾ Az előbb idézett helyen.

²⁾ Magyar Encyclopaedia (III. 456.) Apátfalvi apátság czikke szerint az apátság 1400-ban rendeltetett volna csak az esztergomi érseki hatóság alá. Minek nyomát a czikkírója az ott idézett esztergomi levéltári adatok kivonataiban találhatta. De valószínűbb, hogy ekkor az apátság ezen előbbi kiváltsága talán csak ujonnan megerősítettett.

³⁾ Lásd az előbb idézett pápai tizedjegyzék illető helyeit.

⁴⁾ Fejér Codex Dipl. VIII. 7. 326. mondja: *Fragmentum exiguum de Abbatia Trium Fontium deque possessionibus huc pertinentibus de anno MCCCXL.* E MSS. Hevenesi sub B. p. 376. Hol azonban az idézet fel nem található. Másképp is feltűnő, hogy azt Fejér már teljesen nem közölte.

⁵⁾ Így írja le ezen vidéket, az 1362. okmány határjárása l. alább.

kori apátja István, másrészt az Örs nemzetségből származó Daróczi nemesek ¹⁾, úgymint Daróczi másképp Szőke János, Pálnak fia, András és Márk fiai, valamint Márk fia Péter, és ennek fiai Bereczk és István közt azon egyesség jött létre, hogy a felek megszüntetve minden keresetet, az egri káptalan két küldöttjével és a felek részéről állítandó két vagy négy nemes férfival, a legközelebbi advent vasárnap után következő kedden kimennek a peres birtokrész helyszínére s magok közt határjárást tartva, a földet megbecsülik, s a mennyire lehet a királyi mértékkel felméri. Mire az apátnak s a tanúkul állított nemeseknek esküt ajánlanak az általok kimutatott birtokrészre, mely szerint fogja azután a káptalani hiteles bizonyosság a kérdéses földet a monostor birtokába bocsátani. Ellenben ha az apát az esküt megtagadná, a föld a Daróczi nemesek birtoka marad. Mely egyességről az egri káptalan a mon-
dott 1357 évben sz. Katalin napján hiteles okmányt adott ki a feleknek. ²⁾

De ezzel meg nem elégedvén István apát, a csokvai birtokrész felett külön határjárást is tartatott, a váci káptalan s erre kiküldött királyi ember által a földet apátságának birtokába átadatván.

Az apát ezen eljárása azonban azonnal új keresetet támasztott az apátság ellen. Mint előbb ugyanis megjegyeztem, a monostornak alapítója Kilit püspök s az egri káptalan által adományozott birtok nagyobb része, épen az egri püspökség és káptalan javai-
ból volt kihasítva. Ilyen volt nevezetesen a csokvai birtokrész is, mely egészen-e vagy csak részben, csupán ideiglenes használatul volt az apátságnak adva. Midőn azért István apát ezt az apátságnak örökös sajátjaul le akarta foglalni, az egri káptalan az ellen azonnal tiltakozott a budai káptalan előtt, felküldvén András deákot (literatus), Miklós akkori egri püspök szolgáját (famulus). Ki 1359-ben sz. Margit napja előtti kedden a budai káptalan előtt megjelenvén, ellenmondott annak, hogy az apát az egri káptalan tudtán kívül új határjárást tartatva, a jog ellenére tényleg elfoglalta azon csokvai földbirtokrészt, melyet a káptalan a monostornak régebben csupán ideiglenes használatul engedett volt át, a mint erről a káptalan hiteles levelei tanuskodnak, s azért az apátságot annak birtokától és használatától eltiltotta. ³⁾

Alighogy ezen ügy elintéztetett, már néhány év múlva 1362-ben, ismét újabb határház kérdés merült fel a csokvai birtokon; most ugyan másfelől, az egri káptalan és az Ómányiak részéről. A káptalan az ügyet a nádori ítélőszék elébe felebbezte. Konth Miklós az ország akkori nádorának a jászói prépostsághoz mint hiteles helyhez intézett parancsára, Miklós jászói prépost conventjével szerzetes társaik közül Jánost küldötték ki mint hiteles tanúságot a határjárás megtartására. Az egri káptalan részéről öt kanonok küldetett ki mint megbízott képviselő, és pedig a méltóságok, dignitariusok közül: Sándor patai és László zempléni főesperesek, a mester kanonokok közül Pál, Jakab és György, közülök az utóbbi egyszersmind jegyző, valószínűleg római apostoli jegyző volt. A béli monostort maga István apát képviselte. A határos szomszéd birtokosok közül több meghívottak voltak jelen; nevezetesen az Ómányiak családja részéről: Ómányi Lőrincznek fia Demeter és László fiának Demeternek fia János; kiknek jelenlétében a határjárás megtörténvén, a felek a kitűzött határokon közösen megegyeztek. ⁴⁾

Hasonló határház kérdések az apátság ezen és más birtokain, mint alább még előke-

¹⁾ Már fentebb volt említve, hogy ezen Daróczi nemesek az Örs vezéri nemzetség ivadéakai voltak, s később a Tibold és Darócz nemzetség neveket vették fel. E szerint az elágazott család főszék-helye Tibold Darócz és Lénárd Darócz volt Borsodban. Mire az említett helyen az illető okirati adatokat előhoztam.

²⁾ Ezen kiadatlan okmány közölve itt az apátság okmánytárában III. sz. a.

³⁾ Lásd az apátság okmánytárában itt XXV. sz. a. közlött okiratot.

⁴⁾ Először közölve ezen okmány itt az apátság okmánytárában IV. sz. a.

rülnek, gyakran merültek fel. Nem kisebb gondot okozott szinte e mellett a monostornak itteni és más birtokai benépesítése.

Szerzeteseinknek s nevezetesen a benedeki szabályt követő szerzeteseknek, mint a zirczieknek, egyik kitűnő feladata volt az a középkorban, hogy a gazdaszat s földművelés által igyekeztek a kietlen, rengeteg s mocsáros műveletlen vidékeket termékenyítve polgárosítani és megnépesíteni. Európa legműveltebb országai, mint Francia, Angol és Németország, úgy hazánk is sokat köszön e tekintetben a benedekieknek. A zircziek ezen benedeki szabályt az által is magukévá tették, hogy rendszeren kietlen, lakatlan vadon helyeket választottak megtelepedésül, melyeket idővel termékeny, virágzó s kies vidékekké változtattak.

Béli monostorunk szerzetesei ez iránybani tevékenységének is nem csekély nyomaira akadunk még. Midőn a XIII. század elején e vidékre jöttek, nemcsak maga a hely Bél, melyen megtelepedtek, mint a Bükkhegység és erdőség belseje, lakatlan vadon volt, de ily rengeteg erdőség lepte el az egész vidéket. A mai kies Diós-Győr akkor még, mint fenebb a vidék leírásában hallottuk, Nagy-Győrnek nevezetett, hol a régi magyar várkún népségek ősmódjára alkotott földvár állott, kör-gyűrű-alakú sáncaival, mint maig tatár-ároknak nevezett régi földsáncz maradványai mutatják. Sűrű őserdeiben Dédesen s Upponyban a bölények és vadbivalok vadásztanyái voltak.

Mire azonban zirczi szerzeteseink itt megtelepedtek, a vidék rövid időn át más alakot nyert. Már a XIV. század elején nem csak azon vadon, a hol monostorukat építék s remekművű monumentalis egyházuk emelkedett, lett a vidék egyik legkeresettebb helye, melyet, mint maig bucsúk alkalmával, ezerek látogatták, de a monostor tövében is Apátfalva városka, mint már neve mutatja, nyilván az apátság által telepítve és népesítve, azon túl vásáraival a vidék központját képezte. Hasonló virágzásnak indult a vidék is, Nagy-Győr gyümölcsös-diós-kertjeivel Diós-Győrré lett, közötté és apátságunk közt szintén dús gyümölcsösök, szilvás és meggyes kertek terültek el Visnyón (a név szláv jelentése mint már fentebb figyelmeztettem: meggy) és Szilváson. Mind ebben nem kis része lehetett szerzeteseinknek. Ismeretes, hogy másfelé is épen a szerzetesek által terjedtek el Európaszerte a legtöbb gyümölcs-, növény- és állatfajok, melyeket idegen országokból és vidékekről hoztak, hogy azokat ismét más vidékeken is meghonosítsák. *)

*) Caumont (Abec. Rudiment d' Archéologie. Architecture civile et militaire 128.) leírva a monostorok gazdasági épületeit, miután Seguin szavait idézte, hogy mily magas fokon állottak gazdasági intézkedéseik; felhossa Chavin de Mallan: Memoire sur l'agriculture dans les abbayes, ide vágó adatait érdekes példákban sorolva elő, mint tenyésztették és terjesztették a szerzetesek a kerti növények, gyümölcsök, vetemények s a gazdasági állatok mindenféle nemeit. „Les Moines — úgymond — ont créé les jardins potagers et perfectionné l'horticulture, ils avaient d'excellents legumes et de beaux vergers. Les arbres n'y étaient point mélangés au hasard, mais classés par espèces au Nord et au Midi, selon leur origine et leur nature. Quand une colonie sortait d'une abbaye, elle emportait avec elle des semences et des plantes de toutes sortes; ainsi en partant de Morimond pour fonder Aldcamp, près de Cologne, les moines emportèrent le pommier de reinette grise, que d'autres cénobites transportèrent de là en Thuringe, en Saxe, tandis que d'autres moines apportaient en Lorraine et en Champagne les espèces d'Allemagne. Du jardin du couvent, cette espèce nouvelle entra dans celui du village voisin, et les climats échangeaient leurs productions par l'intermédiaire des moines, que nous pouvons appeler les courtiers agricoles du moyen âge. On lit avec étonnement dans les Annales de Cîteaux, les travaux agricoles des religieux dans les enclos des monastères.“

„Les bois et les bruyères, fort étendu, fournissaient le moyen d'élever du bétail, presque sans frais, aux établissements qui avaient droit de pâture dans les forêts et même aux paysans usagers de ce parcours. Les abbayes avaient aussi dans les forêts le droit au gland et à la faine pour les pourceaux (jus ad glandem et faginam). Le porc est la moitié de la vie des classes agricoles. Les moines avaient compris toute l'importance de l'élevage des pourceaux dans l'intérêt des pauvres. Les us de Cîteaux permettaient

Mire azután így a nagygyőri Földvár helyébe is a dióskertek közt a diós-győri királyi várak, és Szilváson is királyi várda épült, gyakrabban itt találjuk már ez időtájt I. Lajos királyt időzni D.-Győrött; majd olykor Szilvásváradon is, béli monostorunk tőszomszédságában. Nevezetesen 1369. óta Diós-Győr Lajos királynak annyira kedvencz mulató helye volt, hogy ott nem csak évenként gyakrabban megfordult, de hosszabban is mulatott, sőt a késő őszi időszakot, a vadászatok idejét s karácsonyi ünnepeket már rendszeren itt töltötte. ¹⁾ A Bükkhegységnek kies völgyei, vadas és gyümölcsös kertjei kellemeink kívül egyébiránt magasb szellemi élvekkkel is találkozhatott vidékén, hol akkor számos virágzó zárdá és monostor állott mindenfelől. Egyfelől a diós-győri és Dédes feletti sz. léleki pálos zárdák, lejjebb a zircziek béli monostora; másfelől Tapolczán és Kácson ismét a benedekiek régiebb monostorai voltak: a buzgóság, jámbor és ájtatos élet, tudomány és művészet mindannyi menhelyei s oaszjai, alig néhány órányi távolságra egymástól és Diós-Győrtől, bizonyára élénk, mozgalmas, vallásos és műveltségi életet gerjeszthettek körükben.

Mily szoros viszonyban volt maga Lajos király a vidék ezen monostoraival és nevezetesen béli-három-kúti monostorunkkal, mutatja azon körülmény, hogy béli monostorunk akkori apátja János, a királynak udvari káplánja volt ²⁾; sőt mennyire részt vett a király a béli monostor polgárosítási törekvéseiben, tanúsítja a következő eset.

1377-ben a király, miután május 1-től fogva húzamosb ideig Diós-Győrött mulatott, s Beszterczére tett rövid kirándulásából ismét Diós-Győrre visszatért; ³⁾ május 28-dikán ott tartotta volt úrnapiját is. Ott volt béli monostorunk apátja is János, mint a király említett udvari káplánja, s azon kegyelemért folyamodott a királyhoz, hogy őket az apátság Ostoros nevű birtoka megnépesítésében segélyje.

Eger tőszomszédságában keletre, termékeny szőlőhegyek s kopár halmok megett nyílik egy völgy, melyet Ostoros nevű patak áztat. A folyam és hely neve már a honfoglalás történetében előjön, ⁴⁾ mely szerint Árpád hadai itt a folyó mellett tábort ütve

d' avoir pour les pourceaux des écuries à 2 ou 3 lieues des granges et même plus loin. L' abbaye de Morimond (Haute-Marne) avait vingt porcheries disséminées dans les forêts du Bassigny, et chacune contenait pres de 300 porcs.

Les abbayes, qui possédaient presque toutes des droits d'usage fort étendus, élevaient aussi une grande quantité de chevaux, de bêtes bovines, de moutons: il suffit de lire quelques chartes pour s'en convaincre! Diverses abbayes entretenaient des étalons de choix pour la reproduction de l' espèce chevaline, et souvent un palfrey provenant de leurs écuries formait une partie du prix des concessions de terre. De pareils présents étaient faits habituellement par les moines, lorsque les donateurs ou leurs fils confirmaient de précédentes donations.

J'ai cité ailleurs les abbayes de Troarn, d' Ardennes et de Fontenay près de Caen, comme possédant, au XIII-e siècle, des haras considérables; elles n' étaient pas moins riches en bétail de toute espèce (vaches, porcs, moutons), et elles avaient cela de commun avec nombre d'autres abbayes ou prieurés.

On attribue encore aujourd' hui aux moines de Saint Hubert (Ardennes) la race ardennoise de chevaux qui a des qualités particulières. Il n'est pas douteux que dans chaque contrée les abbayes étaient des fermes-modèles où l'on perfectionnait les races les meilleures, en même temps que l'on y cultivait les meilleures espèces de plantes et de céréales.

Les viviers pour la multiplication du poisson, étaient encore une des principales sources de production dans plusieurs abbayes; ainsi, a Morimond (Haute-Marne), les moines en formant des étangs, avaient admirablement calculé la pente nécessaire, l'imperméabilité des couches inférieures, le volume d'eau, le groupement des bassins, la masse des chaussées, le niveau nécessaire à la salubrité. — A szerzetesek hazánkban gyümölcsöseiről szóló hasonló érdekes adatokra figyelmeztettem már: A Deákmonostori XIII századi román basilika 12 és 34.

¹⁾ L. Ráth. A magy. királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei 72—82. lap.

²⁾ Lásd a következő kiadatlan okiratok idézését.

³⁾ Ráth. A magy. királyok utazásai. i. h.

⁴⁾ Anonymus Belae R. Not. c. XXXII. Ystoros fluvius.

vonultak a Tisza felé. A hely később az egész egri völgygyel sz. Istvántól az egri egyháznak juthatott adományban. Ebből úgylátszik kiszakítva adományozta azt, mint láttuk, Kilit püspök káptalanával a béli apátságnak. A XIV. század elején népes hely lehetett, melynek, mint fentemlítők, 1333-ban plébániája volt. Lehet, hogy azóta elpusztult, vagy hogy a csekély lakosságú helységet újra kellett népesíteni és megtelepíteni, miután János apát újabb megtelepítésére a királytól különös kegyelmet eszközölt ki, mely szerint a letelepedő lakosok három évi adómentességet nyertek, s ezen királyi kegyelemnek mindenütt a közhelyeken és városokban nyilvános kihirdetése elrendeltetett, hogy a megtelepedni kívánók szabadon s akadálytalanul oda költözködhessenek. ¹⁾

Ugyanezen évben Lajos király, mint 1370. óta hat év folytán rendesen, ismét itt Diós-Győrött töltvén a késő őszt a karácsonyi ünnepeket s újesztendőt, ²⁾ János béli apát, udvari káplánja s kedves híve, mint az okirat nevezi, szolgálatában az ünnepek alatt a királyi udvarnál időzve, újabb kegyelmet nyert; külön okmánynyal adván neki szabadságot a király arra, hogy miután előbbi időkben a monostornak több jószágai és jogai elidegenítették, ezek visszaszerzését az ország minden bíróságai előtt, kezdve a nádori s országbírói törvényszéktől, kereshesse. ³⁾

A következő évben ismét a csokvai birtokügyben látjuk eljárni az apátot. Alig hogy az előbbi két határkérdés: délfelől, Darócz-Lénárd felől, a béli apátság s a Darócziak közt, majd később az egri káptalan s apátság közt elintéztetett, most ismét éjszakfelől Csokva és Ómány, az egri káptalan s az ómányi nemesek birtoka közt új határkérdés keletkezett, mi végett János apátnak is a béli monostor csokvai és kis-mezei birtoka miatt megjelenni kellett.—1378-ban ugyanis Jakab Mester I. Lajos király országbírája ⁴⁾ ítélete következtében a váczy káptalan, mint hiteles hely részéről, Mihály nógrádi főesperes és váczy kanonok káptalani bizonyosságul, mint király embere pedig Belesyri Bakovnak fia, Mihály küldetvén ki a helyszínére határjárás tartására; s ott keresztelő sz. Jánosnak nyolczadában, az illető felek: úgymint az egri káptalan részéről János a káptalan prépostja, Miklós éneklő-, György örkanonok, Miklós ungi főesperes, Tamás, Pataky Péter, Simon, János és Márton egri kanonokok; más részről pedig az Ómányiak közül Demeternek fia János maga személyében és mint Domonkos fiának Miklósnak meghatalmazottja, valamint Lőrincz fiai György és Mihály, mindannyian az ómányi nemesek családjából megjelenvén: az összehívott összes szomszédok és határos birtokosok, úgymint János béli apát, Daróczi András, Csernei Péter, Sátai Antal fia Barleus és több más törvényesen összehívottak jelenlétében Ómány felől a határjárást véghezvitték, melynek eredménye az volt, hogy a peres birtokrész az egri káptalan birtokához visszaesatoltatott. Miről a váczy káptalan ugyanazon évi sz. János ünnepe 15-öd napján hiteles okmányt adott ki. ⁵⁾

Nagyobb baj érhetne monostorunkat a közelebbi években, az apátság feletti kegyuraság joga miatt több oldalról felmerülő igényeknél fogva.

Már előbb volt érintve, hogy az apátság Kilit egri püspök általi alapításánál és helyzeténél fogva, valamint az egri egyházi megye joghatóságához tartozott, úgy valószínűleg az egri püspökök kegyurasága alatt is állott. Ámbár a kegyuri jogot a Béli család is igényelte, sőt annak gyakorlatában is volt, mint mindjárt alább látni fogjuk,

¹⁾ Közölve először az okirat itt az apátság okmánytárában. V. sz. a.

²⁾ A Ráth: királyok utazásai. 72—78.

³⁾ Közölve először az okirat itt az apátság okmánytárában. VI. sz. a.

⁴⁾ Jakab országbíró és szepesi gróf Stefalvai Detre fia s a Görgey család rokona, előbb Széchy Miklós országbíró, utóbb Konth Miklós és László, magyarországi nádor s opuliai herczeg ítélőmestere, 1372. óta pedig 1382-ig országbíró volt. L. Wagner *Analecta Scepusii*. III. 211.

⁵⁾ Közölve itt először ez okmány az apátság okmánytárában. VII. sz. a.

miután az apátság, a Béli nemesek birtokán keletkezett s állott. — Lehet, hogy épen az apátság patronatusának az egri püspökség és a Béli nemesek közt fenforgó kérdése miatt azután az apátság valamint az egri egyházi megye joghatósága alól kivétetett s az esztergomi érsekségnek alárendeltetett; úgy patronatusa joga is az esztergomi érsekre átruháztatott. — Legalább az utóbbira mutatna I. Lajos királynak az apátság levéltárában átvételi másolatban fenlevő egy okirata, melyben 1381. martius 30-dikán Byeletinczi Albert választott fehérvári püspök és a király udvari alkorláttnoka kérelmére felmenti az esztergomi érsekség népeit az egri és dédesi királyi várak szolgálatai alól, s megerősíti az érsekség népei szabadságait és kiváltságait: adó és vámentességét, mint ezen szabadságok II. vagy is Jeruzsalemi Andrásnak, úgy mond, azon aranypecsétos levelében foglaltattak, mely a királynak Jeruzsalem melletti táborában elveszett pecsétnyomójával volt megpecsételve. ¹⁾

Hogy I. Lajos királynak ezen szabadságlevele, melylyel az esztergomi érsekség népeit és alattvalóit a dédesi és egri királyi várak szolgálatától felmentette, csakugyan a béli apátságnak az egri és dédesi várak alá tartozó népeire és alattvalóira vonatkozott, tanúsítja Zsigmondnak egy későbbi, alább felhozandó okmánya, melyben Lajos királynak ezen okiratát átveszi s megerősíti Demeter béli apát kérelmére, különösen megjegyezvén, hogy az által következetesen a béli apátság népei is, mint az esztergomi érsekség alattvalói értetnek. ²⁾ Minélfogva a béli apátság alattvalói csak úgy tartózhattak az esztergomi érsekség népei közé, mivel az apátság az esztergomi érsekség kegyurasága alá tartozott.

Az esztergomi érsekségnek ezen kegyurasági igénye miatt keletkezett nyilván a Béli nemesek azon keresete és panasza, melyet még ugyanezen 1381 évben a béli apátság feletti kegyuri jogok iránt támasztottak.

Alig hogy ugyanis I. Lajos 1381. aprilis 3-dikán előbb említett okiratát kiadta, ugyanazon évben Gara Miklós nádor, ki ekkor egymás után Kraszna, Bihar, Abauj, Sáros és Gömör megyékben nádori gyűléseket tartott, ³⁾ — julius 15-dikén vagyis sz. Márgit napja után következő hétfőn kezdve Sajókazán, a helység melletti téren, Borsod megye rendjeivel is gyűlést tartván, a gyűlés egyik napján felállottak a Béli nemesek családjából: Balázs Ipolynak fia, Miklós Tidán bánnak fia, János Bekölczei Balkánnak fia, Miklós Pál fia, Béli Pál, János Béli Demeter fia, Booli András, Tamás Buken fia, Péter László fia, Miklós a Rátoldnak nevezett János fia, és László Csonka Péternek fia, mindannyian, úgy mond az okirat, a Béliek családjából, előadván, hogy valamint elődeik, úgy következőleg ők is, a Boldogságos Szűzbéli monostorának mindig és régi időktől fogva valóságos és igazi patronusai és védurai voltak, melynek azért is kegyurasága őket illetné, felhíván erre tanúságul az alispánt és szolgabírákat, valamint a gyűlés hites táblabíráit, mint a kiknek ez tudomásukra van, kérvén egyszersmind, hogy az utóbbiak az iránt a mi erről tudomásukra van, kihallgattassanak. A nádor, miután erre nézve az illető alispánt, szolgabírákat és táblabírákat Isten és a fejedelem, úgy a szent korona iránti köteles hűségökre felszólítva, a sz. keresztfára megesküdtette volna, mindannyian azt vallották, hogy valóban igaz s úgy volna, mint a nevezettek állítják, miszerint a Béli nemesek elődei és következőleg a család fenebb előszámlált ivadéakai is tudomásukra a béli monostor kegyurai voltak s ennélfogva a monostor kegyurasága hozzájuk tartozott. Miről a nádor a Béli nemesek kívánságára a gyűlés 15-ik napján pecsétos levelet adott. ⁴⁾

Ezen okmányon kívül semmi egyéb nyoma nem maradván fen a Béli család

¹⁾ Közölve ezen okmány itt először az apátság okmánytárában VIII. sz. a.

²⁾ Közölve itt alább során az apátság okmánytárában.

³⁾ Lásd ezen gyűlésekről Fejér Cod. Dipl. IX. 6. 268, 269, 271.

⁴⁾ Közölve először ezen okmány itt az apátság okmánytárában. IX. sz. a.

további kegyuri jogkeresetének, nem lehet semmi bizonyosat tudnunk, vajjon gyakorolták-e, vagy megnyerték-e továbbra is kegyuri jogukat. A támasztott kereset mindenesetre azt tanúsítja, hogy ezen joguk kérdésbe vétetett; s miután nem sokára ismételve halljuk, hogy az apátság feletti patronatust az esztergomi érsek, sőt egy időben a király is gyakorlotta, valószínű, hogy a Béliek keresetének semmi vagy csak rövid ideig tartó eredménye volt.

A következő 1382. évben egy új jogkeresetben állott az akkori béli apát Konrád; miután János béli apát, I. Lajos király kedves udvari káplánja és híve — ki monostorának annyi királyi kedvezést kieszközölt — úgy látszik már elhunyt volt, s őtet az apátságban mint utódja Konrád követte. — A kereset tárgyát nem ismerjük, csupán annak személyeit János mestert, Kazai Domonkos fivérét, és László mestert Kazai Istvánnak testvérét. A felek megidéztettek volt a mondott 1382. év Mihálynap-i törvénykezés idejére Vissegrádra a nádori törvényszék elébe. Konrád apát megbízottja Zánthói András, Péternek fia, megjelent volt ugyan a kitűzött időben Vissegrádon s öt napig várta ellenfelét. De ezek sem meg nem jelenvén, sem mást magok helyett nem állítván, Kazai László ezenfelül a megítélt 3 marka bírságot sem fizetvén le, a meg nem jelenésért és Kazai László a bírság le nem fizetéseért is dupla bírságban elmarasztaltatnak, ha elmaradások elegendő okát nem képesek adni. ¹⁾

De ekkor már I. Lajos király, a béli monostor nagy jótévője, nem volt többé az életben; még sept. 11-dikén ezen évben meghalálozván Nagyszombatban; még február végén Diósgyőrt és monostorunk tőszomszédságában Szilváson is találjuk, hol a farsang végnapjait, hamvazó szerdát és a böjt kezdetét töltötte; valószínűleg ekkor a monostort is meglátogatta, vagy szomszéd várdájában kedves monostora szerzetes társaival találkozott.

IV.

I. Lajos halála után bekövetkezett zavaros időkben és fejetlenség alatt a béli monostor is újabb erőszakoskodásokat szenvedett.

1383-ban történt még, hogy az Apátfalvával határos Szent-Márton helységben birtokló Béli nemesek egyike Béli Péter, Istvánnak fia, a béli monostorhoz tartozó apátfalvi erdőből épületre való fákat vágatott ki erőszakosan, a monostor apátjának tiltakozása daczára. ²⁾ Az apát ez ellen panaszt emelt, úgylátszik személyesen az azon évben Egert máj. 21-kén meglátogatott Mária királynénál ³⁾. Ennek következtében történhetett, hogy János Vajda, mint akkor az apátságnak a királyt személyesítő védura ⁴⁾, az erdőben kivágott fát felfegyverzett apátfalvi jobbágyok által tizenhét szekéren behordotta az apátság egyházának építkezési szükségére. ⁵⁾

¹⁾ Közölve először itt az apátság okmánytárában. X. sz. a. Megjegyzendő, hogy ugyanezen évről és törvénykezési időszakról, melyről a fenebbi okirat szól, a Codex Diplomat. X. 1. 57. lapján, Gara nádor más okmánya is előjön, melyben Pál béli apát említetik. De ez nyilván a bakonybéli apátot érti, miután a bél-három kúti apát ezen évben s a következőkben Konrád volt, mint a fenebbi s a következő okiratok tanúsítják.

²⁾ Lásd az apátság okmánytárában a XI. sz. a. Petrus (de Beel) — — ligna contra suam prohibitionem succidisset.

³⁾ Hogy Mária királyné 1383. máj. 11. Egerben volt, lásd Ráth Magy. királyok utazásai. 84.

⁴⁾ Joannes Vojvoda in persona Regia protector ipsius ecclesiae (L. az előbb idézett XI. sz. a. okmányt) t. i. a béli apátság egyházának, e szerint tehát az apátság ekkor királyi patronatus alatt állott, volna? — János vajda ez időből nem lehetne más, mint az 1383-ban előjövő erdélyi vice vajda János (Cod. Dipl. X. 1. 129. és Huszti Ó- és Új-Dacia 201.)

⁵⁾ A f. i. okirat szerint: ligna pro aedificiis ecclesiae suae apta per jobbagyones suos in villa Apáthfalva residentes armatos super decem et septem curribus — — potentialiter deportari fecisset.

Béli Péter ez ellen ismét a királynéhoz folyamodott. A királyné az egri káptalannak meghagyta, hogy ez ügyben vizsgálatot tartson és jelentést tegyen. A káptalan ugyan eljárt az ügyben, de a zavaros időkben a kereset egészen megakadt volt egy ideig.

Az alatt a szomszéd Sz.-Mártonban lakó Béli nemesek közül egy másik is, Szentmártoni Miklósnak hasonló nevű fia Miklós, új erőszakot követett el az apátság birtokán. 1386-ban ugyanis sz. Barnabás, vagy mint az okirat más helye mondja Bertalan apostol napja táján az apátságnak Vincze nevű szolgáját és jobbágját Jakabot a réten találván, az elsőt megsebesítette, s az utóbbit állítólag halálos fenyegetéssel megszalasztani vagy megszöktetni (mert az okmány kifejezése nem ad világos értelmet) akarta. — Konrád apát ezen erőszakoskodás következtében elégtételt keresett; de csak a következő évben, midőn 1387-ben Zsigmond mart. 31-én megkoronáztatván, uralkodásra lépett, eszközölhette ki végre, hogy a király a következő hó 25-dikén szent Márk napján adott parancsolatával, a vizsgálatot és jelentéstételt az egri káptalannak meghagyta. A káptalan a király parancsa szerint kiküldvén a király emberével Miklós pankotai főesperest és kanonokot, ezek a helyszínen a vidékről meghívott számos nemesek és nem nemesek nyilvános és titkos meghallgatása után azon tényállásra jöttek, hogy Szentmártoni Miklós az apát szolgáját erőszakoskodva megsebesítette, de vajjon jobbágját elakarta-e szöktetni halál fenyegetéssel, teljes bizonyossággal ki tudni nem lehet. Minek következtében a feleket sz. Tamás napján megidézték a király elébe, a vízkereshti törvénykezés nyolczadára. ¹⁾

Ezen utóbbi ügy sem volt még bevégezve, mire az apátfalvi erdőbeni előbbeni hatalmaskodási eset hosszas és nevezetes ügyfolyamra adott okot.

Ugyanezen évben, 1387-ben, jun. 4-én ugyanis Mária királynő kiszabadulván a novigradi fogságból, Zsigmond király, ki elébe sietett, Zágrábon, Kapronczán, Kőrösön, Nagyváradon és Debreczenen keresztül hozta őtet Diósgyőrbe, atyjának, mint láttuk, egykori kedvencz tartózkodási helyére, hol a királyi pár szeptemberhó másik felében udvari kíséretével megérkezett. ²⁾

Monostorunk szomszédságában Diósgyőr ez által egyszerre ismét nevezetes események látogatott színhelye lőn. Oda gyűlt az ország színe. Csáktornyai István, akkori nádoron kívül jelenvoltak az országnak egyházi és világi főurai is, kiknek jelenlétében a királyi pár sz. Mihály napja előtti kedd óta, mely az évben szeptember 24-re esett, törvénykezést tartott, meghallgatva az elébe járulók panaszos ügyeit. ³⁾

Azon ügyek közt, melyeknek újabb meghallgatásával s elintézésével a királyi felségek által a nádor megbízott, újra felmerült monostorunk előbbi ügye is. Béli Péter ugyanis személyesen lépett fel újra a béli apát Konrád ellen, előadva a fentebb elbeszélte eseményt, hogy az apát erdejéből erőszakosan vágatta ki a fát, s egyháza építkezésére behordatta; előmutatván egyszersmind a Mária királyné által ez ügyben megrendelt, s az egri káptalan által véghezvitt vizsgálatot, s igazságot és ítéletet kért az apát ellen.

Konrád apát, ki akkor szintén jelen volt a diósgyőri királyi udvarnál, személyesen válaszolt a vádra, hogy sajátlag Béli Péter erőszakoskodott az apátság erdejében, benne tiltakozása daczára fákat kivágatva, s hogy az apátság egyháza számára az épületfát

¹⁾ Közölve itt az apátság okmánytárában XII. sz. a.

²⁾ Ráth: Magy. királyok utazásai. 90—91.

³⁾ Lásd az apátság okmánytárában XI. sz. a. kiadott okirat szavait: Nos Stephanus R. Hung. Palatinus — — nobis una cum Dominis nostris Rege et Regina, nec non praelatis ac baronibus feria tertia proxima ante festum beati Michaelis Archangeli proxime praeterita, in Diosgyeur existentibus, quaerelasque cunctorum, ipsis nostris Dominis supplicantium, ex eorundem commissione reaudientibus et eadem iusto iuris tramite dimetientibus etc.

nem ő, az apát, vágatta és hordatta be, de János Vajda, mint a királyt személyesítő egyház védnöke.

A kérdés tehát sajátlag az levén, hogy kinek tulajdona az illető erdőrészt, az apátságé-e vagy Béli Péteré? a nádor a felektől annak határjárasi okmányynyali kimutatását kívánta. Egyik félnek sem lévén ily okmánya, a nádor határjárást rendelt, kiküldvén erre Gemházy Antal mestert, Gemházy László fiát, a nádori curia jegyzőjét, mint királyi embert; meghagyván egyszersmind az egri káptalannak, hogy kebeléből két káptalanbélit küldjön ki az alperes és felperes részére, mint hiteles bizonytságot, kik sz. Mihály utáni hétfőn a helyszínére kimenvén, az ország törvénye szerint határjárást tartsanak, a kérdéses birtokrészt a hol lehet felmérjék és megbecsüljék, s eljárásukról jelentést tegyenek.

Az egri káptalan a kitűzött határnapon, mely az évben september 30-dikára esett, kiküldvén tagjai közül Zeechi János mestert és kanonokot a felperes, és András mestert és kanonokot az alperes Konrád béli apát részére hiteles bizonytsággul, ezek a nádori emberrel a helyszínén Szent-Márton és Apátfalva helységek határain megjelentek, s a felek, valamint a törvényesen meghívott szomszéd és határos birtokosok jelenlétében a kérdéses határokat a felek kimutatása szerint körüljárták és megvizsgálták; de melyekre nézve a felek sehol sem egyeztek meg egymással; mindenki más határvonalt és jelet állítván sajátjának. A kiküldöttek a helyesebbnek s igazabbnak mutatkozó határokat erre kijelölván, a kérdéses erdő, szántóföld és rét birtokrészleteket megbecsülték, úgy találván egyszersmind, hogy az apát által kimutatott határjelek helyesebbeknek bizonyultak be, valamint hogy a kérdéses terület akkor is az apátság birtokában volt. Miről a nádornak jelentést tettek, a feleket sz. Mihály utáni péntekre, mely akkor octóber 5-dikére esett, a nádor ítélőszéke elébe idézve.

Feltűnő itt a pontos és gyors eljárás, midőn látjuk, hogy a bonyodalmas és körülményes vizsgálatot igénylő ügy, mintegy 12 nap alatt lefolyt. Nyilván tanúsága akkori régi nemzeti törvénykezésünk gyakorlatiasságának.

A felek, Béli Péter és Konrád béli apát, a mondott határnapon octóber 5-dikén Diósgyőrött, hol még akkor a király és királyné a nádorral és országnagyjaival mintegy octóber közepéig időztek, a nádor törvényszéke előtt személyesen megjelenván a káptalan határjárasi jelentésével, végzést kértek.

A nádor, miután a vizsgálatból kiderült, hogy a béli apátság határjelei biztosabbak, s az a kérdéses területnek folytonos birtokában is van: az ország törvényes gyakorlata szerint az esküt az apátnak ítélte oda; a peres birtok a becslés szerint 15 1/2 márka értékre tétetvén. Az eskütételre megrendelte a nádor, hogy a felperes Béli Péter részére Béli Miklós vagy Béli Fehér László, Chene Péter vagy Demeter, az alperes részére pedig Modus Miklós vagy László, Sényi Balázs vagy János, Felbéli Mihály vagy Osli Beke, Ómányi Demeter fia János vagy Horti Bálint, Szederkényi János vagy Mogyorósi Tamás mint királyi emberek legyenek jelen az egri káptalan hites tanúságával, s az apát az erre meghívott szomszéd birtokosok előtt más tizenhatod magával, kik nemes személyek, vagy szerzetes társai közül felsőbb rendekben levők, az az miséspapok legyenek, tegye le az esküt az általa kimutatott határjelek egyike felett, az országosan bevett törvényes földeskü szerint. Mit ha az apát teljesített, úgy a kérdéses föld törvényes birtokába bevezetessék. Ellenben ha az esküt letenni nem merné vagy nem akarná, úgy a birtok a felperes Béli Péter tulajdona legyen. Az eskünek a helyszínén letételére a jövő évi hamvazó szerda nyolczadát rendelvén meg. ¹⁾

¹⁾ Lásd az előbb idézett XI. sz. a. okmányt.

De mielőtt még ez véghez ment volna, közben ismét arról értesülünk, mint fáradoznak szerzeteseink birtokaiknak népesítés általi polgárosításán.

A csokvai kis mezői pusztá birtok, mely már eddig is annyi gondot és pert okozott az apátságnak, ügylátszik azonban megtelepítési minden törekvéseiknek ellenállott. Miután Konrád apátnak a helyet ekkép megtelepíteni nem sikerült, s egyébkint is házilag kezelve gazdasága nem sok hasznot hajthatott, elhatározta azt haszonbérbe adni Pásztói Kakas László mesternek, ki akkor számos birtokokat szerezgetett össze ¹⁾; s kivel a fejedelmek őszi diós-győri mulatása alkalmával találkozhatott Konrád apát a királyi udvarban, melynek Kakas László mester kedves embere volt.

Lehet, hogy már ekkor értekezhetett vele Konrád apát a birtok bérbeadása iránt; a szerződés létrehozatala azonban későbbre maradt. Miután a király és királyné már október közepe után Budára visszamentek ²⁾, Konrád apát is a királyi udvart követve, vagy hogy Kakas Lászlóval a királyi udvarnál a fejedelem által is szerződését megerősítesse, felment Budára.

Mire azért a király Visegrádról, hova a királynéval néhány napra rándult volt, nem sokára Budára visszatért, sz. Erzsébet utáni napon, azaz november 20-dikán, Konrád apát és Kakas László mester a király személye elébe járulva, szóval előadták, hogy az apátság csokvai birtoka iránt akkép szerződtek, miszerint Konrád apát azt László mesternek haszonbérbe adja hat évre, oly feltétel alatt, hogy László mester évenként Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepének nyolczadában 35 forintot, egy forintra száz dénárt számítva, tartozzék fizetni az apátnak s monostorának. Mit ha a határidőre tenni elmulasztana, tartozni fog a mondott összeget kétszeresen lefizetni. László mester magát a király előtt önkényesen lekötölte; hozzáadván, hogy ha az apát a haszonbérleti hat év után a birtokot vissza kívánja venni, azt László, bármily javításokat tett is benne, minden kereset és törvénykezés nélkül visszaadni tartozzék. ³⁾

A következő 1388-dik évben hamvazó szerda nyolczadára lévén kitűzve az apát által a sz.-mártoni és apátfalvi határkérdésben Béli Péter ellenében teendő eskü, az egrikáptalan a kirendelt királyi emberrel, Sényi Jánossal, Mihály deákot (Michael Literatus), a káptalan egyik karpapját Béli Péter részére, András mestert és kanonokot pedig Konrád apát részére, mint káptalani hites bizonytságot kiküldvén, a mondott időben a helyszínén megjelentek, s a határjárást a szomszédok és határos birtokosok jelenlétében ismét megtartván, miután azt bevégezték, Konrád apát az általa kimutatott határjelek egyikének helyén állva, tizenhatod magával és pedig a béli monostorból Henrik és Móríc, a pásztói monostorból Henrik, János és Tamás, az ercsi monostorból János, Henrik, Frigyes és Konrád író, a pilisiből végre Gusztáv, Miklós, Caesar, János és Márton szerzetesekkel, kik mind a 16-an felszentelt papok voltak, — mezitelen lábbal, feloldott övvel és fejök felett földet tartva, elmondotta az ország szokása szerinti föld- és határ-esküt ⁴⁾ a felett, hogy a Konrád apát által kimutatott határok a monostor birtokának igazi határai, és hogy az apátság a kérdé-

¹⁾ F. jér Cod. Diplom. X. 3. 64, 65. stb.

²⁾ Ráth királyok utazásai. 91.

³⁾ Fejér Cod. Diplom. X. 1. 361. és X. 3. 65.

⁴⁾ Érdekes jelenet itt ezen föld- és határeskü e nemü régi nemzeti jogszokásunkra nézve, melyet, valamint az esküszövegét a magyar törvénykönyvből a Corpus Jurisból ismerjük, hol a juramentum in metali reambulatione praestandum s a Forma juramenti tempore Ludovici regis lingua Ungarica (Corpus Jur. Hung. decr. Lud. I.) olvasható. Ezeknek s e nemü szertartásainknak magyarázatát összeállítottam már a Magyar Mythológiában 210—211. lap. Nevezetesen jön még itt elő okiratunkban ezenfelül azon vonás, hogy nem csak saruikat, de öveiket is megoldják az esküvők, mit törvénykönyvünk a föld-eskü szertartásai közt nem említ.

ses erdő, rét, szántó föld folytonos régi birtokában van és volt. Mire e szerint a határok megerősítettek, s a béli apátság a birtokba „Reminiscere“ vasárnap előtti szombaton, mely azon évben febr. 23-ra esett, bevezettetett; miről az egri káptalan a nádornak jelentést tett. A nádor ennek értelmében a Visegrádon tartott középbőjti octavalis törvénykezés alatt az ügyet végre a béli apátság részére döntötte el, a törvénykezési nyolczad 16-dik napján függő pecsét alatt kiadott privilegialis levelével. ¹⁾

Ezen alkalommal hallunk először az apátokon kívül a monostor szerzetesei közül is kettőt névszerint említetni: Henrik és Móricz szerzeteseket, kik 1388-ban a béli monostor tagjai voltak; de kikről üres nevökön kívül csupán azon körülmény maradt ismeretünkre, hogy felszentelt papok voltak. E körülmény azonban majdnem úgy tűnik fel, mintha akkor az apáton s a két említett szerzetesen kívül a kolostor többi szerzetesei nem voltak volna áldozó papok, de csupán úgynevezett laicus professusok vagy conversusok. Másképp aligha lett volna szükséges több más kolostorból összehívni az áldozár szerzeteseknek ezen eskütelre megkívánt számát. Ezen szerzetesek, mint halljuk, a pilisi, pásztói, és ercsi monostorból valók voltak. Nevezetesen feltűnik itt a két első monostor. A pilisi, mint láttuk, a pásztóinak és bélinek anyaháza volt, melynek szerzetesei által telepített meg a két utóbbi monostor. Azon előbb tárgyalt szoros viszony nál, sőt függésnél fogva, mely a zircziek anya-kolostoraiból telepített leány-kolostorok között létezett, oly anynyira, hogy az utóbbiaknak birtokváltozási és más lényegesebb tényei többnyire az anyakolostor beleegyezését is kívánták, annál érdekesebb itt e nevezetes béli esemény alkalmával találkozunk a pilisi és pásztói monostorok szerzeteseivel. Míg ellenben a harmadik kolostornak: az ercsinek, mely a topulskai házból eredt, szerzetesei ide küldetése ismeretlenebb oportunitási tekintetekből történhetett, miután a Fehér vármegyében fekvő ercsi zárda nem volt az előbb említett pilisin és pásztóin kívül még talán a legközelebbi sem béli monostorunkhoz.

De érdekesen tűnik fel szinte, hogy az ercsi szerzetesek egyike Konrád írónak „scriba“ neveztetik. A kifejezés ugyan egyszerűn írást is, írnokot is jelenthet. Ámbár azon korban rendesen ez volt egyszerűn az írók neve is. ²⁾ S e szerint azon kori névleg ismert íróink csekély száma, ím egy hazai író: Konrád szerzetesünk nevével szaporodnék. De ha csupán leíró, írássz volt is, így is érdekes azon leíróink, könyvmásolóink egyikének nevét megtudnunk, kik akkori kézirati könyveinket, többnyire festett miniaturókkal díszített codexeinket készítették. Ím az apátfalvi, bél-három-kúti monostor története ezek köréből felszínre hoz egy ismeretlen nevet, erre is szolgáltat még egy adatot.

Még ugyanezen 1388-dik évben érte végét azon kereset is, melyet a béli apát kénytelen volt Szentmártoni Miklós ellen a szolgálján és jobbágján, mint fentebb hallottuk, elkövetett erőszakoskodás miatt a mult 1387. esztendőben indítani. ³⁾

Mintán ugyanis Szentmártoni Miklós a királyi ítélőszék elébe idézve, a határnapon meg nem jelent, a bíróságnak s az ellenfélnek, Konrád béli apátnak, fizetendő 15 márka bírságban elítéltetett; az ítélet egyszersmind az egri káptalannak kihirdetésül megküldetett. Ennek következtében a káptalan a kiküldött királyi emberrel Ómányi Jánossal,

¹⁾ Lásd az okiratot egész terjedelmében az apátság okmánytárában XI. sz. alatt itt először kiadva. —

²⁾ Így jön elő általában a scriba vagy scriptor név a középkori írók által használva, majd szerző, majd leíró jelentéssel. A híres benedeki szerzetes Reginbert így írja könyvgyűjteményéről: Incipit brevis librorum, quos ego Reginbertus indignus monachus atque scriba scripsi etc. (Lásd Hurter: Geschichte Innoc. III. másod. kiad. IV. 17.) Hasonlón szólnak a királyi jegyzők czímei. (Cod. Diplom. XI. 575—6.) Notator Saulus, Scriptor Zachaeus és Scriba regis Becerus.

³⁾ Lásd az okmánytár XII. sz. a. okiratát.

Demeternek fiával, kiküldötte a káptalan egyik karpapját Pál deákot (Paulus literatus) az ítéletnek kihirdetésére; kik is előbb sz. Mihály napján Eger városában, mindjárt következő nap szerdán Dédesen és csütörtökön Putnokon kihirdették, a feleket a jövő sz. Mihályi octavalis törvényszék 15 napjára megidézve, hogy akkor az ítéletnek elég tétessék, ellenkező esetben az ítélet a törvény útján foganosítandó lévén. ¹⁾

1390-ben affelől értesülünk, hogy a monostor csokvai birtoka még folyvást Kazai Kakas László mesternél volt haszonbérben kiadva, ki addig pontosan fizette a bérletet, mi iránt őtet Konrád apát ezen évben is írásilag nyugtatja. ²⁾

1393-ban Pünkösöd előtti szombaton, mi ezen évben május 24-kére esett, Konrád apátot Egerben találjuk, hol a káptalanban megjelenvén, előmutatja egykori nádor Csáktornyai Istvánnak fentebb közlött okmányát az apátfalvi határjárásról, s kéri annak hiteles átírását, mivel az eredetit ellenségei s az utak veszélyessége miatt nem meri ügyeiben magával hordani és meghatalmazottjainak megküldeni. Mire a káptalan az okmányt két példányban, függő pecsétje alatt, privilegialis alakban kiadta, Tamás prépost, György örkanonok, János zemplényi, Mihály borsodi, János újvári, János patai, Miklós pankotai, Tamás tarcazfői, János szabolcsi, Bereczk ungi, László hevesi főesperesek és több székes-egyházi papok jelenlétében. ³⁾

E közben úgy látszik az apátság kegyurasági joga is, mely mint fentebb láttuk három részről is, a Béli nemesek, az esztergomi érsekség és a királyt személyesítő János Vajda részéről igényeltetett és gyakoroltatott, elintéztetett, és pedig az esztergomi érsekség részére. Erre mutat legalább az apátság levéltárában Zsigmond király egyik privilegiuma átvételének töredéke, melyből a teljes szöveg és év hiánya miatt csak annyit lehet kivenni, hogy Zsigmond király valamely évben, még a nikápolyi ütközet, tehát 1396. előtt, egy okmányt adott ki, mely a nikápolyi csatában elveszett kisebb pecsétjével volt megerősítve, s melyben mondja, hogy Eberhard az ország primása és esztergomi érsek teljhatalmú megbízottja János mester, Brethenczy (? a hibás leírásban a név helyesen nem olvasható) Lászlónak fia előmutatta neki, Lajos királynak fentebbi, 1381. április 3-dikáról szóló azon okmányát, melyet itt előbb helyén közöltünk, és mely szerint az esztergomi érsekség népei és alattvalói az egri és dédesi várak szolgálata alól kivételnek; a mondott Brethenczy János mester kérvén az érsek nevében Zsigmond királyt, hogy Lajos király ezen szabadságlevelét megerősítené, s az érseki összes alattvalókra, e szerint következőképen, úgy mond, a bél-monostori egyház helységeinek lakosaira is, polgárai és jobbágysáira kiterjesztené. Mit is Zsigmond minden részeiben megerősített. ⁴⁾

Ezzel úgy látszik nem sokára Konrád apát is eseménydús apátságának korszakát életével együtt bevégezte; miután az apátságot, mint monostora jogainak hű és erélyes védője, 1382. óta, több mint tíz éven át viselte.

Utána közvetlen László apát következett, mint hivatali utódja, kinek nevét 1398-ban találjuk először említve.

Ekkor történt, hogy az apátság egyik birtokának szomszédai ismét erőszakoskodást követtek el. Királdon, Sajó-Németi közelében, a szomszéd németi birtokosok: Németi Belen András, ennek fia János és nagybátyja Miklós, Nagybologasszony előtti napon 1393-ban Királdra, az apátság jószágára betörve, annak ott lakó jobbágyságát Barnabást

¹⁾ Lásd erről az okiratot itt az apátság okmánytárában XIII. sz. a. először kiadva.

²⁾ L. Fejér Codex Diplom. X. 3. 110.

³⁾ L. ezen okmányt az apátság okmánytárában, itt a XI. sz. alatti után közölve bevezetésével és záradékával.

⁴⁾ L. ezen okmányt itt az apátság okmánytárában XIV. sz. a.

megtámadták s megverték, természéssel megrakott szekérét öt lovával s a terhes szekeret vonó két ökrével együtt elvették.

Az ország akkori nádora Bubek Detre éppen akkor az ide nem messze fekvő Ede-lényben volt Borsodban, és László apát használva az alkalmat, azonnal hozzá sietett, elő-adva panaszát, úgy, hogy a nádor már a következő napon, úgymint Nagyboldogasszony napján rendeletet adott Borsodmegye alispánjának, Tornalyai Miklósnak s a megye szol-gabiráinak, hogy azonnal vizsgálatot és jelentést tegyenek.

A vizsgálatra az alispán Járdanházy György szolgabíró kiküldvén, ez nagy-boldogasszony utáni kedden, mely azon évben augusztus 20-kán volt, a helyszínére ki-ment s mindazokat, kiket kellett, nemeseket és parasztokat nyilván és titkon kikérdezett; nevezetesen nagyságos Pataki Jánost, Patak urának fiát, ki Királd helységét nyolczva n évig zálogban bírta. Mindannyian azonban azt vallották, hogy a vádlott Balan András és nagybátyja Miklós soha sem voltak Királd birtokában. Mire a szolgabíró visszakívánta az elvett szekeret a gabonával, öt lóval és két ökrrel. Mit is a tettesek, bevallva a tényt, László apátnak visszatérítettek. Miről is az alispán és szolgabírák Kisasszony nap előtti pénteken, mely az évben September hatodikán volt, Sajó-Szent-Péterről a nádornak Ede-lénybe jelentést tettek. ¹⁾

1400-ban újra kérdés támadhatott az apátságnak az egri egyházmegyei hatóság alóli kivétele s az esztergomi érsekségnek alárendelése iránt, mint bizonyos nyomok által erről értesülünk ²⁾; ámbár az esztergomi érsekség alá tartozásának nyoma már előbbi kor-ból is fentebb felmerült.

László apát idejéből ezután többet nem hallunk, és csupán arról értesülünk, hogy 1409-ben már Márton volt béli apát. ³⁾

1411-ben, Márton apát idejében történhetett azért, hogy Hensel nevű rozsnjó; származású és Rudobányán lakó polgárnak szolgálja András, a béli apátságnak Bán-Hor-váton lakó Dénes nevű jobbágyát halászva találván, ura meghagyásából megtámadta, il-letlen szavakkal becsmérelte, megverte, megsebesítette, tőle a hálót a halakkal együtt el-vette; s még azonfelől is Hensel egy új árok felásatása által az apátnak birtokán 100 fo-rint kárt is okozott.

Az apát ez iránt panaszt emelt Gömörmegye hatóságánál. De Hensel szolgálja erőszakoskodását tagadta, állítván, hogy szolgálja se meg nem verte, sem meg nem sebe-sítette, sem hálójától és a halaktól meg nem fosztotta az apátság említett jobbágyát. Mire Mahthai Pál Borsod vármegye alispánja és Palóczi Mátyás szolgabíró Henselt 1411. sz. Magdolna előtti pénteken Sajó-Sz.-Péteren kelt megidéző levéllel a törvényszék előtti 15 nap alatti megjelenésre ítélte; mely előtt állítását saját, sőt más nemesek hitletétele által

¹⁾ L. itt az apátság okmánytárában XV. sz. a. okmányt.

²⁾ Egyetemes Magy. Encyclopaediában III. 456. Az apátság leírásában, nyilván az idézett esz-tergomi káptalani levéltár adatai szerint fordulna elő ennek nyoma.

³⁾ Fejérváry C. Tabulae Seriem Praepositorum Abbatum, Priorum, Abbatissarum, et Prioris-sarum in Reg. Hung. ab olim existentium exhibentes. A nemzeti Múzeum kézírata 2029. fol. lat. Ezen igen hiányos összeírás az itt eddig előhozott bél-három-kúti apátok, úgy mint Rikárd, István, János, Konrád és László közül csak az egyiket Konrádot ismeri csupán ugyan. És lehet, hogy az itt általa fenhozott Márton, kit máshonnet eddig nem ismertünk, talán más hasonló nevű apátságnak, például a Bakonybélinek, (mely apátság röviden szinte bélinek iratott) lehetett apátja; miután Czinár Monaster. I. 161. szinte említ a XV. század elejéről egy Márton nevű Bakonybéli apátot. Ámbár azon körülmény, hogy Fejérváry egye-nesen Abbates de Apátfalva, nem pedig de Bél sorozat alatt említi, mégis arra mutatna, miszerint ő a két béli apátság közötti különbséget szemelőtt tartotta.

bebizonyítsa. Ellenben az árok által tett kárra nézve, Hensel az ügyet a királyhoz felebbezte, azt állítván, hogy az árkot a király kívánságára ásatta. ¹⁾

Mint végződött ezen ügy és mikor? Márton vagy más apát által, nem tudjuk. Csak annyit tudunk ezentúl, hogy Márton apátot *Demeter* követhette, kinek nevével 1412-ben találkozunk.

Ugyanezen évben Zsigmond király ismét Diósgyórt és Egerben megfordulván ²⁾, ez alkalmat adhatott a béli monostornak régibb kiváltsága újabb megerősítésére. Zsigmond királynak ugyan is azon rendelete következtében, hogy mindazon oklevelek, melyek Lajos királynak, Erzsébet és Mária királynéknak, valamint saját elveszett és összetört pecsétjei alatt kiadattak, a biztosság végett 1412. évi sz. György napjától a jövő évi sz. György napig megvizsgálás és újabb pecsét alatti kiadás végett előmutassanak; Demeter béli apát nevében Pulyai Márton és Monay Sandrin személyesen megjelenván Zsigmond király előtt, előmutatták neki azon fentebb említett privilegiumát, melyet a nikápoli csata előtt használt s a csatában elveszett pecsétjével adott ki a bélmonostori apátság polgárainak és jobbágynak, a királyi várszolgálati, valamint minden adók és vámoktól mentessége iránt. Mire a király ezen év június 16-dikán kiadott új okiratával megerősítette I. Lajos királynak az esztergomi érsek népei számára, s ennek nyomán a bélmonostori apátság alattvalói számára is kiadott s fentebb tárgyalt kiváltságát. ³⁾

Néhány év múlva Demeter helyett *Keresztélyt* találjuk apátnak, kinek nevével okmányilag 1415-ben találkozunk.

Ekkor ugyanis az apátság tőszomszéd helységének Molnos-Bélnek birtokosai, Molnosbéli Gergely, Gál és János, Pálnak fiai, valamint László és György az előbbi Gergely fiai és András, György és János, Miklósnak, Pál fiának fiai, nyilván mindannyian a Béli nemesek családjából, közszükségeik fedezésére Keresztély béli apáttól kikölcsönöztek 33 forintot, forintját 100 új dénárral számítva, s ezen kölcsönfejtében zálogkép lekötötték mindaddig, míg az összeget lefizethetik, hogy mind a béli apátság, mind pedig annak apátfalvi jobbágysai marháikat és nyájait a monosbéli mezőkön, tallókon és erdőkben legeltethetik. Mi iránt említett monosbéli birtokosok az egri káptalan előtt megjelenván, a mondot évi sz. György nap előtti kedden bevallást tettek. ⁴⁾

A következő években ismét monostorunknak helységei megtelepítési törekvéseiről értesülünk. Nem tudjuk ugyan hol szándékozhattak újabban megtelepíteni-e pusztáikat, vagy csak erősebben népesíteni helységeiket, csak annyit tudunk, hogy 1422-ben több jobbágyot szereztek volt, kikért eleget téve földesuraiknak és megfizetve nekik a terragiomot, mégis midőn azok az apátság helységeibe elakartak költözni, uraik által erőszakosan visszatartóztattak. A monostor akkori apátja *Frigyes*, ki úgylátszik, az előbbinek, Keresztélynek halála után következhetett, e miatt személyesen Zsigmond király elébe vitte panaszát, ki akkor a német birodalmi gyűlésből visszatérve, még Pozsonyban tartózkodott. A király kihallgatva az apát panaszát, azonnal boldogs. Szűz fogantatása utáni pénteken, mi azon évben december 11-kére esett, rendeletet adott ki, hogy mindenki jobbágysait és népeit a mint eleget tettek tartozásuknak, szabadon engedje átköltözni az apátság helységei-

¹⁾ Lásd a XVI. sz. a. okmányt itt az apátság okmánytárában.

²⁾ Ráth, Királyok utazásai 114.

³⁾ Lásd a XIV. sz. a. okmányt itt az apátság okmánytárában.

⁴⁾ Lásd a XVII. sz. a. okmányt itt az apátság okmánytárában. Hasonlón a Magyar Encyclopaed. III. 427. az apátság leírásában szinte említi ezen Keresztély nevű apátot, — ámbár másképp az általam eddig okmányilag felhozott apátok közül Jánost, Lászlót, Mártont, Demetert és a következő Frigyeset nem ismeri. Valószínűleg az ott idézett esztergomi kápt. levéltár okirati adatai is szólhatnak felőle.

be; valaminthogy az ország határozata szerint a szabad költözés, mind a királyi, mind az egyházi, mind világi jobbágyokra nézve kimondva van. Minélfogva meghagyja a király a főispánoknak, alispánoknak, szolgabiráknak, hogy a mennyire ezen királyi rendeleteket az illetők meg nem tartanák, azokat a törvény és királyi tekintély elismerésére kényszerítsék. ¹⁾

V

Bél-három-kúti monostorunk ez időtájt, a XIV. század vége felé és a XV-dik század elején, elérte már, úgylátszik virágzása kitünő korát.

Nemcsak anyagilag gyarapodni látjuk, mint birtokai telepítései és népesítései, birtok- és zálogszerzései, kiváltságai s erélyes jogkeresetei mutatják; de a monostornak híre és apátjai tekintélye is növekedőben volt; az utóbbiak, mint már előbb láttuk, nem csak a királyi udvarnál, mint királyi káplányok jönnek elő, de a pápák által is megkeresettek, mint pápai biztosok különös kiküldetéseiben jártak el.

Így történt, hogy midőn 1429-ben Rozgonyi Péter egri püspök az egri várban általa alapított vagy helyreállított s a B. Szűzről nevezett egervári prépostságnak megerősítését Rómában a pápai széknél szorgalmazná, az akkor uralkodó V. Márton pápa ugyanazon évben december 18-dikán kiadott bullájával, *Miklóst*, a béli monostornak akkori apátját, ki valószínűleg az előbbi Frigyeset követhette, pápai biztosul rendelte, meghagyván neki, hogy a Rozgonyi püspök által alapított prépostságnak előadott körülményei iránt vizsgálatot tegyen, és ha azokat úgy találta, a mint a pápai székhöz tett előadásban foglaltaknak, úgy a prépostság alapítását a neki erre adott pápai hatalommal megerősítse.

Rozgonyi püspök ezen pápai bulla vétele után azonnal kiküldötte Egerből Béltre püspöki helynökét Miklós egyházi jogtudort, s általa a béli apátot illő tisztelettel, úgy mond az okmány, felkérte, hogy az apostoli meghagyás következtében a rábízott ügyben eljárjon. Miklós apát ennélfogva pápai biztosi minőségben Egerbe jövén, a prépostság alapításának körülményei és feltételei iránt vizsgálatot tartott, s miután mindent úgy talált, a mint annak a pápai bulla előadása szerint lennie kellett; Istennek segítségül hívásával apostoli hatalmánál fogva az egri székesegyház egyik kápolnájában a Boldogs. Szűz tiszteletére alapított prépostságot felállította és megerősítette: s ezen eljárásáról az egri székesegyházzal összekötött sz. Mihály kápolnájában 1430. július 23-dikán, Iglói Jakab olmüci pap és császári közjegyző által nyílt hites levelet készíttetett, melynek kiadásánál jelen voltak Miklós egyházi jogtudor, dionysiai felszentelt püspök s egri püspöki

²⁾ Ezen okirat ki van adva Fejér Codex Diplomat. X. 6. 481. Frigyes apátot egyszerűn béli apátnak — mint legtöbbször más okirataink is — nevezvén, kétség támadhat, vajjon nem a Bakonybéli apátságról szól-e az okirat. Annál inkább, mivel ezen okirat eredetije Ráth. (Magy. királyok hadjáratai 133.) szerint a pannonhalmi házi levéltárban is megvolna, hová a bekeblezett Bakonybéli apátság levéltára is jutott; ámbár Fejér, idézete szerint, azt az országos levéltárból irta le. Pedig az okirat szavainál fogva is: praesentes post eorum lecturam reddi volumus, csak egy példányban lehetett kiadva. Mind a mellett Czinár, ki szinte a pannonhalmi levéltárból dolgozta ki a bakonybéli apátság történetét (Monasteriologia Hung. I. 161.) nem említ 1422-ben Frigyes nevű bakonybéli apátot. Sőt ellenkezőleg 1415 óta szerinte Mihály volt bakonybéli apát egész 1449-ig, mint a kinek neve a zirczi apáttal ezen egész idő alatt folytatott birtokperben folyvást elő jön. Ezelőtt pedig András spalatói érsek, mint az apátság birtokosa volt annak kormányzója egész Mihály apát idejéig. Míg azután 1450-től kezdve az apátság ismét György milkói püspök birtokában és kormányzósága alatt volt. E szerint tehát a fentebbi Frigyes 1422-ben csak s bél-három-kúti apát lehetett, s az okirat is apátságunkat érintheti.

helynök, Baudisseni Péter, a három szent király altariájának rectora és Kassai István áldozárok és székesegyházi káplánok, sok más erre meghívott hiteles tanúkkal együtt. ¹⁾

A következő években megint csak arról értesülünk, hogy igyekeztek szerzete-seink birtokaikat népesíteni és művelni.

Nevezetesen Ostoroson Eger mellett a szőlőművelést meghonosítani törekedvén a szerzet, a vidék szőlőműveseinek azon ajánlatot tette, hogy a kik a helységekben szőlő ültetésre vállalkoznak, azok Ostoroson csupán tizedet tartoznak fizetni, az uri kilenczed elengedésével. Ennek azon következtetése lett, hogy nevezetesen a határos Tihamér (Eger tőszomszédságában létezett, most már elenyészett) helység szőlőgazdái, Tihamérről átköltöztek Ostorosra, az egri káptalannak, mint Tihamér földesurának nem csekély kárára. Hogy az egri káptalan ennek elejét vegye, 1446-ban, szent Tamás apostol napja előtti pénteken külön kiváltságos levelet adott arról tihaméri jobbágynak, hogy mindazoknak, a kik Tihaméren is új szőlőket ültetnek, a kilenczedet elengedi és tőlük csupán a tizedet fogja szedni. Kivéve mégis azon esetet, ha mostani szőlőket elhagynák, s ezek helyett művelnének újabbakat, mely esetben ezen mentességtől elesnének, megvétetvén a régi szőlőktől egyiránt a tized és kilenczed. ²⁾

Eger és vidéke egyházi szőlőbirtokosai ezen szőlőtermesztési versenyében, a mint egyik a másikat felülhaladván kedvezésekkel, igyekeznek a szőlőművelést előmozdítani, nyilván egyik, habár csak véletlen nyoma maradt fel ama érdekes gazdasági törekvéseknek, melyeket főleg az egri káptalan és később a béli monostor is kifejtett az egri dús szőlőhegyek beültetésében, és melyeknek nyilván Eger híres borát köszönheti.

Nem sokára ismét szüksége lehetett a monostornak I. Lajos és Zsigmondtól nyert azon nevezetes kiváltságát, melylyel jobbágysági adó- és vámmentességet nyertek, a következő fejedelmek által is megerősíttetni. Alkalmat adhatott rá ismét I. Mátyás királynak Diósgyőrött a monostor szomszédságában gyakoribb mulatása, hol Zsigmond óta ritkábban vagy épen már régóta nem tartózkodtak volt királyaink. Mátyás ellenben uralkodása első éveiben mindjárt, mintegy 1460 óta többször megfordult Diósgyőrön, s a következő évben ott hosszabb ideig is tartózkodva, Eger városában is keresztül menet tovább mulatott ³⁾; midőn valószínűleg béli monostorunk szerzetesei hódolatát is fogadta. Mire 1463-ban a török elleni hadjáratlalt elfoglalva, Dunamelléki táborából rövid időre Budára az ország dolgai elintézésére felrándulván, június 19-kén ⁴⁾ az apátság ezen kiváltságlevelét újra megerősítette. ⁵⁾

A monostor kegyúri joga is, talán ismét újra kérdésbe véve, ez időtájt 1471-ben az esztergomi érsekség javára újra megerősíttetett. ⁶⁾

De ekkor már apátságunk is elérhette volt virágzásának délpontját. Közben ér-

¹⁾ Kiadva először ezen okirat Kaprinay Hung. Diplomata. II. 263. és azután Fejér Codex Diplomata. X. 7. 279.

²⁾ Lásd az apátság okmánytárában itt XVIII. sz. a. okmányt.

³⁾ Ráth Magy. kir. 213—214.

⁴⁾ Helyesen mondhatja Ráth e. i. munkájában 216. l., hogy Mátyás ezen táborozásából ismételve augusztusban és szeptemberben Budára felrándult, ámbár nem hoz fel erre a nevezett hónapokból adatokat. De a következő jegyzetben idézett okmánytárunkban itt a XIX. sz. a. kiadott okiratunk mutatja, hogy júniusban is egy időre Budán volt; miszerint Ráth adatai pótolhatók.

⁵⁾ Lásd a XIX. sz. alatt itt az apátság okmánytárában közölve ezen okiratot.

⁶⁾ A magyar Encyclopaedia t. i. h. Az apátság⁶⁾ leírásában említvén, hogy 1471-ben jutott a béli monostor az esztergomi érsekség kegyurasága alá, holott mint láttuk ez okmányaink szerint, majdnem egy századdal előbb, 1381 körül történhetett, valószínű, ha itt az esztendő századában nem lappang a hiba, hogy ekkor csak újabban megerősíttetett, vagy újra érvényesíttetett az esztergomi érsekség patronatusi joga.

tesülünk ugyanis még újabb szerzeményes birtokairól, mint a kis-bárczai és poroszlói birtokrészeiről Borsodban és Hevesben ¹⁾, melyek az eredetileg adományozott birtokok közt nem említettén, valószínűleg az apátságnak későbbi szerzeményei voltak, úgymint a zálogos Molnosbél is.

De mire apátságunkat így tekintélye, kiváltságai és birtokai növekvésével mintegy culminációja pontján látjuk; egyszerre majdnem észrevétlenül már hanyatlásban is és mulófélben találjuk.

Közös sorsa volt ezen hanyatlás a XIV. században legnevezetesebb és legvirágzóbb monostorainknak, mely még a reformatio és a török hódítás által a jövő században bekövetkezett teljes feloszlásukat megelőzte volt.

Midőn ugyanis monostoraink majd a létezésükért vívott százados küzdelmek után, majd a szorgalmas munka s előrelátó gazdálkodás által birtokaikat jövedelmezővé, kiváltságok által állásukat tekintélyessé téve, a jólét és hatalom bizonyos fokára emelkedtek, ez által egyszersmind a világ hatalmasai s különösen az azon kor mindenhatón uralkodó oligarchiájának bírvágyát magok ellen felgerjesztették. Ezen állapot akkor Európaszerte felfalálható, s nálunk rajta Mátyás királynak az oligarchiát visszatartó személyes erélye sem változtathatott e részben. A dús vagy csak jómódú apátságok és monostori javadalmak a nagy házak és családok ifjabb szülöttei ellátására adományoztattak. Azon szerzetes házak, melyek eddig istenfélő előkelő családok által jámbor és szentéletű szerzetes gyermekeik számára, vagy mint családi és temetkezési monostorok lelkek nyugalma és üdvéért alapítottak, most birtokukban gyarapodva úgy tekintettek, mint a család gyermekeinek javai.

Hasonlón kezdették már előbb a fejedelmek udvari papjaiknak, cancellarjaiknak, követeiknek stb. érdemeit, fáradságait, vagy költségeit az apátságok és más monostori javadalmak adományozásával jutalmazni vagy kárpótolni. Hasztalan tiltakoztak ellene eleinte az egyházi hatóságok. Utóbb, legalább hogy megmentsék az egyháznak a mi még megmenthető, magok a püspökök is ezen javadalmakat egyházi célokra lefoglalták, velők saját vagy más egyházi javadalmaikat bővíték. Természetes, hogy a szerzetesek s egyes egyházi rendelkezések tiltakozásai ily körülmények közt a fejedelmek s egyháznagyok ellenében semmi érvényre sem emelkedhettek.

Az ily idegen, nem a szerzetesek közül s által választott, más egyházi és világi állással, hivatalokkal és méltóságokkal elfoglalt apátok és főnökök alatt azután természetesen a szerzetesi fenyték is tágulni kezdett, s azzal a monostorok is hanyatlásnak indultak, a javadalmak birtokai elidegeníttetek, bitoroltattak, több mások által, kik hozzájuk hasonló igényt véltek tarthatni, lefoglaltattak.

Ezen stadiumban, sőt már egészen is világiasítva, secularisálva találta számos ily monostori javainkat azon zavaros korszak, mely Mátyás király halála után bekövetkezett, és mely a mohácsi csatával és reformatióval még a többi fenlétezetteket is végpusztulásra vitte.

Így találjuk szinte, hogy az ország főmonostorát, Pannonhalmát a XIV. század vége óta ily királyi udvari papok vagy oligarchák bírják egyre, majd mind helyettes apátok s úgynevezett kormányzók (Gubernatorok) vagy mint commandatariusok, administratorok. Ez az eset fordul elő a bakonybéli apátságnál, mely elhagyatva csak idegen névleges apátok alatt állott már; vagy a tihanyinál, melynek az egész XV-dik századon át a szerzetből csak két rendes apátja volt. Ugyanezt tudjuk a zircziek kitünőbb apátságairól is, mint például a sz. grótról és pilisiről. ²⁾

¹⁾ Lásd a XXIII. sz. a. okiratot, melyben ezen birtokok neveztetnek.

²⁾ Lásd ezen apátságokat Fuxhoffer-Czinár Monasteriologia illető helyein.

Nem csoda azért, ha a XV. század vége felé hasonló sors érte bél-három-kúti apátságunkat is. Több jószágát ugyanis elidegenítve találjuk már, míg apátjáról halljuk, hogy 1479—1485 körül Péter nógrádi főesperes volt. ¹⁾ A nógrádi főesperesség a váczi káptalanban kanonoksággal összekötött hivatal és méltóság volt. A bél-monostori ez időbeli apát Péter tehát sajátlag már váczi kanonok, s ennél fogva valószínűleg nem többé a szerzetből választott apát volt, hanem inkább csupán a javadalom birtokosa.

Az idegen apát mellett azonban, mint mondók, a monostorok jószágai is több felé elidegeníttettek, és Péter apátnak is visszaszerzésök miatt számos keresetet kellett már indítania.

Legelől is úgylátszik a béli monostornak Lajos, Zsigmond és Mátyás királyok által adott vám és adómentességi kiváltság-levelének újabb átvételére volt szükség, melyet Péter apát az ipolysági premontrei conventtel, mint hiteles helylyel, átíratott és magának kiadatott. ²⁾

Azután az apátság birtokháborgatói és bitorlói ellen indított kereseteket. Mi végett 1483. sz. Imre napján Péter apát az egri káptalan előtt megjelenve, számos ügyei keresetének vitelére több felhatalmazottat vallott. Nevezetesen Pétert a béli monostor perjelét, Albertet és Kelemen, a monostor szerzeteseit, Seraphin apátfalvi plébánost és Mihályt doprai papot, erdeugfalvi Erdeug Gergelyt, Ómányi Mátét, sajó-németi Ugfy Jánost, Satai Andrást, Daróczi Andrást, Daróczi Benedeket, Apátfalvi Benedeket, Beléni Pált, Mályi Péter deákot (Literatus), Bedei Csypó Andrást, Csicseri Orosz Jánost, Bódi Lászlót, Heechi (Keerchi ?) Kiliánt, Tholdi Lászlót, Beeli Györgyöt, Choltói Tamás deákot, Baasthi Györgyöt, Solymosi Lászlót, Keerchi Vitalist, Dobrai Miklós deákot, szomolyai Nagy Györgyöt, Ragokzi (?) Lászlót, Keerchi Futó Andrást. ³⁾

Ezen körülmény, hogy Péter apát ügyeiben monostora perjelét Pétert, Albert és Kelemen szerzeteseit annyi másokkal szükségesnek tartotta felhatalmazni, szinte arra mutat, hogy ő maga már talán nem is lakott többé a monostorban; de mutat arra is, mennyi peres ügye és keresete volt már akkor az apátságnak mások által elfoglalt javai, bitorlott jogai, s a határos birtokosok által jószágain elkövetett erőszakoskodások miatt.

Mily számosak és gyakoriak lehettek ezen esetek, tanúsítja azon néhány is, melynek emléke a fentartott okmányokban ránk maradt.

Így történt már mintegy 1470 körül, hogy az egri káptalan az apátság azon Megy nevű helységét, melyet adományzási okmányában már említve találunk, elfoglalta és számos éveken át letartóztatta. Hasonlón már régebben lefoglalták volt Kis-Bárcza nevű helységét Zóláthi István mester egri kanonok testvérével Bálinttal, Mathochi Pállal és Mihálylyal. Az apátság poroszlói birtokrészéről szóló okmányokat megint Zalóki Antal testvérével Jánossal tartóztatta vissza. Péter apát ezek iránti kereseteit az ország bírása Bátori István gróf elébe vitte, ki is az illető felek ellen vizsgálatot rendelt, s azok megidézését meghagyta a jászói conventnek 1448-ban sz. Tamás napján kelt birói levelével, királyi emberül a konvent kiküldendő tagja mellé rendelve Chehi Pált vagy Szomolyai Nagy Györgyöt vagy Béli Györgyöt vagy Bay Gergelyt és Tamást, vagy Eördegfalvi Eördeg Gergelyt és Mátyást.

A jászói konvent Bay Gergelylyel mint királyi emberrel kiküldvén Kelemen szerzetes papját 1448-ban új év előtti szerdán a vizsgálatra, az apát panaszát igazságosnak ta-

¹⁾ Lásd az apátság okmánytárában a XX. sz. a. okiratot: Dominus Petrus Archidiaconus Neogradiensis et Abbas ecclesiae Trium fontium de Beél.

²⁾ L. az előbb idézett XX. sz. a. okiratot itt az apátság okmánytárában.

³⁾ L. az apátság okmánytárában itt XXI. sz. a. közlött okiratot.

lálta, s e szerint az országbirói meghagyásnál fogva a feleket 1495-diki három királyi törvénykezés nyolczadára megidézte ¹⁾

Hasonló más erőszakoskodások, melyek a szomszéd birtokosok által az apátság jobbágynak elkövettek említetnek még szinte. Így 1481-ben Jethői Pethő Györgynek fia Mihály, s ennek fia Gergely és György, Benoz Antalt az apátság upponyi jobbágját az apátság saját upponyi erdejében elfogták, s mindaddig míg nekik tetszett fogva tartották. Ugyanazon évben karácsonkor a bánhorváti Bodófolde nevű erdőben Bevégel Antal és Harnócz Démény jobbágyukat elfogták. 1483-ban sz. Háromság ünnepén ugyanazok megint Koos Ambrus upponyi jobbágyot elfogva vérig verték. Pünkösdi táján Bánfalva; Barius László és Benedek, Jánosnak fia, szinte fegyveresen Upponyba rontva Sógor István nevű jobbágyot fenyegetésekkel megszalasztották. —

Mindezen erőszakoskodások miatt Péter apát panaszt emelt az országbirónál Bátori Istvánnál, ki aziránt 1483-ban sz. Lucza ünnepén kelt birói levelével meghagyta Borsod megye alispánjának és szolgabiróinak a törvényes vizsgálatot; mire Papi Albert borsodmegyei alispán kiküldvén a szolgabirák közül Bartha Jánost, 1484-ben sz. Ilona napján jelentést tett az országbirónak, hogy a vizsgáló szolgabíró az apát panaszát igazságosnak találta. Ugyanazon 1484-diki sz. Lucza napról azonban az országbiró külön biróirendeletet intézett ezen ügyekben az egri káptalanhoz, melyben meghagyatik ennek is, hogy kiküldve hiteles bizonyosságát Béli Tamással vagy Erdeőgfalvi Erdeő Gergelylyel vagy Mihálylyal, vagy sajó-németi Ugfi Jánossal, mint királyi emberrel, az említett ügyekben vizsgálatot tegyenek s az illető feleket a jövő Vizkeresztii törvénykezési nyolczadra a királyi ítélőszék elébe idézzék. A káptalan ezen rendelet következtében sajó-németi Ugfi Jánossal, mint királyi emberrel kiküldötte Egri András áldozárt és a székesegyházbani sz. Imre altariajának Rectorát, kik azon évi sz. Tamás napján a vizsgálatot megtéve, miután az előadott panaszt igazságosnak találták a feleket a jövő Vizkeresztii törvénykezési nyolczadra a Király elébe idézték. ²⁾

De az apátság birtokainak és jogainak ezen erélyesebb védelme sem menthette meg többé apátságunkat a véghanyatlástól.

Péter apátnak ugyan utódja János apát — ki elődjét nem sokára követhette, miután nevével már 1486-ban találkozunk (lásd az alább idézendő okmányt) — úgylátszik ismét a szerzetből való volt, s így alatta az apátság a szerzetre megint visszatért volna (erre mutatna legalább az okmányban János apát szerzetes czíme: venerabilis religiosus frater ³⁾ ámbár ez az apátsággal járó bevett czíme is lehetett az apátoknak, mert az előbbi okmányokból látjuk, hogy Péter apát is nógrádi főesperes és váci kanonok létére így czimeztetik. Egyébiránt is ez időben a szerzetes papoknak kitünőbb egyházi méltóságokra átmenete gyakori volt s így Péter apát is lehet, hogy eredetileg szerzetes volt.) — Sőt János apát valószínűleg ismét helyben is lakott a monostorban, mit abból vehetünk észre, hogy egy szomszéd határjárásán Bánfalván és Sátán személyesen jelen van, mint a fentebb idézett okirat beszéli. ⁴⁾

Azonban ha az apátság ekkor János apát alatt csakugyan szerzetbéli apátokra, került ismét vissza, nem soká maradhatott mégis a szerzet kezében.

Alig néhány év múlva ugyanis halljuk immár, hogy az apátság akkori birtoko-

¹⁾ L. az apátság okmánytárában itt a XXII. sz. a. közlött okiratokat.

²⁾ L. az apátság okmánytárában itt XXIII. sz. a. közlött okiratot.

³⁾ L. az apátság okmánytárában itt XXIV. sz. a. közlött okiratot.

⁴⁾ L. az előbbi jegyzetben idézett okiratot, a XXIV. sz. a.

sa, *Verebély Pál* mester apát 1495-ben a bél-három-kúti apátságot Bakács, Tamás akkori egri püspöknek, ki szinte a panonhalmi apátságot is bírta. átengedte volt s a püspök e helyett neki egri kanonokságot és sz. András altariajának rectorátját adta. ¹⁾

Azóta az apátság úgylátszik folytonosan az egri püspökök birtokában volt s a monostort is még szerzetesek lakták mintegy 1530-ig ²⁾ vagy inkább 1534-ig, midőn a pártvezér Perényi Péter az egri püspökség és káptalan jószágait erőszakosan elfoglalhatta és a hitújítást Eger vidékére behozta. ³⁾ A monostor zaklatott szerzetesei végre kénytelenek voltak elhagyni házukat. A hagyomány szerint az utolsó szerzetes az Apátfalváról Egerbe vezető országúton öletett meg Kis-Szoros nevű helyen, hol ezen eset emlékére maig kőrakás emelkedik, melyet a nép az által tart fenn, hogy a vidéki szokás szerint az arra menő utas a helyre követ vagy fagalyat hányn. ⁴⁾

Az egri egyház javainak Perényitől visszavétele alkalmával az apátság javai is visszakerültek ugyan; de a szarvaskői vár püspöki uradalmához csatolva ezzel együtt egy ideig a királyi kincstár kezelése alatt voltak, s egyes részei másoknak elzálogolva vagy adományozva elidegenítettek. ⁵⁾

Mindamellett a béli monostor apátjait 1557 óta ismét említetni halljuk. Az említett évben ugyanis a béli apát is Oláh Miklós esztergomi érsek által tartott nagyszombati zsinatra meghívott azon egyházi javadalmasok sorában előjön, kik annak igazolására idéztettek meg az egyházi bíróság elébe, hogy mutassák ki, mily czímen bírják javadalmaikat. ⁶⁾

A jövő 1558 évben Oláh Miklós esztergomi érsek Lászlót igtatja be apátnak. ⁷⁾

1562-ben a béli apát jelen van a nagyszombati zsinaton. ⁸⁾

1563-ban Torday Péter jön elő mint béli apát. ⁹⁾

1603-ban Habardi László egri kanonoknak adományoztatott az apátság. ¹⁰⁾

¹⁾ Ennyit mond a magy. kir. kamara levéltárában egyik okiratnak következő regisztája, melyet csak e szerint ismerek: 1495. Magistro Paulo de Verebely hactenus abbati in Bél, in hujus Abbatiae concambium Thomas episcopus Agriensis canonicatum Agriensem et rectoratum altariae. S. Andreae contulit. Eccles. Cameral. fasc. 53. n. 8.

²⁾ Fényes Geogr. Szótár I. 29.

³⁾ Nováky Memoria dignitatum ecclesiae Agriensis 63. l. (kézirat az egri érseki levéltárban), Szirmay Notit. hist. cot. Zemplin. 65. s az 1537 diki XIX. törv. cz. a Corpus Juris későbbi kiadásában. péld a nagy-szombati 1751-dikében, ezen törv. cz. glossája.—Lásd szinte: Az egri régi székesegyház kül. kiad. 71. l.

⁴⁾ Így beszéli ezt Fényes Geogr. Szótár I. 29. Hol ezen érdekes népszokásra, hasonlóan több példát hoz fel Hevesből és Szepességből. Lásd már erről szinte régibb szokásainkat felhozva Ipolyi Magy. Mythologia 567. mint ez már sz. István legendájában is elő jön (Hartvicius Vita S. Stephani ed. Podhraczký 94.) Hasonlón a székelyeknél az utóbbi hadjáratban elesettek sírja felett. Vasárn. Ujs. 1860. 29. sz.

⁵⁾ Fényes Geogr. Szót. I. 29. — Egyet. Magy. Encycl. III. 456. szerint a királyi fiscus eladta volna az apátság javait a Rákóczi családnak; de ez csak később, részben vagy csak ideiglenesen történhetett. Miután mindjárt alább látjuk, hogy az újabb apátok nevezései által felélesztett apátságnak birtokai egyre visszaszereztetnek.

⁶⁾ Péterffy Concilia Hung. II. 22.

⁷⁾ Magy. Encyclopaed. i. h. III. 457.

⁸⁾ Péterffy Concilia II. 149, de mind az itt felhozott béli apát, mind az előbb a Magy. Encyclopaedia cikkében állított László, lehet hogy Bakonybéli apát volt, miután Bakonybélben 1563 előtt Pécsváradi László. 1582-ben pedig Bikoli László volt szinte az apát. Fuxhoffer Czinár Monasteriologia Hung. I, 162.

⁹⁾ Fejérváry Tabulae seriem Praep. Abbat. Prior. etc. in R. Hung. olim existent. exhibent. MS. a Nemzeti Muzeumban 2029. fol. latin. Abbates de Apátfalva sorozat szerint.

¹⁰⁾ Az apátság levéltárában Fasc. B. Nro 25. 1603 Donatio Rudolphi Regis Ladislao Habardy Abbati Triumfontium de Bél super bonis abbatialibus.

1621-ben az előbbi halála után Mauroviczy Mihály egri kanonok és nagyprépost. ¹⁾

1638-ban Czeglédy Albert egri kanonok és nagyprépost. ²⁾

1643-ban Ajtay János egri kanonok. ³⁾

1670—74-ig Szászy János esztergomi kanonok. ⁴⁾

1674-ben Gróf Pálffy Ferdinánd csanádi püspök. ⁵⁾

1678-ban az apátság javai az egri káptalannak adományoztatnak. ⁶⁾

1700-ban az egri káptalan átadja az I. Leopold által az egri papneveldének adományozott apátság javait, melynek eddig is alapját képezve birtokában vannak. ⁷⁾

Azóta, hogy az apátság javai az egri káptalannak adományoztatnak, csak czimzetes apátok neveztettek ki. Ezek névsora 1776 Pinka János kisutczahelyi plebános, 1794. Edelsbacher Miklós nagyvárad kanonok, 1806 Gulik József, pozsonyi kanonok, 1818 Szentiványi József losonczyi plebános, 1825 Pavich Károly vinkovi plebános. — Ezután Iványi János esztergomi kanonok 1831-ig. 1832 óta Egernek jelenlegi nagy nevű érseke *kisapponyi Bartakovics Béla*, kinek az apátság ezen leírása is létrejöttét köszönheti. Utána Mogyorósy Pál győri és jelenleg Bokcha veszprémi kanonok. — ⁸⁾

Kiegészítem itt még ezen sorozatot az apátságnak az XV-dik század végeig létezett sajátlagi régebbi ismeretes apátjainak névsorával.

A XIII-dik századiak közül névleg egyet sem találunk említve; ⁹⁾ első a ki neveztetik:

Rikard, másképp, de talán csak hibásan, mint láttuk, *Sikard*nak is írva 1330—37 körül.

István 1357 körül.

János. 1378 körül. I. Lajos királynak egyszersmind udvari káplánja. Eddig ismeretlen.

Konrád az okmányokban *Conrardus*nak is írva, 1382—1393 körül.

Ennek korából az apátság más két szerzetes papját is ismerjük: *Henrike* és *Móriczot*.

László 1398 körül. Eddig ismeretlen.

¹⁾ Az apátság levéltárában Fasc. B. Nro 27 Collatio Abbatiae Trium fontium de Beél per mortem Ladislai Habardi Michaeli Mauroviczy per Ferdinandum II. facta.

²⁾ Fejérváry f. idézett sorozatában ezen évre ugyan Franciszi Andrást teszi. De az apátság levéltárában Fasc. B. Nro 38 alatt 1638-dik évről található II. Ferdinánd parancsa Czeglédy Albert részére, hogy az apátság elzálogosított birtokait 5000 fton megválthassa. Ugyanott ugy ezen évről Fasc. B. Nro 42 alatt 1638-dik évről előjön Contradictio Abbatis Trium Fontium de Beél, Andrae Franciszi ac aliorum More Istvánnak apátfalváni statutiója ellen. E szerint Franciszi András az apáttól megkülönböztetnek.

³⁾ A m. kir. kanczár levéltárában több okmány előjön u. m. 1643 Fassio Joannis Ajtay Abbatis Trium Fontium de Beél. Acta Colleg. Cassov. S. J. fasc. 15 Nro 41. Az apátság levéltárában két okiraton saját kezével feljegyezve, hogy 1645-ben az okiratok mását vétette.

⁴⁾ Szászy Jánost a Magy. Encycl. i. h. 457 lap mondja béli apátnak. Az apátság levéltárában nyomát nem találom; valószínű azonban, miután, mint a következő jegyzet mutatja, az apátság okmányai az esztergomi káptalannál voltak, melynek Szászy kanonokja volt.

⁵⁾ Az apátság levéltárában Fasc. B. Nro 56. Requisitione Georgii Szelepcsényi ad capit. Strigoniense super resignatione document. abbat. Trium Fontium de Beél pro parte c. Ferdinandi Pálffy. 1674.

⁶⁾ Az apátság levéltárában Fasc. B. Nro 59: Collatio Leopoldina Capitulo Agriensi super abbatiae bonis jure temporaneo facta 1678. és Fasc. C. Nro 64. Temporanea Collatio et translatio bonorum abbatiae de Beél post resignationem Abbatiae per C. Pálffy facta Capit. Agriensi. 1693.

⁷⁾ Az apátság levéltárában Fasc. C. Nro 67: Litterae Capit. Agriensis, super resignatione bonorum abbatiae Trium Fontium de Beél Seminario Agriensi per idem Capitulum facta. 1700.

⁸⁾ Egyetemes Magy. Encyclopaed. III. 457.

⁹⁾ Mert hogy az Egyetemes Magy. Encyclopaedia által III. 457 említett Jakab bibornok nem volt bélimonostorunk apátja már ismételve kimutattuk.

Márton ? 1409 körül.

Demeter 1412 körül. Eddig ismeretlen.

Keresztély 1415 körül.

Frigyes 1422 körül. Eddig ismeretlen.

Miklós 1430 körül.

Péter 1483 körül. Ennek korából ismerjük a monostornak perjelét is *Pétert*, és *Albert* és *Kelemen* nevű szerzeteseit.

II-dik *János* 1486 körül. Eddig ismeretlen.

Verebélyi Pál 1495-ben. Eddig ismeretlen.

VI.

Az apátság elbeszélte történeténél, melyet ugyis csupán egyes mozzanataiban és nagyobbára fenmaradt birtokjogi okmányai nyomán szakadozottan lehetett csak összefűzőm, jóval érdekesebb ránk nézve itt maig fenálló műemlékszerű egyházának leírása.

Azon monumentális építészeti művek közt, melyeket a középkor építészeti művészete alkotott, az ugynevezett román és átmeneti sőt némileg a gót izlésben is ezeknek egy sajátosságos mintegy külön nemét képezte a cisterci szerzet egyházépítészetének külön iránya; melynek művei közül jelenleg hazánkban mint egyetlen példány maradt fel a bél-három-kuti, máskép apátfalvi monostornak temploma.

Tudnunk kell azt, mire itt ismételve figyelmeztetek, hogy midőn a X-ik század óta a szerzetesi intézmény Európában mind magasabb virágzásnak indult, a befolyás és hatalom, a birtok és gazdagság, a tudomány és művészet tulkapó magaslataira emelkedve, nem kerülhette el dús hajtásai kinövéseit. Ennek önként következései lőnek, a vallásos kor szigorú önmegtagadási szelleménél fogva is, azon ismételt törekvések, melyek a szerzetesi életet eredeti egyszerűségére visszaállítani igyekeztek. Így keletkeztek nevezetesen a benedeki szerzetesi szabály szigorúbb megtartását és visszaállítását célzó camalduli, carthausi és cisterci szerzetek újabb intézményei.

Minket itt ezen törekvések tárgyunknál fogva annyiban érdekelnek, a mennyire általok a művészetben és nevezetesen az építészetben is a zircziek által egy újabb szigorúbb és egyszerűbb műízlés keletkezett, melynek épen egyik kitünőbb, és hazánkban, mint mondok, egyetlen fenmaradt példánya béli műemlékünk.

Az egyháziak és nevezetesen a benedeki szerzetesek által kitünőleg gyakorlott középkori egyházépítészeti művészet azon időtájt elérte volt már culminációját, virágzása főpontját a román félkörű építészetben. Mind az egyházak szervezésében, mind ékitményi részleteiben, a dispositióban egyaránt s az ornamentatióban bizonyos keresettség áradozás kezdett már uralkodni. Az alaptervezetben az egyszerű eredeti kereszthalak mellett oly dús mellékformák keletkeztek és váltakoztak, nevezetesen a nagyobb alkotmányoknál, melyek között a kereszthalak beléjük olvadva, felismerhetlenül elenyészett; míg a szobrászati ékitményekkel még a kisebb egyházak is kívül és belől tulterhelve voltak. Ez utóbbi tekintetben a szerzetes művészek mintegy feladatukul tartották már a népnek a művészet által is a vallás magasztos eszméit magyarázni, s alkotmányaik, egyházaik mintegy képeskönyv szóltak a néphez, mint a melyeknek minden lapja tele volt írva megragadó ábrákkal. Monostoraik és templomaik kapuzatain, párkányzatain, oszlopfőin és falain faragványban és festvényben elő állítva voltak a bibliai sz. történetek, a szentek legendái, hit és erkölcsi igazságok allegorikai, képes ábrázolásai. Az utóbbiak gyakran azután leginkább jelvies és symbolikus képekben ugynevezett physiologusi és bestiariusi ábrákban: ábrándos emberi és állati torz és szörnyalakzatokban; melyeknek utóbb egész a szélsőségig és a kor-

látlan phantasia kicsanpongásaig vitt, értelmetlen túláradozása és egymásra halmozása egész a visszásig és a fonákságig elburjánzott. Ehhez a decorativus alakítások emberi, állati és növényzeti egymásba átmenő képleteikkel ezen műzavart s ízetlenséget még inkább nevelték, s a képleteket az által mindinkább érthetlenné tették.

Elég lehet mind erre például csak az egy félig-meddig épebben fentartott e nemű emlékünket, a jáki monostori remek egyházat felhoznom; mely a szobrászati előállítás minden nemében oly dús, hogy maig, midőn ezen ékítményeinek már több mint fele része is elenyészhetett, még fenmaradt alakzatai nagy számával mutatja, mily pazar előállítással voltak túlhalmozva a benedeki szerzeteseknek még kisebbszerű monostori egyházaik is.

Ezen túláradozás okozta, hogy miután már előbb is a szigorúabb nézetűek az egyházban ellene kikeltek és tiltakoztak; ¹⁾ a XII. és XIII-dik században, midőn ezen műképzés tetőpontját elérte, a tisztább nézetek s végre a kor ízlése is tőle lassankint elfordultak.

Teljes következetességgel és határozottsággal lép fel mindjárt ellene a cisterci szerzet, mely a mint a szerzetesi élet kinövései ellen szigorral jár el, úgy feladatának tekinti azonnal az egyházi szerzetesi művészet túlsapongásai ellenében a szigorú egyszerűséget érvényesíteni.

A cisterciarend és szabály legbefolyásosabb tekintélye sz. Bernát, korának ezen legnagyobb és leghódítóbb szelleme nemcsak élesen felszólal, de erélyesen lép fel e műirány ellen, roszalva az építészetben a túlzófényt, a czélszerűtlen nagyszerű alkotásokat: „minek, úgymond, templomainkban e megmérhetlen magaslat, a mérséktelen hosszúság, a felesleges szélesség, a költséges simaság, a furcsa festések az aranyba foglalt drágakövek és a drágakövektől inkább mintsem a világtól ragyogó csillárok. a mia székesegyházakban még megengedhető volna, de nem a szerzeteseknél.“ Valamint kikelve a képek és faragványok túláradozása és előállításai ellen, mondja: „minek a szentek s angyalok képei az egyház talaján is, melyet lábainkkal tiprunk s hová köpünk; tiszteltetnek-e ez által a szentek? mit keresnek itt a buja majmok, a vad oroszlánok, a centauri szörnyek, mit a félemberek, a viaskodó hadak, a kürtölő vadászok? Itt egy négylábú állat kigyófarkkal végződik, vagy haltesttel bír, amott elől ló félig, hátul kecske, szarvasmarha lóval egyesítve; több fejű test, vagy több testű fő, mily számtalan különféle és csodás alakzatok, szégyenletes haszontalanságok“ ²⁾.

¹⁾ Már a VI-dik századból birjuk sz. Nilus ily értelmű nyilatkozatát, ki az egyházban, nyilván már a keresztény katakombai és sarkophagi festmények és faragványok óta folyvást divatozó symbolikus, jelvies és decorativus képletek ellen ekkép kel ki: *Sciscitatis a me, cum templum permagnum tibi in animo et in Sanctorum Martyrum honorem — — consentaneum sit imagines in sacrario apponere et omnium generum animalium venatione muros opprimere, — — adeo ut in solo terreno conspiciantur extensa retia, lepores et capreae et reliqua animalia fuga sibi salutem petentia, venatores vero desudantes et laborantes in illis captandis et ope catellorum avidè insectandis intentissimi: — — genus omne piscium — ad haec ex gypso figmenta, quae utique sunt, ad oculorum voluptatem in domo Domini. Imo etiam in domo omnibus patente innumeras cruces extruere et volatilium et pecudum et repentium et germinum omne genus appingere. Ego ad haec scripta responderim: Puerile hoc esse et infantulis peculiare rebus iam expositis fidelium oculos eludere (Maxima bibliotheca vet. patrum. T. XXVII. p. 323. Epist. 656. Olympiadoro Eparcho.)*

²⁾ Közlöm itt eredetiben Sz. Bernard ezen érdekes szavait (mert a szövegben összefüggésben szabadon adom) amint Apologia ad Guillelmum S. Theodoricí Abbatem című munkájában előjön (kiadásom: Migne Patrologiae cursus completus. Patrolog. Lat. T. CLXXXII. pag. 914.) Veniam ad maiora — omitto oratoriorum immensas altitudines, immoderatas longitudines, supervacuas latitudines, sumptuosas depolitiones, curiosas depictiones — — Ponuntur dehinc in ecclesia gemmatae non coronae, sed rotae circumseptae lampadibus, sed non minus fulgentes insertis lapidibus. Cernimus et pro candelabris arbores

Ezen nézetekből s ily elvekből keletkezett a zirczi új egyházműízlés, mely szigorú egyszerűségnek hódolva, az egyházépítészetben némileg új eltérő irányt alkotott.

Ennek kivitele, ugylátszik, mindjárt tervszerűleg vétetett foganatba.

Eleinte ugyan a szerzet első egyházai csupán az első szükségre emelt kápolnák lehettek, melyek mint szükségleti épületek a műízlés tekintetéből semmi jelentékenységgel sem bírtak. De már a szerzet első kihatóbb rendezése és szervezése alkalmával sz. Bernárd s apáttársai által állítólag egyházaik épületére nézve is a legnagyobb egyszerűség hozatott határozatba: a festvények és faragványok, a színes üvegű ablakok és tornyok eltiltattak

quasdam erectas, multo aeris pondere, miro artificis opere fabricatas, nec magis corruscantes superpositis lucernis quam suis gemmis. — — — Sanctorum imagines — — quibus ipsum, quod pedibus conculcatur scatet pavementum? saepe sputur in ore angeli, saepe alicuius sanctorum facies calcibus tunditur trans-euntium. Et si non sacris imaginibus, cur vel non parcitur pulchris coloribus? cur decoras quod mox faedandum est? cur depingis quod necesse est conculcari? (érti az egyházak színesen kirakott képekkel diszitett talaját) — — In Claustris quid facit illa ridicula monstruositas, mira quaedam deformis formositas ac formosa deformitas? Quid ibi immundae simiae? quid feri leones? quid monstruosi centauri? quid semi homines? quid maculosae tigrides, quid milites pugnantes, quid venatores tubicinantes? Videas sub uno capite multa corpora, et rursus in uno corpore capita multa. Cernitur hinc in quadrupede cauda serpentis, illinc in pisce caput quadrupedis. Ibi bestia praefert equum, capram trahens retro dimidiam; hic cornutum animal equum gestat posterius. Tam multa denique, tamque mira diversarum formarum ubique varietas apparet, ut magis legere libeat in marmoribus quam in codicibus, totumque diem occupare singula ista mirando — — Proh Deo! si non pudet ineptiarum, cur vel non piget expensarum?

Mindezzel természetesen a visszaélések és kinövések ostromoztatnak inkább s részint ezen értelembe veszi ezt a műtörténet (L. Martin Melanges d'Archeologie I. 120. Mely Das Westportele des Domes v. Wien 60. Heider Romanische Kirche zu Schönggrabern 114) — részint Sz. Bernát tulszigorának tulajdonitják az írók (Hist. lit. de la France XIII. 247. Hurter Innocenz 2 kiad. IV. 129.) — E mellett azért természetesen megmarad azután a benedeki művészetnek is magasabb jogosultsága. Szépen kiemeli azt, épen szent Bernard nézetei ellenében is Viollet-le-Duc (Dictionnaire Raisonné de l'Architecture Française du XI. au XII. siècle. Architecture Monastique I. 278. lap): Cluny (benedekiek) avait bien compris cette mission, (hogy tudnillik a népet a művészet által is kell a vallás magaslatára felemelni); ses monuments, ses eglises, etaient un livre ouvert pour la foule; les sculptures et les peintures dont elle ornait ses portes, ses frises, ses chapiteaux, et qui retraçaient les histoires sacrées, les legendes populaires, la punition de mechants et la recompense des bons, attiraient certainement plus l'attention du vulgaire que les eloquentes predications de saint Bernard. (Ki, úgy mond, szelleme fensőbbiségével inkább a magasabb osztályra, a nagyokra és papságra hatott). Mais en s'élevant par sa haute raison au dessus des arts plastiques, en les proscrivant comme une montrueuse et barbare interpretation des textes sacrés, il se mettait en dehors de son temps, il déchirait les livres du peuple; et si sa parole émouvante, lui vivant, pouvait remplacer ces images matérielles, après lui l'ordre monastique eut perdu un de ses plus puissants moyens d'influence, s'il eut tout entier adopté les principes d l'abbé de Clairvaux. Il en fut pas ainsi, et le XIII-e siècle commençait à peine, que les cisterciens eux memes, oubliant la règle severe de leur ordre, appelaient la peinture et la sculpture pour parer leurs edifices. — Cette constitution si forte des deux plus importantes abbayes de l'occident Cluny et Citeaux, tous deux Bourguignonnes, donne à toute l'architecture de cette province un caractere particuliere, un aspect robuste et noble etc. — — — Les clunistes avaient formé une ecole d'artistes et des artisans très-avancée dans l'étude de la construction et des combinaisons architectoniques, des sculpteurs habiles, dont les oeuvres sont empreintes d'un styl remarquable; c'est quelque chose de grand, d'élevé, de vrai, qui frappe vivement l'imagination et se grave dans le souvenir. L'école de statuaire clunistes posside un superioreté incontestable sur les écoles contemporaines — — — l'architecture de Cluny riche déjà des le XI-e siècle, fine dans ses details. — — A mily helyesen jellemzi ezen felfogás a benedeki és cisterci építészetet általában, úgy kevésbbé helyes azonban az, mit folytatólag erre nézve a szerző mond, ezen építészeti irányoknak csupán vidéki provincialismusi érvényét illetőleg, mit az építészeti anyag saját-ságaival akar magyarázni; s mit azért itt elhagyhatok.

Helyesebben mondja erre nézve egyszerűn Lenoir Architecture Monastique (Collection de Documents inédits sur l'Histoire de France. Troisième serie. Archeologie) II. 45. La règle de Citeaux était opposée au luxe qui se déployait dans les eglises des Bénédictins et des autres ordres religieux; en

volna ¹⁾. Bizonyosabb az, hogy sz. Bernát meghagyásából apátsága novitiatusának mestere Achard készítette magok a szerzetesek által épített azon számos francia és német monostorok tervezetét, melyek sz. Bernát befolyása által oly nagy számban keletkeztek egyszerre. ²⁾ S ezen egymást kiegészítő adat megfejtí azon öszhangzást és hasonlatosságot, mely a szerzet legtöbb monostorainak építészeti idomát és műízlését jellemzi; melyeknek példánya szerint és mintájára épült Bél-három-kúti monostori egyházunk is.

Ezen jellemző vonások, mind az épület alaptervezetére és belső rendszerére, a constructió- és dispositióra nézve, mind pedig az ékitményi, ornamentikai részletekre, mintegy a következőkben foglalhatók össze.

A templom alaptervezetében a cisterciék építészetében mindjárt az egyházépületnek régi, hagyományos keresztalakja a leghatározottabban kifejezve található. Ezen

suppriment toute décoration superflue, elle doi aussi conduire les cisterciens constructeurs a chercher des combinaisons architecturales qui permettent de simplifier les moyens employés generalement alors — — stb. l. alább, hol ezt részletezi, miért alkalmasabban a részleteknél idézem.

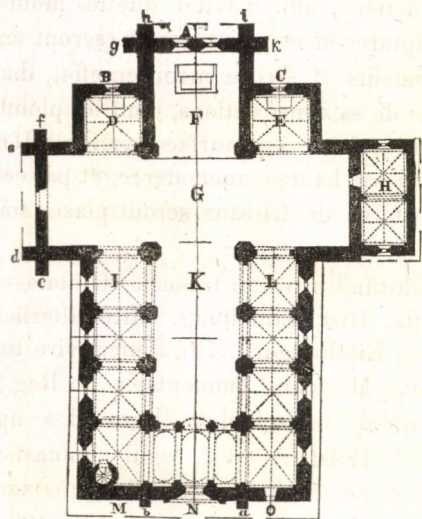
¹⁾ Így mondja legalább Violet-le-Duc (Dict. de l'Architect. Architectur Monastique. 269.) La constitution de l'ordre, qui avait été redigée definitivement en 1119, dans une assemblée qui prit le nom de premier chapitre general de Cîteaux, par Hugues de Mâcon, saint Bernard et dix autres abbés de l'ordre, et qui est un veritable chef-d'oeuvre d'organisation, en s' occupant des batiments dit: „Le monastère sera construit (si faire se peut) de telle facon qu'il reunisse dans son enceinte toutes les choses necessaires, savoir: l'eau, un moulin, un jardin, des ateliers pour divers metièrs, afin d'eviter que les moines n'aillent au dehors.“ L'église doit être d'une grand simplicité les sculptures et les peintures en seront exclues; les vitraux uniquement de couleur blanche sans croix, ni ornements. (Il existe encor, en effet, dans la grande eglise abbatiale de Pontigny, de vitraux blancs de l'époque de sa constructions, dont les plombs seul forment des dessins d'un beau style, et comme le ferait un simple trait sur une surface incolore). Il ne devra point être élevé de tours de pierre, ni de bois pour les cloches d'une hauteur immodérée, et par cela même en désaccord avec la simplicité de l'ordre. — Tous les Monastères de Cîteaux seront placés sous l'invocation de la Sainte Vierge.

Ámbár a mondottak sajátlag állanak, mind a mellett a kitűnő író itt a francia felületesség utolérte, (mint részben ezt már észre vette Feil is: Heiligenkreutz. Hist. Einleitung. Mittelalterliche Kunstdenkmale des Oester. Kaiserstaates. Herausgegeben v. Heider, Eitelberger I. 19). a mennyire itt a sz. Benedek által alkotott szabályokat (Regula S. Benedicti l. kiadva Martene Commentarius in Reg. S. Bened. Parisiis 1690), melyeket a cisterciék átvettek, azután ezen utóbbi szerzetnek sz. Bernard s apát társai által szerkesztett alkotmányát (úgynevezett Charta Caritatis l. Holsten Codex regul. Monasticarum II. 392), melyek egyikében sincs szó egyházaik fenebb vázolt egyszerűségéről, egymással összeavarta, valamint a szerzetnek későbbi úgynevezett statumaival is, melyekben azonban ezen határozatok a mint előjönnek, úgy a szerzetnek előbbi hasonló, most ismeretlen alapszabályaira látszanak vonatkozni. Így az egyház egyszerűségére vonatkozik az 1192-dik Statutum (Martene Thesaurus Anecdotorum IV. 1274 és Holstenii Codex Regularum Monasticarum II. 414) Aedificium ecclesiae quod sumtuosum nimis est et superfluum — — emendent, quod ecclesiae aedificium male et contra ordinis simplicitatem actum est. Hasonlón tiltatnak a tornyok (Statut. 1157. 16. Martene i. h. 1247. Holsten i. h. 395): Turres lapideae ad campanas non fiant. A festmények, faragványok és díszítmények. (Stat. 1213. 1, és 1231. 4. Martene i. h. 1312 és 1353): Auctoritate capituli — inhibetur, ne fiant picturae, sculpturae, praeterquam imaginem Salvatoris Christi, neque varietates pavimentorum, nec superfluitates aedificiorum. És: districte praecipitur ut novitates et superfluitates in picturis, in sculpturis aedificii, quae deformant antiquam ordinis honestatem, ab omnibus domibus ordinis penitus evellantur. (Statut. 1157. 12 és 15): Portas vel ostia ecclesiae suae albo colore, qui voluerit poterit colorare. Cruces cum auro non habeantur, neque magnae. Festett üveg ablakok ellen (1134 Cat. 82): Vitreae albae fiant et sine crucibus et picturis. Más rendeletek ismét az egyházbútorzat, az edények, ruhák egyszerűségére vonatkoznak, mint 1134. C. 10. Stat. 1185. 20 stb.

²⁾ S. Bernardi Vita. Fragmenta ex Herberti libris (Migne Patrologiae Cursus complet. S. Bernardi Opera omnia IV. 454): In eodem monasterio exstitit religiosus quidam monachus nomine Acardus Hic beato Bernardo abbate suo jubente atque mittente, plurimorum Coenobiorum initiator atque exstructor fuit. — Ezen értelemben vonatkozik erre szinte Otte, Geschichte der Deutschen Baukunst. 289.

kereszt alakzat, mely más egyházaknál már gyakran elhagyatott (mint nevezetesen hazánkban is, s rendesen a nagyobb szerű három hajós székes- és monostori benedeki egyházaknál is); nem csak szorosan megtartatik; de az által is határozottabban tűnik ki, hogy ezen cisterci egyházak végfalazata mindenfelől egyenes oldallal és szöglettel záródik.

Ismeretes ugyanis, hogy már a sajátlagi ókeresztény basilikai valamint a román építészetben az egyház zárfa félkörű hajlékkal, az úgynevezett apsisal, félkörű oltárhelylyel végződik. Ezen félkörű záródás, mely mintegy jellemző ismertető jele a basilikai ízlésnek, mindinkább oly dús és változatos alkalmazást nyert, hogy a szentélyen kívül a mellékhajók is rendesen külön félkörű hajlékokkal zárodtak. Némely nagyobb szerű domokon, nevezetesen Németországban az egyháznak valamint felső úgy alsó oldala is, a keleti és nyugati egyiránt, ily félkörű apsisal végződött; néhol a kereszthajókhoz is ily félkörű kápolnahajlékok alkalmaztattak; míg a francia szokás szerint a szentély egészen ily kápolna koszorúval vétetett körül: öt, hét sőt több ily félkörű vagy a gótizálásban többszögű, polygon kápolna hajlék, úgynevezett sugárkápolnák ragasztatván az egyház szentélyének záródásához.¹⁾ De a mily kecses és változatos bel s kül tekintet adott ez az egyháznak, úgy ezen játszi formák által az egyház egyszerű szabályos keresztalakjából nagyjára kivétetett; míg az egyenes záródás mellett a kereszt alak határozottabban megtartatott.

1. sz. A béli egyház alaprajza.

alaprajzot a- h, az 1. sz. a. D. E. a 3. sz. a. a b c d).

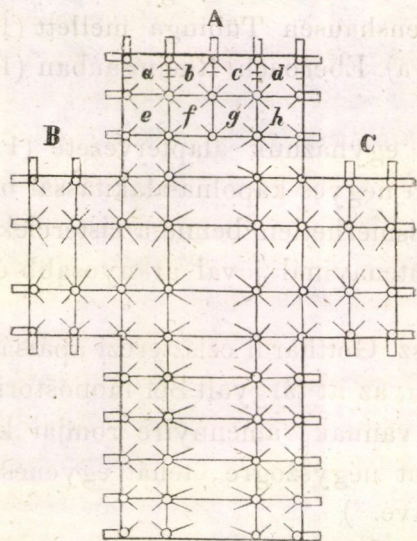
Azért a cisterci egyházak szabályos alaptervezetében a határozott keresztalakzat mellett az épület záródása rendesen egyenes oldallal történik. (Lásd 1. sz. a. itt egyházunk alaprajzán A. B. C.); s ennél fogva a basilikai és román ízlésben rendes félkörű oltárhajlékok, apsisok elhagyatnak; mi által egyszersmind a szigorúbb egyszerűségnek egyházaik megfelelnek.²⁾

De mivel másrészt Franciaországban, hol a cisterci szerzet és építészet keletkezett, divó ezen apsidalis sugárkápolnák megtartása kívánatos lehetett ily monostori egyházakban, hol a szerzetes papoknak külön magán isteni tiszteleteik, csendes miséik miatt ily oltárhajlék-kápolnákra szükségük volt,³⁾ látjuk, hogy ily négyszögű kápolnák bevonva az egyház egyenes zárónalaiba a szentélyben a főoltár körül, vagy a kereszt-hajó felett alkalmazásban maradtak (Lásd a 2. sz. a.

¹⁾ Lásd ezen sugárkápolnák alakítását bővebben magyarázva: Ipolyi Egri székesegyház (külön nyomat Bartakovics Emlékönyvből) 46 és 59. lap.

²⁾ Így mondja Lenoir Architecture Monastique II. 45. La règle de Cîteaux en supprimant toute decoration superflue, elle dut aussi conduire les Cisterciens constructeurs a chercher des combinaisons architecturales qui permissent de simplifier les moyens employés généralement alors, et ce serait vers l'abside et le pourtour du chœur, ou les formes multiples, les courbes nombreuses, les voutes habilement combinées, entraînaient a des dépenses considerables, qu'ils cherchèrent une simplification en harmonie avec leur règle sévère. Hasonlón Otte Geschichte der Deutschen Baukunst. I. 293. Sehr eigenthümlich hat sich die Chorparthie der Kirche bei den Cisterziensen gestaltet, indem der Schlichte Sinn des Ordens durch Weglassung der Absidenvorlage zu einer Vereinfachung des Grundplanes geführt hat.

³⁾ Andererseits — mond Otte e. i. h. — das Bedürfniss kleiner abgesonderter Kapellen für die

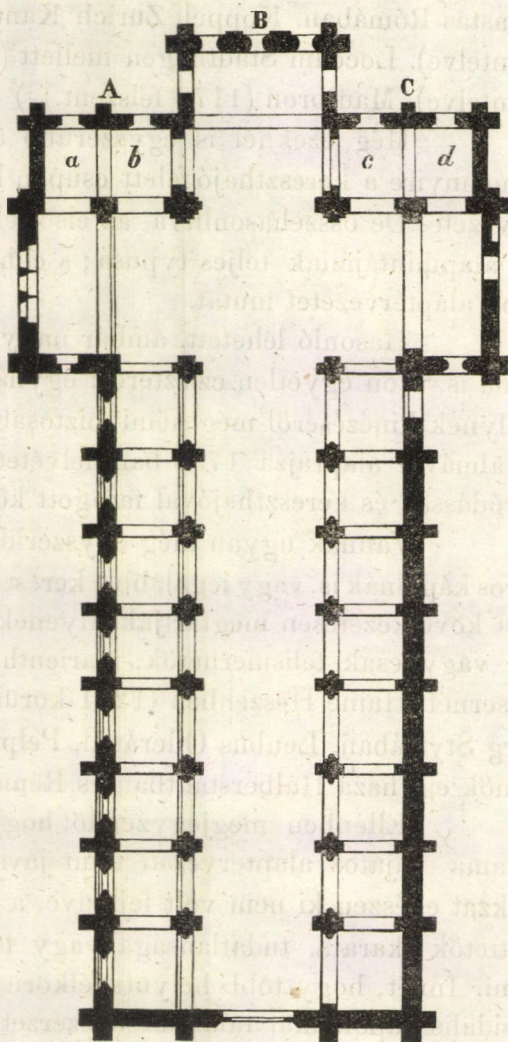

2. sz. Egy cisterci egyház alaprajza
Villard de Honnecourt vázlata szerint.

A dúsabb tervezetű egyházaknál (mí-
nőt a 2. sz. alatti alaprajz mutat) ezen kápolnák
azután mint látjuk nagy számban alkalmaztat-
tak, a folyosóként körülfutó oszlop-csarnokba
beosztva. Így említett alaprajzunkon 10, Riddags-
hausenban például 14, Ebrachban 12 ily kápol-
na látható.¹⁾ Míg egyszerűbb alkotmányoknál a
kereszthajó felett alkalmazva arányosan és pá-
rosan majd négy (mint a 3. sz. alaprajzon), majd
kettő jön elő, mint béli egyházunkon. (1. sz. a.)

E szerint találjuk tervezve már na-
gyobb részt a szerzet régebbi s nevezetesebb
monostorai egyházait, a szerzetnek első eredeti anyaháza Cîteaux (ma már csak rajzban
ismeretes) egyházának mintájára, melynek egyenes záródású szentélyében kettős kápolna
sor (mint a 2. sz. alapterven) van alkalmazva.²⁾ Ezt követték Németországban is a már
említett Riddagshausi Braunschweigban (1267 felszentelve), Ebrachi Bamberg mellett
(1385 körül), a Lilienfeldi Ausztriában (1202 alap.), sat., melyek kettős kápolna-sorral ala-
kítva, mind hasonlítanak a 2. sz. a. alaprajzunkhoz. E nemű alakítások szintén, csak hogy
egy kápolna-sorral, az Arnsbergi Vetterauban (1174 alapítva), a Marienfeldi Guttersloch
mellett (1222 felszent.)³⁾.

Az egyszerűbb, gyakoribb és mondhatnók, a legrendesebb mintát szolgáltatja
azonban a cisterci egyházak alaptervezetére a franciaországi Fontenay (1119 alapítva)
monostori egyház (lásd alaprajzát itt a 3. sz. a.), melyet ezentúl a szerzet legtöbb egyháza

3. sz. A fontenayi cisterci egyház alaprajza.

Privat-exercitien der Mönche zur reicherer Entfaltung des Grundplanes geführt hat, keineswegs aber
nach Stereotypen Schema, sondern in den mannichfaltigsten Veränderungen, jedoch mit einer gewissen
überall durchscheinenden Familienähnlichkeit.

¹⁾ Lásd alaprajzaikat Otte: Gesch. d. Deutschen Baukunst. I. 291.

²⁾ Viollet-le-Duc. Dict. de l'Architecture. Architect. Monastique I. 273. Toujours les chapelles
ouvertes à l'est dans le transept, et comme à Cîteaux un abside carrée.

³⁾ Jarbuch d. Central-Com. f. E. E. d. Baudenkmal II. 110. Otte G. d. D. Baukunst I. 293.

követ.¹⁾ Mint például Sylvacan, Berri, Noirtac sat. Franciaországban; sz. Vincze és Anastas Rómában, Koppel Zürich Kantonban, Bebenshausen Tübinga mellett (1227 felszentelve). Loccum Stadthagen mellett (1143 alapítva). Eberbach Rheingauban (1186 felszentelve), Maulbron (1178 felszent.)²⁾

Még ezeknél is egyszerűbb azonban béli egyházunk alaptervezete (1. sz. a), a mennyire a kereszthajó felett csupán kettős és nem négyes kápolna-alakítással bír, alaptervezete. De összehasonlítva, az első tekintetre félreismerhetlen benne a cisterciek egyházai alpmintájának teljes typusa; s ehhez még a fontenayinál jóval arányosabb és ízletesebb alaptervezetet mutat.

Hasonló lehetett, ámbár nagybbszerű a sz. Gotthardi ciszterci apátság temploma is, azon egyetlen ciszterci egyház hazánkban, az itt tárgyalt Bél monostorin kívül, melynek kinézéséről még némi biztosabb adataink vannak, amennyire romjai kiásatása alkalmával alaprajza 1738-ban felvételre került. E szerint négyszögre, tehát egyenes vonalú záródással, és kereszthajóval faragott kőből volt építve.³⁾

Vannak ugyan még egyszerűbb alakítású egyházai is a szerzetnek, a melyeken a páros kápolnák is, vagy legalább a kereszthajó elmaradtak. De ezek is a jellemző egyenes záródást következetesen megtartják. Ilyenek, a mennyire még eredeti részleteikben fennmaradtak vagy csak felismerhetők: Marienthal Helmstädt mellett (1138 alap.), Amelunxhorn a Vesernél, Haine Heszenben (1221 körül), Hude Oldenburgban, Salem Bodenseenél, Neuberg Styriában, Leubus Oderánál, Pelplin Poroszországban. Hasonlón a ciszterci szerzetesök egyháza Halberstadtban és Rómában.⁴⁾

Ellenben megjegyzendő, hogy a szerzet egyházépítészete nem mindenütt hatott át ama sajátos alaptervezeti mintájával. Lehet hogy néhol még a kezdetben, míg ezen alakzat egészen ki nem volt fejlődve, a megszokott építészeti irány, másutt az építészek s építtetők akarata, tudatlansága vagy tehetsége azzal ellenkezve, nem engedték érvényre jutni. Innét, hogy több helyütt félkörű vagy a gót ízlésben többszögű, polygon záródást s apsidális kápolnákat találunk a szerzet egyházain. Ez az eset nevezetesen már a szerzet néhány első anyaegyházánál is, mint Clairvauxban, Pontignyben, Morimondban, St. Germain de Présben; Németországban a Heisterbachi, Bronbach Wertheim melletti (1157 körül), Lechnin Brandenburgban (1180 alap.) Zinna Jüterborg melletti (1170 kör.), Colbatz Pomernbeni, Altenkamp, Otterberg Kaiserslautern melletti, Marienstadt Nassaubani, Tisnovic Morvaországban, Zwettl és Heiligenkreuz Ausztriában (régibb eredeti alakjában)

¹⁾ Violet-le-Duc i. h. I. 275 mondja Fontenayról: l'église est d'une extrême simplicité comme construction: son abside est carrée, sans chapelles, et quatre chapelles carrées s'ouvrent seulement sur le transept; cette disposition apparaît toujours comme on le voit, dans l'églises de la règle de Cîteaux, ainsi que la porche fermé en avant de la nef. De ezen utóbbi t. i. a zárt előcsarnok ritkábban jön elő. Hazánkban épen csak egy premontrei egyházon, a bényin ismerjük. L. Archaeologiai közlemények III. 12. Henszlmann Kis-bényi egyház. Hasonlón mondja Otte i. h. 293: Am häufigsten wurde die Anlage der Abtei zu Fontenay im Sprengel von Autun in und ausser Frankreich nachgeahmt: das Altarhaus schliesst rechteckig, und den Kreuzarmen sind je zwei niedrige, gleichfalls rechteckige Kapellen östlich vorgelegt, wo sie äusserlich als Abseite des Querschiffes erscheinen. Az egyháznak itt, 3. sz. a. közlött alaprajzát Caumont Ab. Rud. D' Archeologie. Architect. religieuse (3 edit) 75 l. után adom.

²⁾ Otte i. h. 293. Lenoir (Arch. Monast. II. 42—47) idézve többeket, és nevezetesen Sylvacan, melynek a fontenayhoz hasonló alaprajzát is közli, mondja: Et pour démontrer qu'en pays étranger la même pensée présidait à la disposition des églises de l'ordre de Cîteaux, nous donnons ici le plan de celle du monastère Cisterciens de Saint-Vincent, Saint-Anastase auprès de Rome, dans lequel on retrouve la même forme qu'aux églises précédemment notées.

³⁾ Heim. Notitia Abbat. ad S. Gotthardum 37.

⁴⁾ Otte i. h. 294.

monostorok egyházain. ¹⁾ De ezen egyházakon is észrevehetni itt ott a kereszthajók felett a páros kápolnák alkalmazását, mint a szerzet építészete egyik legjellemzőbb vonását; mint épen nevezetesen a szerzet anya-monostorai egyházain: a Clairvauxi, Pontignyi- és Morimondi templomokon. ²⁾

Ha már a zircziek egyházépítészetéről előadatokkal saját béli egyházunk itt közlött alaprajzát (1 sz. a. ábra) összehasonlítjuk, látjuk, hogy a szerzet egyházépítészetének teljes jellegével bír; és pedig az e nembeni egyszerűbb, szigorubb és szabályosabb alakításokhoz tartozik.

Igy összehasonlítva a 2. sz. a. rajzzal, mely a szerzet nagyobbyszerű, több hajós oszlopcsarnokokkal képzett szentélyű egyházai alaprajzát adja, s a 3. sz. alattival, mely mint mondók a szerzet egyházainak rendes mintája volt, észrevevessük, hogy egyházunk tervezete velök azonos, a mennyiben hasonlóan szabályos kereszthajóval (1. sz. G.) alakult; a szentély és oltár hajlékok egyenesen záródnak (A. B. C.); a szentélyt a kereszthajóból nyíló kápolna pár veszi körül (D. E.), és három rendes hajóval (I. K. L.) alakul az egyházteste, melyek közül a két szélső, együtt véve a középsőnek, mint rendesen, egész szélességét teszi. A különbséget egyházunknál, mint mondók, csupán a nagyobb egyszerűség képezi, a mennyire a négyes vagy többes kápolnapár helyett, csupán kettős kápolnával alakított, és hajója jóval rövidebb az aránytalanul hosszúra nyújtott fontenayiénál. (Egyébiránt a hajók ezen aránytalan hossza, szinte a zircziek egyházai egyik sajátosága volna. (Lásd lejjebb erről a jegyzetben). E felett egyházunkat épen mérsékelt arányainál fogva, alaprajzán első tekintetre feltűnő arány s öszhangzás jellemzi; mit csupán a kereszthajóhoz csatlakozó sekrestye (H) hozzáépítése zavar némileg.

A zirczi egyházépítészet további azon jellemző sajátosságához képest, hogy a torony épületeket is rendesen elhagyta, a béli egyházunkon sem találunk tornyot. Épen ellenkezőleg a benedekiek apátságai egyházaival, melyeknek egyik kitűnő ismertető jele, különösen hazánkban is, a homlokzatnak kettős toronynyali nagyobbyszerű alakítása. Mig a cisterczi szabály szigorú egyszerűségénél fogva a tornyok egészen elmaradnak! s legfeljebb a kereszthajó közepe fölött emelkedik az egyház fedelére alkalmazott úgynevezett tetőtornyka (Dachreiter), rendesen fából alkotva és pléhlemezzel bevonva, ³⁾ — melynek az

¹⁾ Lenoir Architecture Monastique II. 47. Quelques rares abbaticiales de Cîteaux présentent des exceptions à cette règle (T. i. a szerzet fennebb jellemzett egyházai alaptervezetére nézve) M. M. de Montalembert et T. de Verneilh en notent plusieurs. Bulletin Monument. XVII. 130. Archit. Byzantine en France. 213. — Ezen francziaországi példákon kívül a németországi hasonló eltéréseket felhozza Otte: Gesch. d. D. Baukunst I. 294—5. Der rechteckige Schluss war indess durchaus nicht allgemeine Regel, in dem in vielen Cisterzienserkirchen die gewöhnliche Apsidenvorlage vorkommt, und zwar nicht bloss an dem Altarhause selbst, sondern auch an den parallel an demselben angebrachten besonders charakteristischen Kapellenpaaren. A többi példákra lásd Organ für Christ. Kunst. X. 217. — Heider Eitelberger Mittelalt. Kunstdenkmale I. 42. II. 46. — Jahrbuch d. Centralcom. f. E. u. E. d. Baudenkmale III. 260.

²⁾ Otte i. h. 394—5. — Die parallel angebrachten besonders charakteristischen Kapellenpaare; — — überhaupt sind gerade diese Kapellen für die Kirchen des Ordens besonders bezeichnend und finden sich auch oft noch in späterer Zeit. Valamint előjönnek már, mint mondók, a clairvauxi, pontignyi és morimondi anyaházak egyházain (Lásd Caumont. Abc. Rud. d'Archeologie 276. Otte i. h. 295). Azért helyesen mondja Viollet-le-Duc f. i. h. cette disposition apparait toujours dans les églises de la règle de Cîteaux.

³⁾ Sur l'église — (mond Viollet-le-Duc. i. h. 270.) — une seule flèche de modeste apparence, élevée au centre ou transept, suffisait au petit nombre de cloches nécessaires au monastère. S. Otte szerint (i. h. 296.): die Cisterzienser ersetzten den grundsätzlichen Mangel besonderer Thurmanlagen, durch einen über der Kreuzung der Schiffe errichteten insgemein hölzernen Dachreiter, welcher weil ihnen grössere Glocken nicht gestattet waren, für ihr kleineres Geläute ausreichend war. — Megjegyzendő itt ismét, hogy valamint a szerzet egyházai közt előjönnek olyanok is, melyek egyenesen nem záródnak,

egy-két kisebb harang számára, miután a szerzet szigorú szabálya a nagyobb harangokat úgy is tiltotta, elegendő helye volt. ¹⁾

Ehhez képest hiányzik egyházunkon is, mint mondók, a torony; valószínű azonban szinte e szerint, hogy az egyház kereszthajójának közepe (1. sz. G.) felett emelkedett a tetőtoronyka (Dachreiter) a fedélzeten, de melynek jelenleg természetesen semmi nyoma, miután a tető ismételt újításai alkalmával elenyészhetett.

Hasonlón hiányzik egyházunkban, mint általában a cisterciek egyházaiban, a román basilikai építészetben másképp annyira divó altemplom, az úgynevezett catacomba, crypta a szentély alatt, ²⁾ minők hazánkban is nem csak régi székesegyházainkban léteztek, mint Pécsen, Veszprémben, Esztergomban, (hol még a régi részletek t. i. fenmaradtak vagy csak ismeretese), de régibb monostori egyházainkban is, mint Pannonhalmán, Tihanyban, Fel-Debrőn, előjönnek.

Ezen sajátságokkal bír emlékünknél mint zirczi egyház alaptervezetére nézve, melyek szerint azután a felépület (Oberbau) sajátságosan alakul. Ennek szerkezetére nézve leginkább jellemző az, hogy a szerzet egyházai, az előhaladt korhoz képest, melyben azok épültek, már is az átmeneti ízlés szerint alakulnak. E szerint a beboltozás már általános lévén, rendesen előjön a középső tágasabb hajó felett is, mely a román basilikai benedeki építészetben még gyakran lapos feleppel volt alakítva.

kereszthajóval és páros kápolnákkal nem bírnak, úgy találtnak hasonlóan oly egyházai is, melyek tornyokkal épültek. Ezen kivételes esetek miatt a műtörténetírók közül többen kétségbe akarták vonni a cisterci építészet ezen sajátságait: mintha az egyenes vonalú záródás, a páros kápolnák, a túlhosszúra nyújtott hajó, s a tornyok elhagyása: csupán a szerzet egyházai jellemző vonása volna, miután ezen sajátságok többször más egyházakon is elő jönnek, míg ellenben a szerzetnek több egyházai azt nélkülözik. Már fentebb is idéztünk példákat a félkörű záródásra. Így hoz fel Rein: Anzeiger für Kunde Deutscher Vorzeit, folyóirat 1863. folyam 1. számában, tagadva a zirczi építészet ezen sajátságait, egy-két példát hasonlóan a tornyok létezésére, nevezve Altenkampot, Eisenachot, Ichterhausent, hol zirczi szerzetesek és apácák egyházain eredetileg román ízlésben épült tornyok jönnek elő.

De helyesen jegyzi meg már ennek ellenében a Mittheilungen d. Central-commission f. E. u. E. d. Baudenkmale VIII. 111, hogy az ily esetek a szabálytól eltérő kivételeknek tekinthetők, miután a szerzet fentebb idézett 1157-diki statutuma egyenesen tiltja a tornyok építését: *Turres lapideae ad campanas non fiant.* (Így például a Statutum 1274. 24. szerint kivételképp megengedtetik egy apátságnak, hogy a nagy szelek miatt a fa-toronyka helyett, kőből építhessen tornyot, de az egyszerű legyen.) Így van az a szerzet egyházainak más építészeti sajátságaival, hogy azok nem mindenütt alkalmaztattak szabályszerűleg. Sok helyütt ez az építők s építtetők önkényétől függhetett, mint mondók, másutt még a szerzet egyházépítészeti modora nem jutott volt általános érvényességre; vagy a későbbi újítások eltértek az eredeti szigorútól, valamint felhagytak az egyszerűséggel, például az eleinte szigorún tiltott festéssel, s utóbb a faragványok is szokásba jöttek, s rendesen használtattak egyházaik díszítéséül.

Ellenben a szerzet egyházépítészete ezen sajátos formáival, mint például az egyenes vonalú záródás, a torony nélküli homlokzat stb. gyakran találkozunk ismét a közönséges egyház építészetben is. Nevezetes sajátsága például az előbbi az angol domoknak; míg az utóbbi rendesen az olasz nagy egyházakon is észlelhető. Ámbár kérdés, vajjon ezek vették át a cisterciektől ezen formákat, vagy inkább a cisterciek tőlők. Úgy emlékezem, hogy Viollet-le-Duc vagy Otte mondja, hogy ezen alakzatokat nevezetesen az Angolországban divó szokástól vette át a szerzet. Lenoir ismét mondja, hogy a későbbi olasz egyházak épültek a szerzet egyházai szerint: *Des nombreuses eglises de Florence et Rome, construites au XV et au XVI-e siècle, furent disposées comme celles de l'ordre de Citeaux, bien qu'elles n'eussent rien de commun avec lui; ce fut sans doute aussi par économie que les architectes firent l'emploi de cette distribution simple.* (Architecture Monastique II. 47).

¹⁾ A szerzet 1157-diki Statutuma 21-dik pontja szerint (Holsten Codex Regul. Monast. Statuta Ord. Cisterc. II. 395.) *Campanae nostri ordinis non excedant pondus quingentarum librarum: ita ut unus pulset, et nunquam duo simul pulsant.*

²⁾ Otte i. h. 296. *der regelmässige Wegfall der Krypta in den Kirchen dieses Ordens.*

Az átívezés, beboltozás rendszerének teljes átvitele mellett, megszűnnek a mellékhajók árkádainak oszlopai is, melyek eddig még legalább vegyesen váltakoztak a tá-mokkal, és helyökbe a támrendszer lép. Az átmeneti korhoz képest is a román fél-körív helyett a gót csúcsívbe megy át, s ennek megfelelőleg erősben kiszökő külső faltámok is alkalmazásba jönnek.

Bél monostori egyházunk is mindezen sajátosságokat tünteti előnkbe. Benső rendszerében már is átvive látjuk a csúcsívet (mint a II. és III. Tábla felrajzi átmetszetein látni). Míg másrészt megfelelőleg az átmeneti ízlésnek a decorativus kapuívezet s az ablaknyílások a román félkörívben vannak tartva. Hasonlón az oszlopok helyett, mindenütt tá-mokat találunk alkalmazva, melyeknek előszökő tagjai is ritkábban fejlődnek ki csak fél-oszloptagokká is (mint VI. Tábla 2 fig. és II. Tábla az átmetszetben látni); de többnyire erőteljes vállköveket bocsátva ki, ezekre ereszkednek le az ívgerinczek (mint a VI. Tábla 5. fig.). Ily vállkövek egyébiránt egyszerűn is előszöknek az oldalfalakból az ívszárak tartására (mint a III. Tábla átmetszetén látni)

A csúcsívnek megfelelő külső faltámok is ámbár már is tetemes előszökéssel és többszörös tagozással jönnek elő (l. a IV. III. és II. Táblán), mind a mellett még csak egyes helyeken vannak alkalmazva (l. a szövegb. 1 sz. ábrán a b c d e f g h i k), s e szerint a faltám-rendszer még nincs egészen kiképezve.

A legjellemzőbb vonása volna azonban még a zirczi építészetnek az ornamenta-tióban, az ékítményezésben feltűnő szigorú purismus. A szerzetnek fennebb közlött szabályai és sz. Bernát szavaiban kifejezett nézete szerint kerülnie kellett a festői és szobrászi díszítést, melyekkel a késő román egyházak annyira túlterhelve voltak. S ezt a zirczi építészet eleinte szigorúan megtartotta; lassan azonban előbb a festészethez, utóbb a szobrászathoz is fordult. Mindamellett mégis oly mérsékelten él vele, hogy az utóbbit legfeljebb is a legelkerülhetle-nebbül szükséges tagozásoknál használja, s itt is mennél egyszerűbb vonalzatok vagy növényi alakzatokat alkalmaz; míg gót építészetében a rendes mérművezeti (Maaswerk) díszítmé-nyek is, a fialák, mennyezetkék, rózsák, levélsomók sat. elmaradnak. ¹⁾

Hú képét adja ezen szigorú purismusi iránynak béli egyházunk is. Meztelen fa-lain sehol sem találkozunk a véső domborműveivel, s ezek csupán architektonikai tagozá-sokra szorítkoznak az oszlopfőkön és consolokon, melyeken szinte a lehető legegyszerűbb formák mutatkoznak. A nagyobbára egyszerű vonal alakzatokat képező erőteljes tagozásokon kívül, melyek a támtöveken, talapzatokon és vállköveken előjönnek (VI. VII. Tábla) és me-lyeken már szinte újítottak és rontottak a későbbi restauratiók, — csak itt-ott tűnik fel egy-egy díszesebb növényzeti fejezet faragványa a támokon, — vagy előszökő féloszlopaikon, s ezek is mindössze csupán egy-két alakzatot mutatnak. Leggyakoribbak az ismeretes erős levélsomók, a mint elválva az oszlop főtestétől kifelé hajolnak végükön becsavarodva (VI. Tábla 2 fig), mint ezen oszlopfői alakzatok az átmeneti és kora-gót építészetben ren-desen előjönnek.

Ezen conventionalis, hagyományos és modoros levélalakzatokon kívül látunk azonban itt még szabadabban és izletesebben képezett növényzeti alakzatokat is, csinosan rajzolt tollazott (gefiedert) alakú levélfüzérekben (mint VI. Tábla 1. fig. s a portalén); melyek már azon növényzeti faragvány alakzatok hivebb és kecsesebb nemeihez tarto-znak, melyek műemlékeink faragványai ezen korszakában az oly dús flora muralist kezdik

¹⁾ Mint például a másképp fényes alkotású Marienstädti gót egyházon. L. Organ. f. Christ. Kunst 1860. 19. sz.

képezni, az elhagyott állatképletek faragványai, a kimuló félben levő zoologia muralis helyébe; melynek kimulását épen a cisterci építészet ezen purismusi iránya okozta. ¹⁾

Legdúsabban látjuk még ezen oszlopfőfaragványokat a főkapuzaton; mely egyházunknak kétségtelenül legfényesebb műfaragványi részlete. Megfelelően az átmeneti ízlésnek, az egészen át nem vitt csúcsívrendszer mellett a portale itt is, mint rendesen, még a román ízlés félkörívével és oszloppal van alakítva. Mint ilyen méltón csatlakozik azon fényes portalék sorához, melyeket hazánkban a román styl oly díszszel s annyi ízléssel alkotott Jákon, Horpácson, Pannonhalmán, Esztergomban stb. ²⁾

Mint az V. Táblán látjuk, a kapufél mindkét oldalán három egész és három fél-oszlop váltakozik. Fejezeteik szinte az előbb leírt kettős levélalakzatot mutatják. Csakhogy a természetes levél-fűzésekkel alakított oszlopfőkön itt ezen levélzet még dúsabb és változatosabb; az akanthus-féle levél mellett hármassal lóher levelkéket is előtűntetve. E felett nemcsak az oszlopok, de a kapubél tagozások is oszlopfőkkel vannak díszítve, valamint a kapuzat mellett két oldalt látható faltámok is. Az oszloplábak a közönséges attikai minta szerint képeztettek, azon változásokkal, melyek az átmeneti ízlést jellemzik, a mennyre a henger, horony és szalagtagok majd vékonyabb, majd vastagabb mérvekben váltakoznak.

Ezen oszloppal azután felül, mint rendesen, hengerekben folytatva az egyenes záródású ajtó feletti ívezet tagozatába megy át. Az ez által az ajtó felett képezett ívtérben, az úgynevezett tympanumban, nem találunk ugyan domborművet, mint az rendesen a román egyházak kapuzata tympanumában elő jön. Meglehet, hogy talán csak festmény volt rajta, mint a Pannonhalmin, de melynek itt most semmi nyoma sem látszik. E helyett azonban kapuzatunk ívtérét igen ízletes, szép és e mellett feltűnő eredetiséggel stylizált levél- s virág-fűzért képző dombormű köríti (Lásd V. Táblán). E díszítmény inventiója és kivitele által már is az ízlés legfejlődöttebb és legkecsesebb e nemű alakzatai közé tartozik, sőt eredetiségére nézve páratlan és a szokottnál laposabb domborúsága mellett is finom kezelésre és szobrászati technikára mutat s egyiránt formaszépsége, valamint műkezelése által valóban meglep.

Ez mutatja, mint már más alkalommal is megjegyeztem, hogy mestere egyaránt ízléssel bírt s ügyes művész volt, ki ezen részleten is kimutatta mire volt képes s mit tudott volna alkotni, ha a cisterci építészet sajátja, a szigorú egyszerűség, el nem tiltja vala őt művészete bővebb alkalmazásától.

A kapuzat feletti homlokzatnak egy más kitűnő díszét képezhette azon fokozatosan felfelé emelkedő oszlopárkádok sora, melyeknek a homlokzat csúcsán a restauratói rajz szerint a IV. Tábla képét adja. Ezen alakítás valószínűnek látszik, nem csak azért, mert a homlokcsúcs későbbi újjítás nyomait mutatja; de mivel hasonló kis árkákkal alakítva csatlakoznék hasonló más ily egyház homlokzatokhoz hazánkban, melyeken a francia, olasz s dalmatiai hasonló alakítások nyomát még észlelhetjük. Így látjuk első fejlődése kezdetleges nyomait az őri román ízlésű egyházon, kifejtettebb alakját a jákin; teljes kifejlődését a karcsain. ³⁾

Díszesen csatlakozik azután a homlokzat ezen részleteihez a fényes és ízletes kerek ablak, vagyis ablakrózsa (IV. Tábla). Központjából sugárszerűleg felosztva, a díszművezet benne hármassal félkörű alakzatok mellett apróbb úgynevezett orrművezetet (Nasen) mutat. Hasonló kerek ablakokat találunk még az egyház kereszthajóján (III.

¹⁾ Ipolyi. A középkori Emlékszerű Építészet Magyarországon 17, és „A középkori szobrászat Magyarországon“ 26. l.

²⁾ Ipolyi. A középkori építészet Magyarországon e. i. h.

³⁾ Előbb idézett h. 17.

Tábla s a szentély zárodáson II-ik Tábla). Az előbbi félkörökből képezett csinos művet mutat; míg az utóbbin csak a keret dús tagozása tűnik fel.

Érdekesen jön elő azonban itt ezen kerekablak, két más ablak fölé alkalmazva, (II. Tábla), nyilván jelvies symbolikus jelentésénél fogva is. Ismeretes, hogy a román ízlés egyházaiban az oltár-hajlék három ablaka rendesen a sz. Háromságot jelentette. ¹⁾ Máshol felhoztam már erre példákat hazánkból is, mikép a jáki, lébényi, pannonhalmi, tihanyi, deáki monostorok egyházain mindenütt e három ablak jelzi a szent háromságot. ²⁾ Hasonló jelentéssel jön ez elő kétségtelenül béli egyházunk szentélye zárfalán is, még feltűnőbben kifejezve az által, hogy a két közönséges ablak közepére alkalmaztatott felül a kerek ablak.

A szentély ezen ablakai jóval nagyobbak az egyház többi ablakainál, melyek rendesen még az átmeneti ízlésben is hasonlókn, mint a románban félkörrel záródva az egyház arányaihoz képest feltűnőleg kicsinyek. Oka leginkább az üvegnek azon korban nagy drágasága volt. Mind a mellett azonban, hogy egyházunk ablakai aránytalanul kicsinyek; mégis az ezen kor s ízlésbeli nagyobb ablakokhoz tartoznak, valamint eléggé bőven és rendszeresen vannak alkalmazva a hajók ívholdjai rendes felosztása szerint; és csak itt ott tűnik fel egy-egy hiány vagy aránytalanság, mint például a homlokzaton, hol az arány által megkivánt mellékkapuzatot s ablakokat a IV. Tábla rajzán kimutatva látjuk.

Egyházunk ízletes homlokzatát egyetlenné és páratlanná teszi azonban hazánkban a kapuzat polichrom disztítése, a mennyre t. i. változó vörös és zöldes színű faragott kövekből rétegesen rakatott. ³⁾ Ámbár ez sincs egészen tisztán kivíve s nem is terjeszkedik ki rendszeresen tovább; mindamellett ezen részletben is meglepő hatású. Nevezetesen a vörös kő maig élénk gyönyörű tiszta színezeténél fogva, mely hasonlíthatatlanul szebb és élénkebb színű, de még úgylátszik jobb és tartósabb is közönséges vörös márványunknál, nagy hatást gyakorol. De a zöldes kőanyag is, melynek négyszögű faragott lapjai képezik a falakat, igen alkalmasnak mutatkozik monumentális építészetre. Mind a kettő nyilván a Bükkhegység dús, s eddig még rendszeresen nem ismeretes kőrétegei bányáiban töretett. Hajdan úgylátszik, hogy különösen ezen szép s alkalmas vörös kő gyakrabban használtatott ily monumentális művek dísz részleteire. Így mindjárt béli monostorunk megett egy vonalban a Bükkhegység másik oldalán fekvő K á c s o n, — hol mint ezen leírás történelmi részében említtem az Örs vezéri család ősi megszállási székében a benedekiek régi monostora volt — maig is fenálló román egyház (melyet talán máskor lesz majd alkalman megismertetni) melletti romokból rakott harangláb falán ily vörös kőanyagból faragott csinos oszlopfőket és párkányzatokat találni még, melyek stylje béli egyházunkéval azonos korra is mutat, a midőn tehát ezen vörös kőanyag általános használatban lehetett, mint mondók, nemcsak ily decorativus részletekre, de polychrom hatásra is. Maig egyébiránt a vidéken, mind a Bükk, mind a Mátra hegység tövében egy és más helyütt az épületeken is látható ezen kőanyag.

Ismeretes archeologiai észlelet, hogy a műemlékek anyaga nemcsak az egésznek valamint a részleteknek alakítására és hatására nézve lényeges befolyással van, de egy-

¹⁾ Crosnier Iconographie Chrétienne. Etudes des Sculptures, Peintures etc. 74. lap, hol számos francia, nevezetesen benedeki egyházat hoz fel, melyeken mindenütt a hármasság ablak ezen jelentéssel elő jön. Egész terjedelmében közlöm ezen érdekes helyet, hasonló hazai példáink felvilágosításául „A Deák monostori román basilika“ című munkámban 106—7. lap.

²⁾ Ipolyi Deák monostori román basilika f. i. h. 107.

³⁾ Ily polychrom részletek észlelhetők még némileg az esztergomi és egri basilikák rom részletein, hol sárga és fehér kölapok váltakoztak volna, míg a pannonhalmi monostori egyházban ismét különféle színű márvány oszlopok. (Lásd Az egri régi székesegyház 67.).

szeremind színezete által is bizonyos jellemző színhangulatot kölcsönöz. Ez az eset nevezetesen egyházunknál is, melynek élénk kőszínezete mind a zöldes-, mind a vörös kőanyagban némi elevenséget ad emlékünknak, mi által szigorú egyszerűsége mellett is derült kinézést mutat.

Ezen szigorú egyszerűségét egyiránt mérséklék emelkedett ízletes mérvei és harmonikus arányai, melyek által megragad s kedvező benyomást gyakorol, s azon nehézség helyett, mely a román ízlés műveit jellemzi, s mit az ékítményi túlterheltség még inkább nevel, emléünkön némi könnyedség s elegancia uralkodik. Elmondható valóban róla is, mit egy újabb francia író a zircziek építészetét jellemezve mond:

Elle porte la double empreinte de la grace et de la severité, embleme du fils de Citeaux, toujours joyeux et toujours fort; elle est digne d'eux, oeuvre du genie vraiment chretien!

* * *

Építészeti arányait tűzetesen fejtegeti a leírásunkhoz mellékelt értekezés; s itt csak egyszerűn feljegyzendők még egyházunk közönséges mérvei.

Az egyház egész hossza belső világában mintegy 120'.

Legnagyobb szélessége a kereszthajóban 80'.

A középső hajó szélessége a támok között 24'.

A mellék hajók szélessége az előbbinek, mint rendesen fele 12'.

A boltozat ugyan nagyobb részt újabb, de megmaradtak még a régiek hevederei.

* * *

Végzem a műemlékünkre vonatkozó néhány történetadat összeállításával.

Sem azt ugyan hogy mikor, sem hogy ki által épült emléünk nem említi tudomásunkra eddig egy adat sem. Mind a mellett alig lehet kételkednünk, hogy a monostor alapítója a nagylelkű II. Kilit egri püspök, ki ezen apátságot bőven adományozva felállítá, volt templomának is építtetője. Annál inkább, mert az egyház átmeneti ízlése, más történetadatok hijában is kétségen kívül helyezi: hogy a XIII-dik század derekán kellett épülnie, midőn épen ezen ízlés csak alig egy rövid századon át dívott Magyarországon; miről hasonló ízlésben épült több egyházunk, mint a pannonhalmi, lébényi, jáki stb. tanuskodik.

Monostorunk egész történetén át azután csupán egy adat merül fel, mely az egyház épületére vonatkozik, azt beszélve, hogy ott 1383 körül Konrád akkori béli apát a monostor erdőségében az egyháznak épületére, kétségen kívül a már is javítást vagy újjátását igénylő fedelére, alkalmas épületfát vágatott, és azt 17 szekeren behozatta. ¹⁾

Ezután a további adatok nem építéséről, de csak lerontásáról s újabbkori helyreállításáról szólnak. S e közt is ismét egyikét érdekes adat merül fel egyházunk nevezetes építészeti részleteire nézve.

Midőn t. i. a XVI. század elején a szerzetesek kénytelenek voltak a monostort elhagyni, — mint a történelmi leírásban előadtam, — az egyház is nem sokára pusztulásnak indult. A mint sok évig tető nélkül állott, úgy ívezete is bedőlt. A feljegyzett hagyo-

¹⁾ Lásd az apátság okmánytárában itt XI. sz. a. közölve: Dominus Abbas (Conrardus) feria tertia proxima post festum beati Galli confessoris — quaedam ligna pro haedificiis ecclesiae suae apta per jobbagones suos in villa Apathfalva residentes, — super decem et septem curribus ad praedictam possessionem — deportari fecisset.

mány szerint ekkor annyira elpusztult, hogy benne már hatalmas nagy fák nőtek fel. ¹⁾

S a mint az egyház ezen pusztulását más feljegyzések leírják, úgy nevezetesen megemlékeznek az egyház épület néhány érdekes részleteiről is, melyek akkor elenyésztek. Így szól Fényesnél ²⁾ egy feljegyzés, mely után írja: „Hajdan, úgymond, a templom magas boltozatú keresztalakját, mely a sanctuariumot kivéve, magas gót íveken állott ³⁾, többszínű faragott kövekből rakott karzat köríté, s az egészet legszebb s legnagyobb faragványok díszesíték. Mozaik színt (?) játszott az egész.”

Ezen adat műtörténeti kiváló érdekénél fogva a szakértőnek első tekintetre feltűnik. Nem ismerjük bár annak eredeti kútfejét s hitelességét, nem tudván honnan meríté azt az említett író ⁴⁾; mind a mellett alig lehet kételkednünk, hogy a tudósítás valódi alappal bír, mit leginkább az tanusít, hogy az idézett közlés azt, mint látszik, csupán utánírta, a nélkül, hogy átértette volna.

A középkor román vagy gótizálású egyházaiban ugyanis, midőn még a mai sajátos zenekarzatok (úgynevezett chorusok) nem voltak szokásban, egy ily karzat, mely faragott kövekből alkotva az egyház hajófalain körül futott, nem lehetett más, mint az úgynevezett *triforium*.

Triforiumnak neveztettek pedig a középkori építészetben azon erkélyes karzatokkal képezett folyosószerű nyílások, melyek a több hajójú egyházak középső hajójának azon oldalfalaiba voltak alkalmazva, melyek a középső hajót a mellékhajóktól elválaszták, s ezen közfalakban mintegy fülke vagy ablak nyílásokat képeztek. Ezen nyílások ívei azután közbe helyezett oszlopocskák által egymással összekötve voltak. Röviden: a triforium a középső hajó falvastagságában alkotott folyosó volt, melynek nyílásai mintegy karzatot képeztek. És míg ez által egyrészt imahelyek, oratoriumok voltak a falzatban alakítva, másrészt ezen nyílások a tömör és csupasz falazatnak egyszersmind könnyítésére és tagosítására, díszítésére szolgáltak.

Ily triforiumok számos példáit ismerjük még a külföld nagyobb szerű román és gótizálású egyházaiban. Ellenben hazánk régi egyházaiban sehol sem maradt fel nyoma. Csupán ezen leírás szerint vélhetjük nyomát bél monostori egyházunkban feltalálhatni.

¹⁾ Az apátfalvi plebaniak egyház vizsgálati jegyzőkönyvében találom: Ecclesia per religiosos hincinde dispersos derelicta, multis annis tecto et forniture destituta, in tanta fuit desolatione, ut juxta traditionem actu vigentem, vivae in illa percrassaeque arbores prostiterint, in hoc desolatu Statu mansit haec Ecclesia usque ad annum 1745, quo per—Episcopum, Comitem Gabrielem Erdődy penitus restaurata est.

²⁾ Magyarország Geographiai Szótára I. 30, s utánna a Magy. Encyclopaed. többször i. h.

³⁾ A leírás vagy annak itt úgy látszik hibás fordításbani közlése nem jól fejezi ki magát, a mennyire azt mondja, hogy a szentélyt kivéve a többi egyháznak gót ívezete volt. Valószínűleg azt akarta mondani, mint a következő sorok mutatják, hogy a sancturiumot kivéve karzat köríté a hajót. Másképp az előbbi értelmetlenül áll, miután a szentélynek csak olyan boltozata volt, mint a többi egyháznak.

⁴⁾ Fényes a mint fenebb idézett helyen ezen adatot közli, úgy szokása szerint kútfejét nem idézi. Úgy látszik azonban, mintha Bél munkáira és a Fodor család levéltárára akarna hivatkozni a következő szavakkal: „Bővebb ismertetést tartalmaznak ez apátságról és viszontagságairól a sankfalvi Fodor családnak levéltára és Beél Mátyás iratai.” —

Bélnek azonban itt nem lehet más iratait érteni, mint Notitiájának kéziratban maradt azon részét, hol Borsod megyéről, s így Apátfalváról is szól. Ebben azonban, melyet, mint a történeti részben látható, ezen leírásomban többször használtam, a felhozott adatok nem jönnek elő. — A Fodor-féle családi levéltár az illető helyeni keresés után sem volt többé fellelhető. A kereséseredménye azon válasz volt, hogy a forradalom után elenyészett. — Ellenben, mint értesülök, az apátfalvi plebanián volt egykor az egyháznak egy bővebb külön leírása kéziratban; melyre jelenleg azonban szinte nem lehet többé akadni. De lehet, hogy Fényes tudósítása adatait innét vette, ha talán közvetve másod kéz által is.

Mert a nem szakértő leírás szavai: „hogya a templom keresztalakját többszínű faragott kövekből rakott karzat köríté, s az egészet legnagyobb szerűbb faragványok diszesíték, valamint hogya az egész mozaik színt játszott,“ csupán csak erre magyarázhatók. — Faragott kövekből alakított falkarzatkép néztek ki ugyanis a triforiumok; míg a további kitételek, hogya az egészet legnagyobb szerűbb faragványok diszesíték, csak arra vonatkozhatnak, hogya ezen nyílások ívkeretei és hevederei, a gerinczek és párkányzatok, nevezetesen az ívnyílások közt alkalmazott ívtartó oszlopok faragott művek voltak; melyeknek állítólagos mozaik színjátszása arra értendő, hogya mint a tudósítás mondja, különféle színű kövek voltak alkalmazva, valamint ez maig az egyház kapuzatán látható, mint fentebb leírtam, mely szintén több színű, faragott kövekből, polychrom hatásra van alkotva.

Jelenleg azonban ezen triforiumi karzatnak az épületen hasztalan keressük nyomát; a mint hogya a fentebbi leírás is úgy említi s emeli ki: mint az egyház egykori s már lerontott diszét. Szorgosabb vizsgálat után is azonban a középső hajó falai nyílásainak befalazása alig fedezhető fel, ha azoknak a mellékhajók fedele alatt látható bevakolatlan részleteit is vizsgáljuk; ámbár a falak újabb rakata mindenfelé észrevehető. — S valószínűleg ez az oka, hogya a nyílások befalazása egy könnyen ki nem vehető, mivel, mint a fentebbi adat is mondja, akkor midőn az egyház újra helyreállíttatott, ezen megrongált karzat letörtetvén, a roskadozó falak is részben leszedve újonnan rakattak fel az új átboltozás végett. Az idézett leírás erről ugyanis következőleg szól:

„Az egyház megroncsolva bár, ugymond, eredetiségében állott, midőn 1744-ben a repedésektől félelem miatt az egyháznak és Erdődy Gábor egri püspöknek költségén újjá alakítása czélba vétetett. Leromboltattak a pompás faragványok, (mondók, hogya ezek csak a triforium-féle karzat, oszlop és párkányzat faragványai lehettek); a faragott kövek síma lapjait durva csákány lyukgatá át, hogya a ragaszt magokra vegyék. A *nagyszerű karzat merész ívei homokkővel rakattak be*, a boltzatok leszedettek, (természetesen, mert a mi még fenmaradt roskadozó állapotban lehetett) s a XIII-dik század remekművét téglarakás váltá fel. A karzat alatti rész szintén téglával boltoztatott ki, s hitvány zsindey-tető borul most ott, honnan az orgona hangja s a szerzetesek éneke zengett (!? ez csupán auxesis, eredetileg sem orgona, sem ének e karzatról nem zengett; a szerzetesek karzata, hol énekük zengett, egészen máshol volt alkalmazva). A pompás faragványok letörve, a csákányok és vésű alatt belyukgatott faragott kőfal símára vakolva, az egész kívül-belül sárga-veres hamuszínre befestett és néhol, mint a zsidók konyhája, ocsmány petyekkel elzordoníttatott (ennek most alig látszik már csak a külsején valami nyoma) és hajdani diszét csak a megmaradt néhány góth(?) ablak s ajtó-felek (mint láttuk épen ezek nem csúcsívvűek, de román ízlésben tartva félkörívvel záródnak) s a vakolat alatti falak mutatják.“

Az egyház épületnek sajátlag romlását kiemelni szándékozó ezen leírásban öntudatlanul is fenmaradt egyik középkori egyházunk művészi alakításu triforiumának emléke. Mi által a középkori egyházépítészeti műalakzatok ezen nálunk eddig ismeretlen neme divatozásának is ismeretére jutottunk; s pedig épen béli egyházunkban, melynek kiemelt egyszerű architektonikai ízletességét és diszét ezen triforiumi alakítás még inkább nevelte.

Szerencsére az annyira érdekes egyház jelenlegi állapota sem épen oly elhagyott, mint a minőnek a fentebbi tudósítás után vélnők. Nem mintha kellő fentartása vagy épen eredeti ízlésébeni helyreállítása, (mely utóbbi számos ezreket igényelhetne) nem volna kívánatos. De mivel legtöbb azonkori hasonló egyház építészeti emlékünknél, mint például Ják, Karcsa stb. jóval jobb karban van mind kívül, mind belül fentartva, a mint hogya jelenleg is isteni tiszteletek rendes helyetül szolgál.

A templom egyébiránt, a fentebbi tudósítás szerint, már 1720-ban vétetett újo-

lag tető alá Barányi István remete buzdtására; mire 1744-ben gr. Erdődy Gábor püspök által újabban átalakíttatott.

A kolostorról is még annyit említ ezen feljegyzés, hogy a templom mellett állott, s lejjebb a nagyszerű apátlak, melynek kertje az időben egy volt a legszebbek közül (mi ismét fentebbi feltevésünkre utal, szerzeteseink itteni nagyszerű gyümölcs tenyésztésére nézve); sötét lugosait úgymond, itt-ott több mint 10 öl magasra felszökő tiszta források vize csörgé át. Az apátsági *várkastély* ¹⁾ alatt, mintegy 300 ölnyire a völgy hosszában tükrözött a halastó, ma is látszó három részint erős kőfal, részint földgátakkal felfogva.

Jelenleg és már régóta a kolostornak semmi nyoma. Már 1808-ban pinczéjének, melyet ásatások által kerestek, sem tudtak helyére akadni. ²⁾ E szerint leírásába sem ereszkedhetünk. Kétségtelenül hasonló volt az a benedeki szabály által parancsolt kolostorok szerkezetéhez, melyet az ugyanezen szabályt követő zircziek is szigorún követtek. Mily alak és részletekkel, felosztással és lakokkal bírtak s voltak berendezve ezen középkori monostorok általában, már minap alkalmilag tárgyaltam a Deák monostori basilika leírásában, mely tekintetben az olvasót szabad legyen ezennel oda utalnom.

¹⁾ Ezen erődszerű kolostori *várkastélyokra*, minő tehát béli monostorunk is volt, figyelmeztetem már másutt is: Deákmonostori Basilika 93 lap, s melyek tárgyalására reményilem lesz még máskor bővebb alkalmam.

²⁾ Így tudósít egy hivatalos tiszti levél az Apátság levéltárában Fasc. 9. N. 18. Melynek kelte 1808. maj. 5-dikéről szól: Hétfőn — u. m. — felmentem a klastromhoz, a hol kirendelt embereim a pinczét keresvén áskáltak, nem az utban már, hanem más helyen átaellenben, a hol mutattam, ugyanott leásván magokat, mintegy övedzésig, egyszer a többi között, midőn ortó kapával felvágták volna újra a földjét, ki fordult régi moneta, melyből itten két papirosba betakarva küldöm; a nagyobb féléből találtattott 26, az apróbból mintegy 2000 darabocska, egyébiránt *régi pinczének semmi nyomára nem akadtunk*. Minthogy pedig azon régiség nem folyó, másképen nem is használható, ha csak meg nem *olvasztatja az ember (!)* az okáért térdeiről esedezik csókolván kezeit a feleségem, hogy méltóztatna ide engedni, kitelne talán vagy két kanál belőle. (!) Melynek alázatos jelentésével stb. Pap Mihály kasznár! — A levél mellől a küldött pénzpéldányok már hiányzanak.

* * *

Pótlólag megjegyzem itt még, hogy a 8-dik lapon említvén a Bél családot, az apátság okmánytárában itt közlött IX. számú okmány nyomán kiemeltem, hogy a család ősei között bánokat is számított. Azóta egy okiratban még közelebbről találom megjelelve a Bél családbóli bánt s annak ivadékait egy 1379-diki okmányban ezen kifejezéssel: Nicolaus filius Stephani filii Bani de Bèel (Az okirat a Jászói convent határlevele Csokva és Sata felett (az egri káptalan magán levéltárában.)